Melih Özdil Tarih Serisi
-8-

DERSİM'DEN TUNCELİ'YE

Melih Özdil

Copyright © 2025 by Melih Ozdil

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın herhangi bir bölümünü, yazarıyla özel bir anlaşma yapılmadığı sürece çoğaltmak yasaktır. Bu kitabın yetkilendirme olmadan veya herhangi bir çoğaltma işlemiyle çoğaltılması, telif hakkının ihlalidir.

DERSİM'DEN TUNCELİ'YE
Melih Özdil
ISBN 979-8-89971-875-5
Eylül 2025

DERSİM'DEN TUNCELİ'YE

Melih Özdil

Melih Özdil'in Türkçe briç kitapları

1 Sanzatu Açışı ve Gelişmeler
Sanzatu Oyunları
Briç Milenyum
Koz Oyunları
Türk Brici

Melih Özdil'in İngilizce briç kitapları

Ozdil Bridge Series 1: Competitive Bidding
Ozdil Bridge Series 2: 1NT, 2NT & Weak 2Major Openings
Playing NT Contracts

Melih Özdil'in tarih kitapları

Yakın Tarihimizin Gerçekleri
Sarıkamış
İslam Devleti
Bağdad'ın Teslimi
Kırkpınar
Tanrı ve Din
Muhammad ibn Abd Allah

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

DERSİM'DEN TUNCELİ'YE

1-	**Dersim'in Siyahi Tarihi**	9
	Osmanlılar Döneminde Dersim'in Etnik, Kültürel ve Politik Yapısı	14
	Dersimlilerin Kökeni ve Dili	
	Dersim'in Politik Yapısı	21
	Osmanlı'nın unuttuğu ırk: Dersimliler	28
2-	**İstiklal Savaşı'nda Dersim ve Kürtler**	31
	Ali Batı İsyanı	32
	Cemil Çeto İsyanı	
	Milli Aşireti İsyanı	
	Kürt Cemiyetlerinin Faaliyetleri	33
	Koçgiri İsyanı	35
	Alişer Efendi ve Zarife Hanım'ın Acı Sonu	40
3-	**1923-25 Yılları Arasında Yaşanan Olaylar**	43
	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Temel Maddeler)	
	Gazi Mustafa Kemal ve Vatandaşlık Kavramı	44
	Gazi Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı	46
	Toprak Ağalığının Tarihçesi	47
	Osmanlı Topraklarının Kamulaştırılması Ve İlk Uygulamalar	
	İstiklal Mahkemeleri	48
	Şeyh Said İsyanı	51
4-	**1926 Yılı Olayları**	57
	Koçuşağı İsyanı	
	Ağrı İsyanı'nın Başlangıcı ve Birinci Askeri Harekat	58
	Ağrı İsyanı, İkinci Askeri Harekat	59
	Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluş Çalışmaları	61
5-	**1927 Yılı Olayları**	57
	Nakil Kanunu	63
	Umumi Müfetttişliklerin Teşkili	63
	Biçar İsyanı	64
	Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu	
6-	**1928 Yılı Olayları**	67
	Af Kanunu	
	Hoybun Cemiyeti'nin Faaliyetleri	69
7-	**1929 Yılı Olayları**	73

8- 1930 Yılı Olayları 75
Zilan İsyanı 77
Ağrı İsyanı, Üçüncü Askeri Harekat 79

9- Diyap Ağa 87
Zaten Hepimiz Biriz ve Kardeşiz
Türklük Tehlikeye Düştüğü İçin Buradayım! 88

10- 1931-36 Yılları Arasında Yaşananlar 95
Umumi Müfettişlik
Ağrı İsyanları Sonrasında Umumi Müfettişlik
Toprak Ağaları ile Mücadele 97
İskan Kanunu 99
Tunceli Kanunu 103
Hoybun Cemiyeti'nin 1935-36 Yılları Arasındaki Faaliyetleri 105
Dersim İsyanı'nın Ana Sebepleri 106

11- 1937 Yılı Olayları 111
1. Dersim İsyanı
İsyanın Bastırılması 113
1. Tunceli Harekatı 114
Seyid Rıza'nın Yakalanması 118
Mahkeme Tutanakları 119
İsyancıların Sonu 123

12- 1938 Yılı Olayları 127
2. Tunceli Harekatı
Dersim İsyanı'nın Ana Sebepleri 106
1937 ve 1838 Tunceli Harekatları Sonunda Genel Durum 130

13- Dersim, Dersim! 137
Dersim Büyük Bir Trajedidir
1. Dersim İsyanı (1937) 138
2. Dersim İsyanı (1937) 139

14- Dersim Türküleri 143

1
Dersim'in Siyasi Tarihi

MÖ. 2000 yılından sonra Asurlular, Akadlar, Hattiler, Hititler ve Hurri soyundan gelen Mitannilerin egemen olduğu Anadolu'da, Dersim bölgesi İşuva diye anılıyordu. MÖ. 1974 yılından sonra Kapadokya'ya kadar ilerleyen Asurlular, Doğu ve Orta Anadolu'da yaşayan halkı Mushki diye çağırdılar. Bu isim MÖ. 1200 yılında Batı Anadolu'ya yerleşen Frigyalılar tarafından da kullanıldı.

MÖ 9. yüzyılda ele geçirdikleri İşuva'yı bayındır hale getiren ve politik bütünlüğünü gerçekleştiren Urartular, Mazgirt, Palu, Kale ve Bağin gibi Dersim içi ve çevresindeki kalelerin büyük bir bölümünü inşa ettiler. Kale Köyü'nde bulunan tarihi kaleyi inşa ettiren Kral II. Rusa, üzerine yazdırdığı bir kitabe ile Urartu medeniyetini kayda geçirdi. Bu süreyi tarihleri için bir başlangıç noktası olarak gören Dersimli zaza, şeyh ve ağaları, soylarını Urartuların kurucusu olan Xaldilere bağlayıp kendilerini Haldi olarak tanımlarlar.

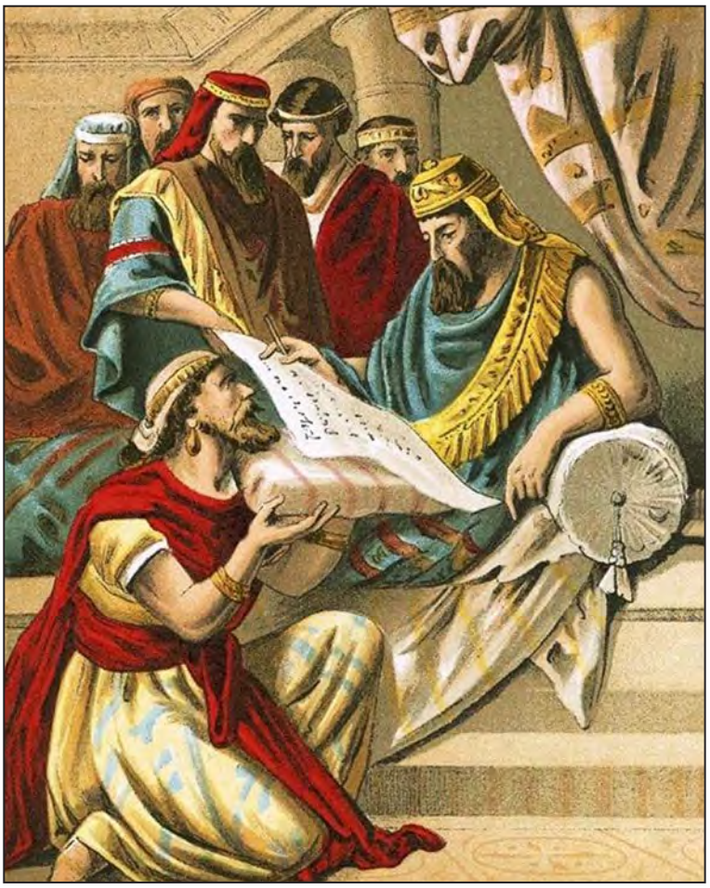

Pers Kralı I. Darius

MÖ 590 yılında Urartu Devleti'ni ortadan kaldıran ve Anadolu'ya hakim olan Medler (eski Persler) Elazığ ve İşuva'yı içine alan bölgeye Sophene adını verdiler. Medlerin dinsel inanışı olan Zerdüştlük'ten büyük oranda etkilenen Sophene, MÖ 519 yılında Perslerin eline geçti. Pers döneminde İşuva'nın yerel halkı, Haldiler, Khalibler, Massinekler ve Akilisenler'den oluşmaktaydı. Bu sırada Akilisenlerin yaşadığı 13. Satraplık (Eyalet) olan ve Orontid Hanedanı tarafından yönetilen Armenia (Ermenistan) Satraplığının sınırları, Masis

(Ağrı) Dağı'ndan Fırat Nehri'nin kıyısına kadar uzanıyor ve İşuva'yı da içine alıyordu. Yunan tarihçiler bölgeye MÖ 500 yıllarında yaşayan Pers Kralı Dara'ya (I. Darius) ithafen "Daranalis" adını verdiler.

MÖ 334 ve 332 yıllarında Persler'i ağır yenilgilere uğratan Büyük İskender Anadolu'yu Makedonya topraklarına kattı. Bu sırada Akilisene ve Kapadokya halkı Makedonyalılar'a karşı defalarca isyan ettiler, fakat bunların hepsi kanlı bir şekilde bastırıldı. İskender'in, komutanlarından Sabiktas'ı bölgeyi denetim altına almakla görevlendirmesine karşı çıkan halk eski Pers soylularından Ariarathes'i 332 yılında Kapadokya Kralı ilan etti. MÖ 322 yılında İskender'in ölümünden sonra Komutan Perdikkas tarafından Makedonya topraklarına katılan Sophene MÖ 230 yılında tekrar Kapadokya Krallığı egemenliği altına girdi.

Tigran the Great

MÖ 140 yılında Pontus Kralı V. Mithridates tarafından işgal edilen Kapadokya Krallığı ve Sophene, MÖ 78 yılında Ermenistan Kralı II. Tigranes tarafından ele geçirildi. Önce Lucullus sonra Pompei komutasındaki Roma Ordularının saldırısına uğrayan II. Tigranes MÖ 66 yılında teslim oldu. Pompei'nin affına mazhar olan II. Tigranes 10 yıl daha hüküm sürdü. Ancak bu gelişmelerden sonra MÖ 189 yılından beri Ermenistan'a hakim olan Artaksiad Hanedanı etkinliğini yitirdi ve MS 12 yılında egemenliği sona erdi. II. Tigranes'in MÖ 55 yılında ölmesinden bir yıl sonra MÖ 54 yılında, özerk bir Ermeni Emirliği kuran Arsak Hanedanı, MS 12 yılında bütün Ermeni Devleti'nin başına geçti ve MS 428 yılına kadar hakimiyetini sürdürdü.

MÖ 63 yılında ünlü Roma Komutanı Pompei'nin Kral VI. Mithridates'i yenip Pontus Devleti'ne son vermesinden sonra Sophene'yi işgal eden Ermeniler ile Romalılar arasında sorunlar yaşandı. MS 17 yılında Kral Archelaus'un ölümü üzerine Kapadokya'yı sınırlarına katan Romalılar, MS 110 yılında "Roma Mezopotamyası" adını verdikleri Sophene'yi de Kapadokya Eyaleti'ne bağladılar.

MS 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Anadolu ile birlikte Sophene de Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) payına düştü. Bizanslılar doğudan gelecek akınlara karşı çok sarp dağlık ve tabiî bir kale durumu arz eden bu bölgeye büyük önem verdiler. Leon Çimişkes Bizans tahtına geçince Sophene bölgesindeki doğduğu köyü büyük bir şehir haline getirdi ve Çimişkesopolis (Çemişgezek) adını verdi.

MS 506 yılında Sasanilerin idaresi altına giren Sophene 642 yılında Halife Umar ibn al-Khattab'ın Kral III. Yazdegerd'i yenip Sasani Devleti'ne son vermesiyle İslam Devleti sınırlarına katıldı. Sophene bundan sonraki 300 yıl boyunca Bizanslılar ve İslam Devleti (Emeviler ve Abbasiler) arasında sürekli el değiştirdi.

Şah İsmail

9. yüzyılın ortalarından itibaren, Bizans İmparatorluğu sınırları içinde olan Sophene'de önce Türkler ve ittifak ettikleri Şadiller ile Mervan Kürtleri, daha sonra da Mazgirt ve Bağin yöresi Kürtleri çeşitli isyanlar düzenlediler. Bu durum Büyük Selçuklu Devleti Hükümdarı Alparslan'ın komutanlarından Saltık bin Ali Kasım'ın 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra bölgeyi merkezi Erzurum'da bulunan Saltıkoğulları Türk Beyliğine katmasına kadar devam etti. Saltıkoğulları Türk Beyliği'nin 1201 yılında Anadolu Selçuklu Devleti

tarafından ortadan kaldırılmasıyla merkezi Erzincan'da bulunan Mengüçoğulları Türk Beyliğine katılan Sophene I. Alaeddin Keykubat'ın 1228 yılında Mengüçoğulları Beyliği'ni yıkmasından sonra Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı.

1241 yılından itibaren Anadolu'ya akınlar düzenleyen Moğollar 3 Temmuz 1243 tarihinde yapılan Kösedağ Muharebesi'nde Anadolu Selçuklularını yendiler. Böylece Malatya, Maraş ve Erzincan ile birlikte Sophene de Moğolların egemenliği altına girdi. Moğolların 1256 yılında Abbasiler üzerine yaptığı büyük saldırı sırasında Hazar Denizi'nin güneyinde Deylem bölgesindeki topraklarını terkeden Deylemliler Sophene'nin doğusuna yerleşmişlerdi. Rivayetlere göre 13. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlayan Dersim adı Deylemlilerin konuştuğu Zaza lisanında yer alan "Deyr" ve "Sim" kelimelerinden oluşmuştur.

Eretna Beyliği'nin 1381 yılında yıkılmasından sonra Dersim'in kuzeyi Erzincan Beyliği Emiri Muttahharten'in idaresi altına girmişti. 1387 yılında Sivas'ı kuşatan ve ele geçiren Büyük Moğol İmparatoru Timur Khan, Erzurum dahil bölgenin idaresini kendisine yardımcı olan Muttahharten'e bıraktı. Muttahharten'i cezalandırmak için bir harekat düzenleyen Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayazıt Erzincan'ı almasına rağmen kesin bir başarı sağlayamadı. Yıldırım Bayazıt ile Timur arasında, 28 Temmuz 1402 tarihinde Ankara'nın Çubuk Ovası'nda yapılan ve tarihin en kanlı çarpışmalarından birisi olan Ankara Muharebesi Timur'un zaferi ile sonuçlandı. Moğolların Anadolu'ya egemen oldukları bu yıllarda Erzurum, Sivas, Erzincan ve Dersim, Karakoyunlular ve Akkoyunlular yönetiminde kaldı.

Osmanlı Padişahı II. Mehmed ile Akkoyunlu Devleti Sultanı Uzun Hasan arasında, 11 Ağustos 1473 tarihinde yapılan Otlukbeli Muharebesi Osmanlıların zaferi ile sonuçlandı. Buna rağmen, Osmanlılar Dersim bölgesinde kesin bir hakimiyet kuramadılar. Osmanlıların bölgedeki hakimiyetini arttıran olay Çaldıran Savaşı'dır.

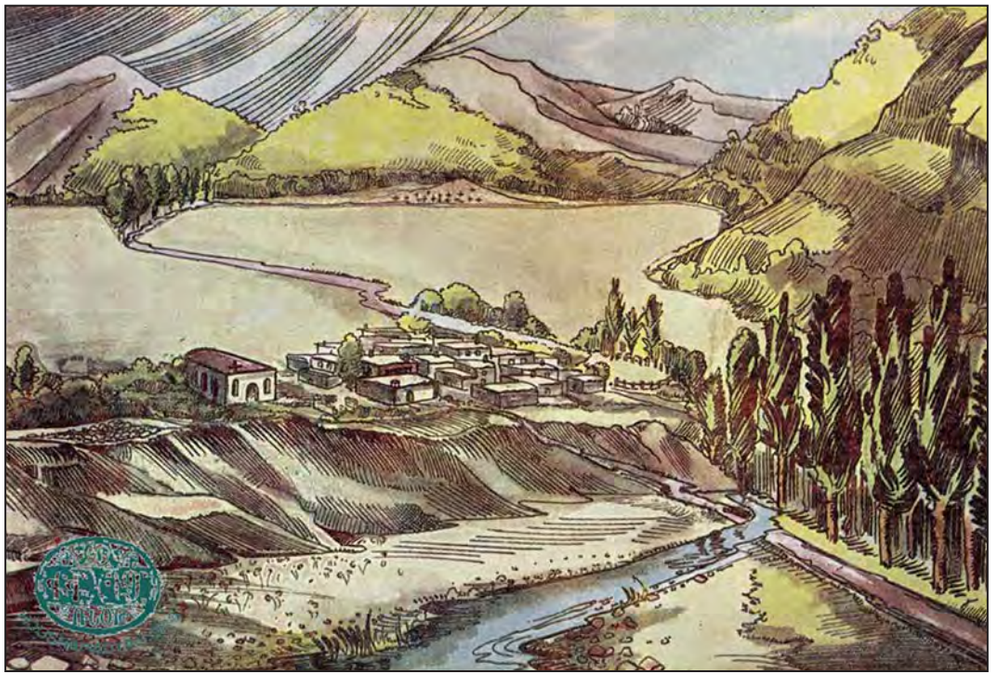

Çemişgezek

İran'daki Safevi Devleti Hükümdarı Şah İsmail'in Anadolu'daki Şiileri kışkırtması üzerine Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim 1514 yılının Mart ayında İran üzerine yürüdü. Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı Ordusu ile Şah İsmail komutasındaki Safevi Ordusu Tebriz'e 100 km mesafedeki Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya geldiler. 23 Ağustos 1514 tarihinde yapılan savaşı kaybeden Şah İsmail'in ordugahını ve hazinesini bırakarak önce Tebriz'e daha sonra da Dergezin'e kaçmasından sonra Safevi Başkenti Tebriz 6 Eylül 1514 tarihinde Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildi. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti sınırları içinde görünmesine rağmen Dersim üzerinde kesin bir otorite kurulamadı. Ancak Kürtler ile iyi ilişkileri olan İdrisi Bitlisi'nin desteğiyle yapılan anlaşmalar sonucu Dersim özerk bir muhtariyet olarak kaldı.

1839 yılında başlayan Tanzimat döneminde Şah Hüseyin adlı bir Dersimli'nin idaresi altında Ermenistan Vilayeti'ne bağlı olan Dersim Sancağı 1847 yılında Erzurum Vilayeti'ne ve 1859 yılında Diyarbekir Vilayeti'ne bağlandı.

1864 yılında Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi uyarınca bölgenin siyasi coğrafyası yeniden düzenlendi ve daha önce Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı olan Harput Sancağı Mamuret-ül Aziz (Elazığ) Vilayeti olarak ayırıldı.

1879 yılında Erzurum Vilayeti'nden ayrılan Dersim Sancağı da vilayet haline getirildi ve bu tarihten sonra yapılan Osmanlı haritalarında gösterilmeye başlandı. Dersim Vilayeti, 1887 yılında 3. Sancak olarak Harput Vilayeti'ne bağlandı. Bölgenin siyasi yapısı, Osmanlı Şahnamesi'nin 1890 yılı kayıtlarında "Mamuret-ül Aziz Vilayeti'ne bağlı bir Sancak olan Dersim'in merkezi Hozat olup Ovacık, Çemişgezek, Çarşancak, Mazgirt, Kuzucan (Pülümür), Kızılkilise (Nazımiye) ve Pah kazalarından oluşmaktadır." şeklinde anlatılır.

Dersim Sancağı, 1892 yılında Elazığ Vilayeti'ne bağlıydı ve bu durum Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar değişmedi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan sonra il yapılan Dersim 1923 yılında Elazığ'ın bir ilçesi haline getirildi. 1936 yılında tekrar il yapıldı ve 2884 sayılı özel kanunla Dersim adı Tunceli olarak değiştirildi.

Mamurat-ul Aziz Sancağı

Osmanlılar Döneminde Dersim'in Etnik, Kültürel ve Politik Yapısı

Tunceli şehri ile Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür ilçelerinin yer aldığı Tunceli Vilayeti tümüyle Fırat Havzası içerisinde kalan, doğal sınırlarla kuşatılmış yüksek bir bölgedir. Doğu Toros Dağları'nın uzantıları doğu-batı yönünde uzanarak ilin kuzeybatısını, kuzeyini ve kuzeydoğusunu kaplar. Bu aşılması güç dağlar, yer yer hem yüzey sularıyla aşınarak hem de akarsular tarafından derince oyularak yüksek platolara dönüşmüştür. Vadiler çok dar ve dik olup vadi tabanlarında ovalar oluşmamıştır.

Dersimlilerin Kökeni ve Dili

Der (kapı) ve Sim (gümüş) kelimelerinden oluşan Dersim kelimesi "Gümüş Kapı" olarak tercüme edilebilir. Güney lehçesinde Dersim, "Darsim" diye telaffuz edilir. Bu kelimenin sadece bir söyleniş biçimi olmadığını ileri süren tarihçilere göre Darsım, Zaza lisanından alınan "Dar" (ağaç) ve sim (gümüş) kelimelerinden oluşmuştur ve "Gümüş ağaç" anlamına gelir. Kürt inanışına göre Dersimliler Khal Mem ve Khal Ferat adlarında iki kardeşten türediler. Ermeni yazarlar tarafından kayda geçirilen Sason Destanı'nın son bölümünde Dersimliler dahil olmak üzere Zozan olarak da bilinen bütün Zaza ülkesinin öyküleri anlatılır. Alevi Zazalar (Kırmançlar), Alevi Kurmanciler (Kırdaşlar), Alevi Türkmenlerin bir arada yaşadığı ve Ermenice, Zazaca, Kürtçe ve Türkçe'den oluşan en az 4 dilin konuşulduğu bölge halkının yaşadığı coğrafyaya Kürtler tarafından Kırmanciye adı verilmiştir.

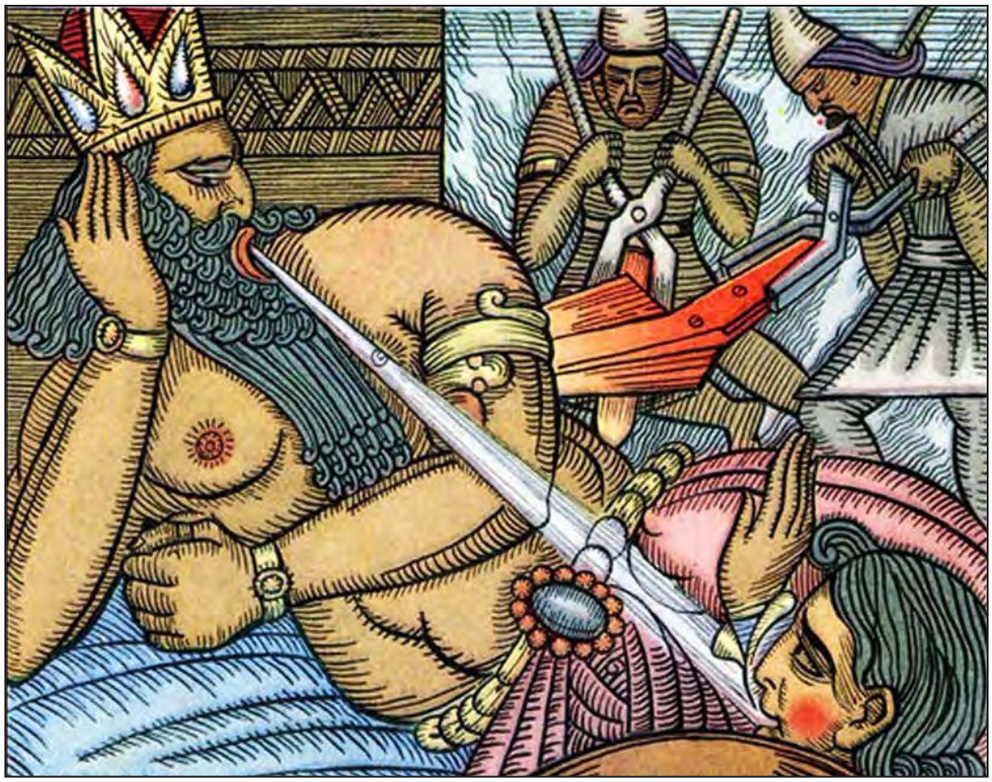

Sason Destanı

MS 934 yılında İran'daki Büveyhoğulları Devleti'ni kuran Deylemliler (Daylamlılar) 13. yüzyılın ortalarında Moğol istilasından kaçarak İşuva'ya yerleştiler. Böylece Dersim adını alan bölgede Türk, Kürt, Türkmen, Ermeni ve Horasan ırklarından oluşan bir topluluk iç içe yaşamaya başladı.

Perslerin Behistun Kitabeleri'nde Deylemlilerin konuştukları dil "Zuzu" olarak kayda geçmiştir. Zuzu veya daha sonraki adıyla "Zaza" bölgede yaygın olarak kullanılan konuşma dilidir. Bazı dilbilimcilere göre bu dilin gerçek adı "Kuzeybatı İrani diller" grubunda yer alan Deylemceden türemiş Dımılıcedir. İranoloji dilbilimi de Zazaca veya Dımılıceyi başlıbaşına bir dil olarak benimser. Buna rağmen, Kürdolojinin babası sayılan Vladimir Minorsky, David Mc Kenze, Karl Hadank, Goiche Kojima ve Oskar Mann gibi tarihçi bilim adamları bir Kürt lehçesi olmadığını kanıtladıkları Zazacayı Parthçanın devamı olarak kabul ederler.

Ali Kara,"Dersim'de Kökler" kitabında, Deylemliler'in İran'daki yaşamları üzerine yaptığı araştırmalar sonucu, Anadolu'daki Dersimliler ile konuşma, türkü söyleme, inanç ve yaşam tarzlarının aynı olduğunu yazar. Ayrıca kadınların başlarını kapatmadığını, kadın-erkek eşitliğini, adlarını doğadan aldıklarını ve 873 yılından sonra Müslümanlığı kabul etmelerine rağmen ayinlerinde Şamanizm ile Zerdüştlük'ün etkisi olduğunu da vurgular. Deylemliler, 917 yılında Şiilerin Cafer-i Sadık Mezhebi'ni benimsemişlerdi. Bazı tarihçilere göre Zaza Aleviliği de Şii inancıyla, Zerdüştlük'ün gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşmuştur.

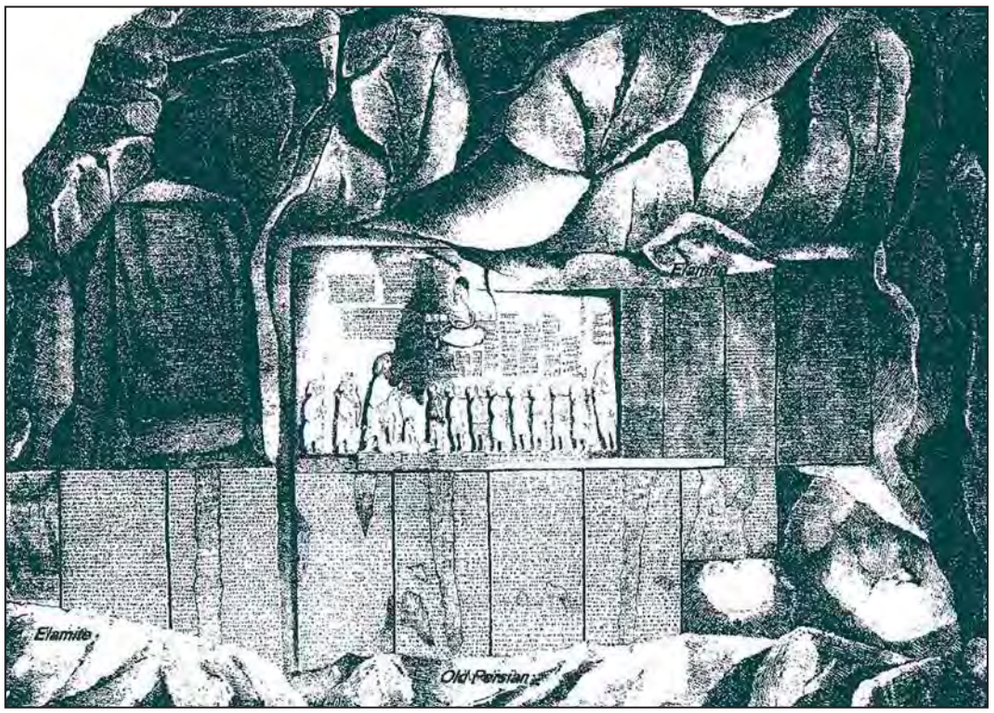

Behistun Kitabeleri

Dersim'in Politik Yapısı

Tarih Profesörü Dr. İbrahim Yılmazçelik'in araştırmaları esas alınmıştır

Dersim tarihi İslamiyet ve Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte hareketlendi, ancak coğrafi şartları sebebiyle bölgeye hakim olan devletler burada tam bir hakimiyet kuramadılar. 11. yüzyılın sonundan itibaren artmaya başlayan nüfus 13. yüzyıldan sonra gelen Türkmen grupları ile iyice çoğaldı ve 16. yüzyıla kadar

süren bu göç sebebiyle bölge birçok mücadelelere tanık oldu. Önce Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları 16. yüzyılda Uluyörük ve Bozoklu oymakları Dersim'e yerleştiler. Dersim yaylalarından yararlanan Boz-Ulus Türkmenleri de dahil olmak üzere bütün bu aşiretler arasındaki çatışmalar bütün Osmanlı tarihi boyunca devam etti.

1508 yılında Akkoyunlu Devletini ortadan kaldıran Şah İsmail'in Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için yaptığı saldırıları önlemek isteyen Dersim aşiretleri birleşip önemli geçitleri tuttular. Şah İsmail bu aşiretleri yanına almak için çok uğraşmasına rağmen kesin bir hakimiyet kuramadı. 1514 yılında Safevi tehlikesini ortadan kaldıran Yavuz tarafından cezalandırılan aşiretler Dersim dağlarına yerleştiler ve sonraki yıllarda Türkçeyi ve Türklüğü unutup Aleviliğe sarıldılar. Temasta oldukları Kurmanci ve Zaza Kürtlerinden aldıkları kelimeleri dillerine karıştıran bu aşiretler, zaman zaman eşkiya çeteleri oluşturup yerleşim birimlerine saldırdılar.

Dersim bölgesi Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'in yönetimine bırakılmıştı. Hüseyin Bey'in ölümünden sonra evlatları arasında taksim edilen bölgede yaşayan aşiretler arasındaki sorunlar daha da çoğaldı. Dersim ile ilgilenmeyen ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu aşiretler üzerinde denetim kuramayan Osmanlı Devleti bölgede çıkan hadiseleri kuvvet kullanmak suretiyle önlemeye çalıştı ve eşkiyalık yapan aşiretleri cezalandırma yoluna gitti.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazanması üzerine devlet bölgedeki güvenliği arttırdı. Keban madeninin kömür ihtiyacını karşılayan Çarsancak (Bingöl) Kazası ve yöresinde eşkiyalık faaliyetlerinin önlenmesi için çok sert tedbirler alındı.

Kürt atlılar, 18. yüzyıl

1788 yılından sonra yapılan düzenlemeler ile kaymakamlıkların, mahalli beylerin yerini alması üzerine ağalar büyük bir nüfuz kazandılar. Bu yönetim tarzı bey ve ağaların derebeyleri haline gelmesine ve halkı kendilerine esir etmesine yol açtı. Halk büyük bir sıkıntı içinde yaşamaya çalışırken ağalar konaklarını eşkiyalık merkezi haline getirdiler ve bölgedeki asayişsizlik had safhaya çıktı. 1848 yılından itibaren Dersim Sancağı'nda devlet otoritesini tesis etmeye çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı aşiretler büyük bir engel oluşturdular. Bunun üzerine devlet otoritesini sağlamak için 1850 tarihinde başlayan harekat 1851 yılı Kasım ayına kadar devam etti. Kayıtlara "Dersim Meselesi" olarak geçen ve 11.306 askerin katıldığı bu harekatın ana gayesi halkın elindeki silahları toplamak, Kurra'i Şeriyye (askere alma) kanununu uygulamak ve devlete vergi verilmesini temin etmekti. Harekat sonunda, askerlere mukavemet eden Kureyşanlı ve Yusufanlu aşiretlerinin silahlarına el konuldu. İsyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırıldı. Böylece Dersim Sancağı dahilinde devlet otoritesi kurulmuş olmasına rağmen sorun tam olarak halledilemediği için "bölgenin belli noktalarında asker bulundurulması gerektiği" kararına varıldı.

Dersim Sancağı'ndaki aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler ve çevreye saldırıları devam etti 1852 yılından itibaren tekrar başladı. Aşiretleri itaat altına almak ve vergi toplamak için yönetimde görev verdikleri liderlerinden destek almaya çalışan ve zaman zaman askeri harekatlar düzenleyen Osmanlı Devleti, bölgenin coğrafi yapısı yüzünden aşiretlerin tamamını itaat altına almayı asla başaramadı. 1860 yılına kadar ciddi bir zorunla karşılaşmamasına rağmen askere almak ve vergi toplamak konusunda başarısız oldu.

Kürt aşiret lideri, İran 1870

1860 yılından sonra aşiret reisleri veya seyidler Dersim'e yeniden hakim oldular. Özellikle Şah Hüseyin bölge üzerinde büyük bir nüfuz kazandı. Devlet tarafından bölgedeki asayişsizliğin baş sorumlusu olarak görülen ve Vidin'e sürgüne gönderilen Şah Hüseyin bir yolunu bulup tekrar Dersim'e döndü ve 1863 yılında ölümüne kadar hakimiyetini sürdürdü. Şah Hüseyin'in ölümünden sonra yerine geçen ve hükümet ile iyi ilişkiler kuran oğlu Ali Bey'e Dersim Umum Müdürü unvanı verilip Erzincan'da ikamete tabi tutuldu.

1860-1875 yılları arasında eşkiyalık yapan aşiret reislerini Yemen, Basra ve Sinop'a sürgün eden Osmanlı Devleti kısmen başarılı olsa da aşiretler arasındaki mücadeleleri ve eşkiyalığı tam olarak önleyemedi. Ayrıca nüfus sayımı yapamadığı için vergi de toplayamadı. Bölgesel Osmanlı yönetiminde görev alan aşiret reisleri vergi vermedikleri gibi, 1875 yılından sonra nüfuzlarının zayıflayacağı endişesiyle isyan çıkardılar. Osmanlı Devleti bölgede büyük çaplı harekatlara girişmesine rağmen bazı aşiretlerin çevre kaza ve köylerinde yaptığı soygun ve talanların önüne geçilemedi.

1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus Harbi öncesinde, Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Mansur Ağa bölgede büyük bir nüfuz kazanmıştı. Bu sırada aşiretlerin büyük bir bölümü daha önceden çeşitli vilayetlere sürgün edilmiş olan aşiret reislerinin affedilmesini istediler ve aksi halde Rus ordusunun yanında yer alacaklarını bildirdiler. Bu istekleri kabul edilmesine rağmen sözlerinde durmadılar ve eşkiyalıklarını sürdürdükleri gibi Ruslar ile temasa geçmeyi de ihmal etmediler. Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine, savaş çıkacağı anlaşılınca bu durumdan faydalanan Mazgirt Kaymakamı Nafiz Bey ve Mansur Ağa, Erzurum'da bulunan Rus Konsolosu'na Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte olmayı teklif ettiler, fakat bir sonuç alamadılar. Savaş sırasında bölgeden 10.000 asker toplamayı ümit eden Osmanlı Devleti bunu başaramadığı gibi Hozat ve Mazgirt civarındaki askerlerini Erzurum'a kaydırmak zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine, derhal bölgedeki merkezlere saldıran aşiretler hükümet binalarını yıktılar ve çevreyi talan ettiler.

Kürt savaşçılar, 1877

Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması ile birlikte Koçuşağı Reisi Ahmet Ağa Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırdı ve Eğin Kaymakamı Osman Bey de Harput'tan bir Nizamiye Taburu ile isyancıların üzerine gitti. Bu sırada Ferhatuşağı aşireti reisi Alişan Ağa'nın Koçuşağı aşireti ile birleşmesi Osman Bey'i güç durumda bıraktı. Buna rağmen Alişan Ağa yakalanıp Sinop'a sürgün edildi ve Koçuşağı aşireti de geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Kırgan aşireti Hozat'ı bastı ve bazı yağma girişimlerinde bulundu; fakat Ali Şefik Bey kumandasındaki bir nizamiye taburu 15 gün süren bir harekat ile bu isyanı bastırdı.

Padişah II. Abdulhamid Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye ve büyük toprak kaybına uğradığı bir yıl süren Rus Harbi sonrasında Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Bu sırada vilayet haline getirilen Dersim 1887 yılında tekrar sancak haline dönüştürülüp Harput Vilayeti'ne bağlandı ve 1892 yılında Ali Şefik Paşa'nın idaresine verildi.

Padişahın iyi ilişkiler kurma isteği sonucu 4. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa'nın girişimleriyle 1891 yılından itibaren Doğu Anadolu aşiretlerinden alaylar teşkil edilmeye başladı. Bu alayları oluşturan aşiretler vergiden muaf tutulurken aşiret reislerinin çocukları da 1892 yılında İstanbul'da açılan Aşiret Mektebi'nde eğitime tabi tutuldular. 1896 yılından sonra bazı Dersim aşiretleri de "Hamidiye Alayları" denilen bu askeri birlikler içinde yer alırken, kendilerine alay ve bölük kurma hakkı verilmeyenler devlete karşı tavır aldılar.

1892 tarihinde birleşen Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretleri büyük gruplar halinde çevreye zarar vermeye başlayınca, Karaballı aşiretinin de yardımını alan Ali Şefik Paşa iki nizamiye taburu ile isyancıların üzerine gitti. Bu harekat sırasında Miralay Mehmet Ali Bey ile bir doktor ve 50 kadar askerin hayatını kaybetmesi üzerine Ali Şefik Paşa yardımcı kuvvet istedi. Harput Valisi Nasuhi Paşa'nın da yardıma gelmesi sonucu isyan bastırıldı ve aşiretler ile anlaşmaya varıldı.

Başıbozuklar, 19, yüzyıl

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, ağır baskılar altında kalan halk Ermeniler ile gayet iyi ilişkiler içerisinde olan ağaların her sözünü yerine getirmekteydi. 1894 yılında merkezi Erzincan'da bulunan 4. Ordu Müşirliğine getirilen Zeki Paşa'dan bölgenin ıslahı istendi. Zeki Paşa'nın çabalarına rağmen eşkiyalığın önü alınamadığı için devlete birçok şikayette bulunan Erzurum, Erzincan, Malatya ve Harput ahalisi perişan oldular.

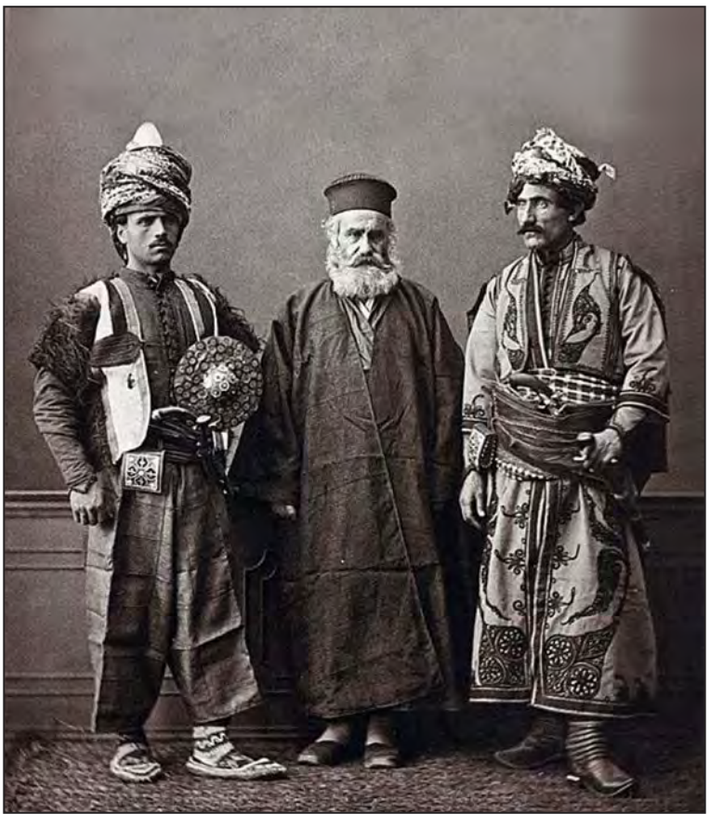

Katolik rahip ve iki Osmanlı Kürt. Pascal Sebah 1877

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin çevreye verdiği zararlar üzerine Anadolu Umumi Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'nın girişimleri sonucu "Dersim Meselesi'nin halli" için birçok karar alındı. Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ıslahının sadece askeri tedbirler ile gerçekleşemeyeceğini sanlayan bu değerli komutanların aldıkları kararların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

* Bölgede yeterli sayıda asker bulundurulması ve suçluların cezalarının geciktirilmeden verilmesi.
* Bölgede yeni yollar inşa edilmesi ve devlet otoritesini kabul eden halkın güvenliğinin sağlanması.
* Dersimlilerin eşkiyalıklarının önlenmesi,
* Aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi,
* Halka, ana gayenin kendilerine ziraat ve ticaret yolu açıp rahat yaşamalarını sağlamak olduğunu telkin ederek, bölgeyi ıslah etmek.
* Halka muhalefet gösterilmezse şiddete baş vurulmayacağını, aksi halde şiddet kullanılacağını anlatmak.
* Birliklere "hiç kimsenin malına saldırı yapmamak" emri vermek.
* Aşiret reislerinin niyetlerini anlayıp nüfus sayımını tamamlanmak ve bölgeden asker toplamak. Bu icraata karşı olanların Trablus ve Yemen'e sevk edileceklerini, karşı gelmeyenlerin 4. ve 1. Ordu'ya dahil edileceklerini halka anlatmak.

* Askeri harekat sırasında bölgede Örfi İdare uygulanmak.
* Lüzumlu bölgelere jandarma birlikleri yerleştirmek.
* Halka dini konuları anlatılmak için bir kaç maaşlı şeyh görevlendirmek.
* Uygun beş-altı yerde okullar açmak.

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşması'nda, Osmanlı Devleti sınırları içinde Ermenilerin yaşadığı Erzurum, Van, Mamuret-ül Aziz (Elazığ), Diyarbekir, Sivas ve Bitlis'ten oluşan altı il için "Vilâyat-ı Sitte" tabiri kullanılmıştır. Dersim Meselesi için kararlar alındığı 1896 yılında "Vilayat-ı Sitte" içerisinde "Ermeni Meselesi" ciddi bir sorun haline gelmişti. Dersim'in Vilayat-i Sitte'nin ortasında yer alması sebebiyle; halkın mukavemet göstereceğini de hesaba katan Şakir ve Zeki Paşalar İslam kanı dökülmesini önlemek için aldıkları kararları uygulamaktan vaz geçtiler.

19. yüzyılın sonunda, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak bölgedeki seyidler, ağalar ve beyler kuvvetlenmeye başladılar. Nüfuzlarını kötü yolda kullanan bu mahalli liderlerin aynı zamanda idarecilik de yapmaları bölgede büyük bir rahatsızlık doğurdu. Bu gelişmelerden etkilenen ve devletten istedikleri desteği alamayan Türk asıllı aşiretler dahi kendilerini Kürt telakki etmeye başladılar.

Kürt Bedirxan Paşa. 1889

27 Temmuz 1903 tarihinden sonra altı ay Dersim Sancağı Mutasarrıflığı görevinde bulunan Arifi Paşa, 28 Ekim 1903 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) takdim ettiği raporda durumu şöyle anlatır:

Dersimlilerin saldırganlıkları hayat kaygısından kaynaklanmaktadır. Dersim halkı seyid ve ağaların elinde esirdir. Dersim'de ıslahat yapabilmek için burada mevcut askeri kuvvetin takviye edilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken aşiretlerin elinde bulunan her türlü silâhı da toplamak icab eder. Askere gitmeyenler ve eşkiyalığa teşvik eden ağalar ve seyidler bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere bölgeden çıkarılmalıdır. Katilleri ve suçluları derhal yakalayıp adliyeye teslim etmek gerekir. Bu icraatlar Dersim'de asayişi temin edecektir. Zira Dersimlileri öğüt ve bağış yoluyla veya ettikleri yeminlere aldanarak ıslah etmek mümkün değildir. Askeri harekattan sonra bölgedeki yollar yapılmalı ve bölgedeki asker sayısı artırılmalıdır.

Puçigyan ailesi. 1895

Buna benzer bir rapor da, 24 Ocak 1904 tarihinde Arifi Paşa'nın yerine tayin edilen ve 14 Mayıs 1906 tarihine kadar görevde kalan Celal Bey tarafından kaleme alınmıştır. 1904-1906 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtması açısından büyük bir önem taşıyan bu raporda şu bilgiler verilmektedir:

Dersim aşiretlerinin çevreye saldırmaları geçim zorluğundan, aşiretler arası çekişmeler ise arazi itilafları yüzündendir. Dersim'deki eşkiyalık olaylarının artmasının başlıca sebebi başlangıçta ciddi tedbirler alınmamasından ve suçluların cezalandırılmamalarından kaynaklanmaktadır. Aşiretler aralarındaki geçimsizlik sebebiyle devamlı olarak silahlanmışlardır. Mal ve can kaygısı devam ettiği müddetçe de silahlanmaya

devam edeceklerdir. 1892 yılından sonra bir kısım düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen daha sonra çıkarılan aflar sebebiyle aşiretler ne vergi ödemişler ne de sözlerinde durmuşlardır. Bu da eşkiyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Dersim'in ıslahı için öncelikle ağalar ve aşiret reislerini Dersim'den çıkartıp aşiretler üzerindeki nüfuzlarının kırılması gerekir.

1902 yılında Kalan aşiretinden, Danzik ve Aşkirek köylerinin reisi Bako Ağa'nın, Erzurum'a gelen bir Rus Konsolosu'nu esir alması Türk ve Rus hükümetleri arasında gerilime sebep olur. Sonunda Bako Ağa'nın bazı isteklerinin Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine Konsolos serbest bırakılır.

1907 yılında havaların düzelmesiyle Dersim'deki aşiretlerden bazıları çevre kaza ve köylerine saldırdılar. Nazımiye'nin Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş 2.000 adamıyla Kığı'nın köylerini basarken Hozat'ın Koçuşağı, Şamuşağı, Resikuşağı aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerini yağmaladılar. Ermenilerin isyancılara silah temin ettiği ve diğer aşiretlerin de isyana katılmaya hazır olduğu haberi üzerine Dahiliye Nezareti, Harput Redif Livası Kumandanı Neşet Paşa'yı isyanları bastırmakla görevlendirdi. 9 Eylül 1907 tarihinde Hozat üzerinden harekete geçen Neşet Paşa, isyan eden aşiretlere yardımcı olan Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretlerini Ali Boğazı Deresi etrafındaki sarp kayalıklara sığınmaya mecbur etti. Ancak kış aylarının gelmesi üzerine harekata son verildi.

1907 yılında yapılan askeri harekatta bir sonuç alınmaması aşiretleri büsbütün şımartmıştı. Bu sırada Koçuşağı aşireti reislerinden Halil Ağa'nın oğlunun tutuklanması ve askerlerin bazı aşiretlerin erzak ve hayvanlarına el koyması sebebiyle isyan hazırlıklarına başladılar.

Irak Kürtleri.1900

1908 yılı Mayıs ayı başlarında Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretleri reislerinin liderliğinde yapılan ve birçok aşiret reisinin katıldığı toplantıda isyan kararı alındı. Sonraki günlerde çevre kaza ve köylerine saldıran isyancılar, askeri birlikler ile yaptıkları muharebelerde de önemli ölçüde silah ve cephane ele geçirdiler.

İsyancıları aç bırakıp teslim olmaya zorlamak isteyen Osmanlı Hükümeti'nin bölgeye erzak götürülmesini yasaklaması üzerine Dersim Mutasarrıfı'na bir dilekçe gönderen aşiret reisleri, zahire verilmemesinin daha kötü olaylara sebep olacağını bildirdiler.

19 Mayıs 1908 tarihinde Koçan ve Karabal aşiretleri, Şavak ve Hozat civarında yaptıkları baskınlar ile jandarmanın silah, cephane ve erzaklarına el koydular. Daha sonra Laçinuşağı'nın merkezi olan Kakper'de bulunan müfrezeye saldıran 2.000 kadar aşiret mensubu askerlerin bulunduğu tepeyi ele geçirmeyi başardı. Aynı gün Diyap Ağa idaresindeki aşiretler de Çemişgezek ve Pertek çevresindeki köylere saldırıp yağmaladılar. Bu gelişmeler üzerine 4. Ordu Komutanlığı'na bağlı Erzurum ve Diyarbekir'deki askeri birlikler isyanı bastırmakla görevlendirildiler.

15 Haziran 1908 tarihinde, diğer bölgelerden sevk edilen 26 tabur asker Cibranlı aşiretine mensup Hamidiye Süvari Alayı ile iki dağ topu ve birçok dağ bataryasından oluşan kuvvetler Dersim'de toplanmıştı. Abbasuşağı, Bahtiyar, Karaballı ve Ferhaduşağı aşiretleri isyandan vazgeçtiklerini bildirdiler. Askeri harekatın başlaması ile birlikte Lolanlı, Baluşağı, Keçeluşağı aşiretleri de isyana son verdiler. İsyanı sürdüren Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretleri üzerine gidildiyse de kesin bir sonuç alınamadı. Bu sırada Dersim'e yapılan askeri hareketleri protesto etmek amacıyla İstanbul'a telgraf çeken ve davet edildiği İstanbul'da Dahiliye Nezareti'nde görüşmeler yapan Diyap Ağa tutuklandı ve Diyarbekir'e gönderildi.

Kürt aşiret liderleri. 1905

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte "Genel Af" çıkarıldı. Böylece isyana karışan Maksuduşağı, Koçuşağı, Şamuşağı, Topuzuşağı, Ferhaduşağı, Laçinuşağı, Abbasuşağı, Karaballı, Torun, Geçeluşağı, Haydaranlı ve Kureyşanlı aşiretlerinin büyük bir kısmı affedildiler. Tutuklu bulunan Diyap ve Cemşit Ağalar da serbest bırakıldılar. Bu sırada Şakir Paşa, Dersim hakkında görüşlerini şöyle açıklamıştı:

Dersimliler öteden beri haydutluk ediyorlar. Bu güne kadar üç defa askerle üzerlerine yürüdük. Aşiret reislerini ve ağalarını yakalayıp sürdük veya affettik; ancak daima yeni ağalar türedi. Eşkiyalığın sebebi önce fakirlik, sonra suçluların takipsiz kalması ve halkın batıl inançlara olan bağlılığıdır. Bu sebeple kanunları hakim kılmak esastır!

10 Eylül 1908 tarihinde Neşet Paşa'nın yerine vekâleten Mehmet Paşa, Umumi Ordu Komutanlığı'na da Ferik Ali Paşa tayin edildiler.

1909 yılında 4. Ordu Komutanlığı'na tayin edilen İbrahim Paşa Hükümet'e gönderdiği bir raporda Dersim Sancağı'nın 54 aşiret ve 500 köyden meydana geldiğini belirtikten sonra buradaki icraatta eğitim ve ıslahatın birlikte yapılması gerektiğini bildirdi.

Aşiretlerin elindeki silahları toplamak ve bölgede ıslahatı sağlamak ile görevlendirilen İbrahim Paşa, 22 Temmuz'da Ovacık, Hopik bölgesine karargah kurdu. Yapılan görüşmelere katılan 35 kadar aşiret reisi hükümete itaat ettiklerini bildirdiler. İbrahim Paşa'nın teklifini kabul etmeyen aşiretlerden bazıları İbrahim Paşa'nın ileri karakollarına saldırılar düzenlerken; köylerini boşaltan halk dağlara, ormanlara ve vadilere çekildiler.

2 Ağustos 1909 tarihinde Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey ile birlikte Dersim harekatını başlatan İbrahim Paşa, kendisine karşı çıkan gruplara öncülük eden Haydaran aşireti üzerine yürüdü. Haydaran aşiretinin 25 Ağustos 1909 tarihinde dağıtılmasından sonra geçici bir sükunet temin edildi. Bu tarihten sonra birkaç yıl süre ile bölgede eşkiyalık yapan aşiretlerin üzerine gidilmesine rağmen Hükümet genel olarak idare-i maslahat politikası uygulamayı tercih etti.

Diyarbakırlı bir Kürt aile.

1914 yılı Ağustos ayında Dersim Belediye Reisi'nin yeğeninin Ferhaduşağı aşiretine mensup kişilerce öldürülmesi üzerine katilin yakalanması için harekete geçildi. Bu harekat Ferhaduşağı aşireti ile birlikte Karaballı, Aşağı Abbasuşağı, Abbasuşağı ve Koçuşağı aşiretlerinin de isyan etmesine sebep oldu. Sonunda Ferhaduşağı aşireti reisi öldürüldü ve isyancılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Aynı yıl içerisinde Kırgan aşiretinin Sin Nahiyesi Müdürü'nü kovması üzerine Kavuşağı, Arslanuşağı, Bezgaruşağı ve Yukarı Abbasuşağı ile birlikte hareket eden askerler Reisleri Süleyman Ağa'yı öldürüp Kırgan aşiretini dağıttılar.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne girmesiyle birlikte Ermeniler Dersim halkını Osmanlılara karşı harekete geçirmek için faaliyete geçtiler. Bu teklifi kabul eden bazı aşiretler de Ermeniler ve Ruslar ile işbirliği yaptılar ve halk arasında bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesinin kendileri açısından iyi olacağı fikrini yaydılar. 1914 yılı Ağustos ayında genel seferberlik ilan eden Harbiye Nazırı Enver Paşa, Doğu Cephesi'nde yapılan Osmanlı-Rus Savaşları öncesinde Dersim aşiretlerinden destek istemişti, fakat bu isteği kabul edilmedi.

Rus birliklerinin 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'u işgal etmesinden sonra harekete geçen Ferhaduşağı, Demenan, Haydaran, Kureyşan, Karsan, Alan, Şeyhan, Suran, Yusufan ve Pilvenk aşiretleri 10.000 kişiden oluşan silahlı kuvvetleriyle Mazgirt, Nazimiye, Pertek ve Hozat merkezlerine girdiler. İsyancıların devlet memurlarını da görevden alması üzerine Mart ayında bölgeye gönderilen Halit Paşa kumandasındaki Nizamiye Taburu Ferhaduşağı aşiretini etkisiz hale getirdi. Daha sonra 23 Nisan 1916 tarihinde I. Kolordu Kumandanı Şevket Bey, Çerkez Alaylarıyla birleşip Pertek ve Çarsancak bölgelerine askeri harekat düzenledi. Osmanlı kuvvetleriyle Pilvenk aşireti arasındaki şiddetli çatışmalar sırasında çevre köyler de büyük oranda zarar gördüler. Aşiretlerin "askeri harekatın durdurulması için" hükümete çektiği telgraflar sonucu Şevket Bey kuvvetleriyle birlikte Elazığ'a döndü.

Diyarbakırlı bir Kürt aile.

1915 yılında, Ermeni Tehciri sırasında Dersim bölgesine sığınan bazı Ermeni grupları Erzurum'un işgal edilmesinden sonra Ruslar ile Dersim aşiretleri arasında arabuluculuk yaptılar. Böylece Pülümür'e gelen Rus askerleri ile Dersim aşiretleri arasında namus meselesi yüzünden anlaşmazlık çıktı. Aşiretlerin saldırısı üzerine Ruslar Erzurum'a çekilmek zorunda kaldılar. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusların Anadolu'yu terketmesi üzerine Galatalı Şevket Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri aşiretleri etkisiz hale getirdiler.

Ermeni Komutan Murat Paşa ile görüşen Dersimliler, Ovacık bölgesinde geçici bir yönetim kurmak için anlaşmaya varmışlardı. Rusların 1918 yılı Ocak ayında Erzincan'ı terketmesi üzerine Ermeniler ile sorunlar yaşayan Dersimliler Osmanlılara yakınlaştılar. 13 Şubat 1918 tarihinde, karşılarına çıkan zayıf Ermeni direnişini alteden Osmanlı kuvvetleri Rusların çekilmesinden sonra Ermeniler tarafından birçok kişinin katledildiği Erzincan'a girdiler.

Erzincan'da Rusların bıraktığı iaşe ve techizat ile rahatlayan Osmanlı kuvvetleri 16 Şubat 1916 tarihinde işgal edilen ve Rusların çekilmesi ile Ermenilerin elinde kalan Erzurum üzerine hareket ettiler. Ermeniler ile yaşanan sokak savaşlarından sonra, Erzincan ile aynı kadere ortak olan Erzurum, 12 Mart 1918 tarihinde ele geçirildi.

Kürt Osmanlı Paşası. Pascal Sebah

Osmanlı'nın unuttuğu ırk: Dersimliler

Osmanlı tarihinde Dersim'in başından sonuna kadar bir aşayişsizlik öyküsü olduğu söylenebilir. Ancak bu olayların suçlusu sadece aşiret beyleri ve ağaları değildir. Zaman zaman askere kurşun sıkmış, eşkiyalık yapmış olsalar da Dersim halkını asla suçlayamayız. Atalarımızın dediği gibi "Ne ekersen onu biçersin!".

1973 yılında Cezayir'e gitmiştim. Din kardeşlerimiz yıllarca hürriyetleri için savaştıkları Fransa'ya saygı duyup minnetle anarken Araplar, Mısırlılar ve Acemler gibi Osmanlı'yı hatırlamak dahi istemiyorlardı. Sebebi nedir diye sorduğumda "Bize ne verdiniz ki?" cevabını verdiler. İşte olayların sırrı bu cevapta gizli. Bütün işgal ettiğimiz bölgelerde olduğu gibi Dersim'de de halkı sadece vergi toplama, askere alma ve eşkiyalık günlerinde hatırladığımız, sosyal yaşamlarına ve eğitimlerine hiçbir katkıda bulunamadığımız için bu olayları yaşadık.

1515 yılında hudutlarına kattığı Dersim'i gelişen isyanlar sebebiyle 1848 yılında hatırlayan Osmanlı, yapmak istediği düzenlemelerde başarılı olamadı ve bölgedeki aşiretlerin tepkisi ile karşılaştı. Bölgeyi ıslah etmenin zorluğunun anlaşılması üzerine, aşiretleri taltif etmek yoluna gitti. Ancak bu girişim sorunları çözümlemek yerine ağaların gücünü artırdı ve aşiretler birer eşkiya çetesi haline geldiler. Askeri harekatlar da kesin bir sonuç almak yerine kin ve intikam duygularını körüklediler. Böylece çeşitli yollardan silah temin edip kendilerini savunmak ve yaşamlarını sürdürmek isteyen aşiretler için eşkiyalık bir çözüm yolu haline geldi.

Kürt müzisyen. Muhammed Salayi

Kürt Ağa

Serpuşlu bir Kürt

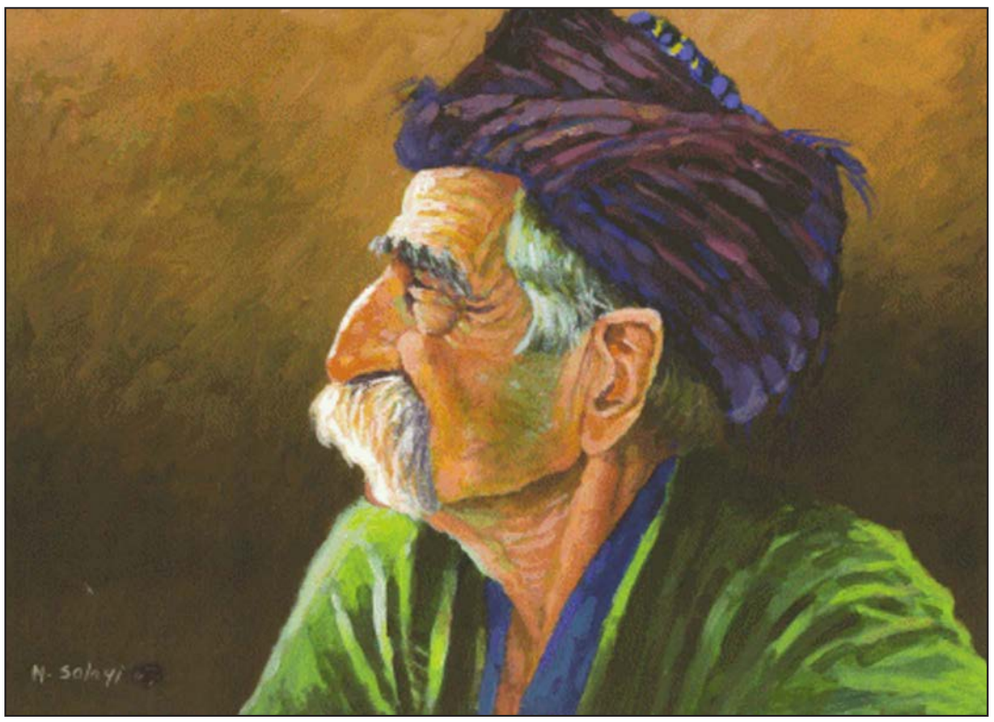

Kürt köylüsü. Muhammed Salayi

Semah. Bayad Abdullah

Kürt halk dansı

2
İstiklal Savaşı'nda Dersim ve Kürtler

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basması ile başlayan Kurtuluş Savaşı'mızda Kürtler ve Ermeniler kendi özerk yönetimlerini kurabilmek için İngilizler, Yunanlılar ve Fransızlar ile görüştüler, işbirliği yaptılar ve ellerinden gelen her türlü çabayı gösterdiler. Hatta 1920 ve 1923 yıllarında TBMM'ne milletvekili olarak katılan Kürtlerin dahi özerk bir Kürdistan hayaliyle yanıp tutuştuklarını biliyoruz. Bunun aksini düşünmek mantiki değildir ve Kürtlerin Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu söylemek kesinlikle art niyetli bir yalandır. Ancak tarihleri boyunca özerk bir devlet kurmak için çaba göstermiş Kürt ve Ermenilerin bu davranış biçimini bir ihanet olarak yorumlamak da olası değildir.

Resmi kaynaklara göre 35.000 şehit verdiğimiz Kurtuluş Savaşı'na katılanların içinde Güneydoğu Anadolu doğumlu olanların sayısı 700 kişiden daha azdı. Bunların büyük çoğunluğunun Türk olduğunu da hesaba katarsak Kürtlerin bizi ne oranda destekledikleri kolayca anlaşılır. Buna karşılık kurdukları cemiyetler ve Kuvay-ı Milliye kuvvetlerine karşı çıkardıkları isyanlar ile Kurtuluş Savaşı'mıza karşı girişimlerde bulunan Kürtlerin sayısı bir hayli fazladır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanından sonra da Anadolu'da özerk bir Kürdistan Devleti kurma girişimlerini sürdüren Kürtler Kurtuluş Savaşı'mızı yaptığımız yıllarda dört önemli isyan çıkardılar.

Kurtuluş Savaşı

Ali Batı İsyanı

11 mayıs 1919 tarihinde, Midyat'ın güneyinde İngilizlerin desteğini alan Ali Batı adlı bir Kürt aşiret reisi bağımsız bir Kürt Devleti kurmak gayesiyle isyan çıkardı. Çevre köylere de yayılmasına rağmen, kısa sürede kontrol altına alınan isyan, Yüzbaşı Yusuf Ziya Bey komutasındaki kuvvetlerin isyancıları dağıtıp Ali Batı'yı öldürmesi ile 18 Ağustos 1919 tarihinde sona erdi.

Cemil Çeto İsyanı

1920 yılı Mayıs ayında Hidranlı aşireti reisi Hüseyin Paşa tarafından Garzan bölgesinde, Kürt Teali Derneği'ne ait bir beyaname dağıtıldı. Bu beyannamede İtilaf Devletleri'nin kısa sürede Kuvay-i Milliye'yi dağıtıp bir Kürt Devleti kuracağı belirtiliyor ve halktan silahlanıp hazırlıklı olmaları isteniyordu. Hüseyin Paşa'ya inanan Bahtiyar aşireti reisi Cemil Çeto, Fransız ve İngilizlerin de desteğini alıp Garzan yöresinde gücünü arttırdı. Bütün ısrar ve tehtidlerine rağmen bölgedeki Reskotan aşiretinin desteğini alamadığı halde, 20 Mayıs 1920 tarihinde isyan çıkartan Çeto askeri birlikler karşısında tutunamadı ve 7 Haziran 1920 tarihinde dört oğlu ile birlikte teslim oldu.

İsyancıların peşinde, Bitlis 1920

Milli Aşireti İsyanı

1 Haziran 1920 tarihinde biraraya gelen Milli aşireti liderleri Mahmud, İsmail, Bahur ve Abdurrahman Beyler, Fransızların da teşvikiyle Doğu Anadolu'da bir Kürdistan Devleti kurmak gayesiyle ayaklanma kararı aldılar. Büyük bir kuvvetle harekete geçen asilerin Siverek üzerine yaptığı saldırı 18 Haziran'da bölgede bulunan 5. Tümen tarafından karşılandı. Suriye'ye kaçan asiler, Fransızların yardımı ile güçlenip tekrar saldırıya geçtiler. 1.000 yaya, 3.000 atlı ve develi süvariden oluşan asi kuvvetler 24 Ağustos'ta ele geçirdikleri

Viranşehir'de Türkmen Karakeçili aşiretinin ileri gelenlerini astılar. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen 5. Tümen bölgedeki hükümete bağlı aşiretlerin de desteğiyle, asileri dağıtıp 8 eylül 1920 tarihinde isyanı sona erdirdi.

Yusuf Beğ, Şipkan aşireti

Kürt Cemiyetlerinin Faaliyetleri

24 Ağustos 1919 tarihinde Kurtuluş Savaşımızı yönetmek için Mustafa Kemal liderliğinde Bahriye Nazırı Rauf Bey, eski Trabzon Milletvekili İzzet Bey, eski Erzurum Milletvekili Raif Efendi, eski Trabzon Milletvekili Servet Bey, eski Bitlis Milletvekili Sadullah Efendi, Erzincanlı Nakşi Şeyhi Fevzi Efendi, eski Beyrut Valisi Bekir Sami Bey ve Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey'in katılımı ile dokuz kişilik bir Temsilciler Meclisi oluşturuldu.

1923 yılı Mayıs ayında Erzurum'da kurulan, Şeyh Said'in de üyesi olduğu, Kürt Azadi Cemiyeti'nin lideri olan Hacı Musa Bey gerçek kimliğini gizli tutmuştu. Mustafa Kemal'in İngiliz ajanı olmasından kuşkulandığı Bitlisli Kürt Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in de üyesi olduğu bu örgüt İngilizler, Fransızlar ve Ruslar ile

temas kurup bağımsız Kürdistan için destek aramaktaydı. Daha sonra Nasturi İsyanı'nına katılan Kürt Azadi Cemiyeti yöneticileri, foyalarının ortaya çıkmasından sonra İran'a kaçtılar.

Damat Ferit Paşa I. Dünya Savaşı sonunda işgal kuvvetlerinin teşvikiyle Aliye Divan-ı Harb-i Örfi adında bir savaş suçları mahkemesi kurmuştu. 1919 yılında bu mahkemenin başına getirilen "Nemrut" lakablı Kürt Mustafa Paşa İstanbul Üniversitesi önündeki Bayazıt Meydanı'nda kurulan idam sephalarında nice vatanseveri astırdı. Kürt Nemrut Mustafa Paşa Divanı adı verilen mahkemesinde, Mustafa Kemal'i de idama mahkum eden Kürt Mustafa Paşa, İngiliz Muhipler (Dostları) Cemiyeti'nin kurucusu Sait Molla ile birlikte özerk bir Kürt Devleti için görüşmeler yapıyordu. Bir İngiliz ajanı olan Kürt Mustafa Paşa'nın eniştesi İçişleri Bakanı Kürt İzzet Bey'in yeğeni, Şerif Paşa da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Paris temsilcisiydi.

Damat Ferit Paşa

Türklerin Kurtuluş Savaşı girişimlerini önlemek isteyen İngilizler ve Osmanlı hükümeti Kürdistan Teali Cemiyeti'ne özerklik karşılığında Mustafa Kemal'e karşı savaşmayı teklif ettiler. Damat Ferit Paşa Yüksek Komiser De Robeck ile görüşerek 15 bin kişilik bir Kürt Ordusu kurup Mustafa Kemal'in üzerine göndermek için planlar yaptı. 4 Eylül 1919 tarihinde yapılan Sivas Kongresi öncesinde İngiliz ajanı Binbaşı Noel, Ali Galip ve Kürdistan Teali Cemiyeti liderleri Malatya'da bir Kürt birliği kurup Mustafa Kemal'i öldürmek için faaliyete geçtiler. Ancak, bu girişimi haber alan Mustafa Kemal gerekli tedbirleri aldı ve sıkıştırılan suikastçılar kaçmak zorunda kaldılar. İngiliz Gizli Belgeleri'nin verdiği bilgiye göre "Kürtler aynı zamanda

Yunanlılar ile de temas halindedir". Amasya'da Yunan temsilcisi ile görüşün Kürtler, Yunanlılara "Türk Ordusu'nda ele geçirilen Kürt esirlere iyi davranılmasını ve bu esirlerin Türk ordusuna karşı kullanılmasını" önerir. Teklif kabul edilir ve Kürt esirler Yunan Ordusu'nun hizmetine girerler.

Kürt-Yunan işbirliğinin en önemli sonucu Koçgiri İsyanı'dır. Yunan Ordusu Bursa'ya doğru ilerlerken Kürtler Sivas'a doğru yürümeye başladılar. Aynı zamanda Londra ve San Remo Konferansları'nın yapıldığı tarihe denk gelen isyanın ana hedefi Ankara Hükümeti'ni köşeye sıkıştırmaktı.

Koçgiri İsyanı

30 Aralık 1918 tarihinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti, İstiklal Savaşı'nın başlaması üzerine Koçgiri aşireti lideri Alişan Bey ve Baytar Nuri (Dersimi) Bey'den bölgeyi örgülemesini istedi. Böylece Dersim, Zara, Divriği, Kangal, Hafik, İmraniye, Beypazar, Celalli, Sincan, Hamo, Zınara ve Domura'da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin şubeleri kuruldu.

Koçgiri köylüsü

Örgüt 1920 yılı başlarında ABD Başkanı Wilson'un "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halklarına özerklik verilmesini öneren 12 ilkesi uyarınca" özerklik taleplerini yaşama geçirmek üzere harekete geçme kararı aldı. Koçgiri, Pezgavır, Maksudan, Aslanan, Kurmeşan, Parçikan, Canbegan, Giniyan ve İzol aşiretlerinin katıldığı harekatın liderliğini Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey, kardeşi Haydar Bey, Gülağaoğullarından Mehmed İzzet, Naki, Hasan Askeri, Kazım Beyler ve Alişer Efendi yapıyorlardı. Bu şahsiyetlerin hepsi de bölge standartlarına göre iyi eğitim görmüşler, devlet işlerinde tecrübe edinmişler, güzel konuşma ve yazma becerilerine ve en önemlisi milliyetçilik bilincine sahiplerdi.

1920 yılı Temmuz ayında, Misto kumandasındaki Koçgirili kuvvetler Zara'nın Çulfa Ali Türk Karakolu'na baskın düzenleyip askerleri esir aldılar.

1920 yılı Ağustos ayında, Refahiye yöresinden Şadan aşiretinin lideri Paşo Reis'in adamları bir Türk birliğine saldırdılar. Ardından Alişan Bey Refahiye'yi ve kardeşi Haydar Bey İmranlı'yı ele geçirdiler. Böylece ayaklanma büyüdü ve Hozat'ta bir araya gelen isyancılar 25 Kasım 1920 tarihinde Ankara Hükümeti'ne telgraf yoluyla şu muhtırayı yolladılar:

* 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis, Dersim ve Koçgiri'de bağımsız bir Kürt Devleti kurulması
* İstanbul Hükümeti'nce kabul edilen Kürdistan özerkliğinin Ankara Hükümeti'nce de tanınması
* Kürdistan özerk yönetimi konusunda Mustafa Kemal hükümetinin ivedi yanıt vermesi
* Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki Kürtlerin derhal salıverilmesi
* Kürt çoğunluğu bulunan illerden Türk memurlarının çekilmesi
* Koçgiri yöresine gönderilen Türk birliklerinin geri çekilmesi

İsyancılar.

Meclisteki siyasi çatışmalar ve Anadolu'nun dört bir yanında gelişen isyanlar ile uğraştığı için Koçgiri bölgesindeki gelişmeler ile ilgilenemeyen Ankara Hükümeti, isyancıların "bu tekliflerimiz kabul edilmezse haklarımızı silah zoruyla alacağız" tehtidine karşı durumun ciddiyetini anladı. Sorunları savaşmadan

çözümlemek için bölgeye bir nasihat heyeti gönderdi. Aşiretler ile görüşmeler yapan heyet Ferhatuşağı aşireti reisi Diyap Ağa, Abbasan aşireti reislerinden Meço Ağa, Karabal aşiretinden emekli süvari Binbaşısı Hasan Hayri Bey ile amcaoğlu Ahmet Ramiz Bey ve Mustafa Zeki Bey gibi bölge liderlerini milletvekili olarak meclise katılmaya ikna etti. Temsilciler, Erzurum Kongresi kararlarının Kürtleri de kapsadığını anlatıp Alişan Bey'i de ikna etmeye çalıştılar. Önce Sivas Milletvekili olması için yapılan teklifi kabul eden Alişan Bey daha sonra Baytar Nuri Bey ile birlikte hareket etmeyi tercih edip Ankara Hükümeti'ne katılmaktan vazgeçti.

Ankara Hükümeti, 18 Eylül 1920 tarihinde Türk Kurtuluş Savaşı sırasında ayaklanma çıkaran ve yağmaya girişenleri, bozguncuları, orduya ait silah ve mühimmatı çalanları, casusları, asker kaçaklarını ve bağımsızlık hareketini engelleme amacıyla propaganda yapanları yargılamak için, özel bir kanunla İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasını karara bağladı.

Sakallı Nureddin Paşa

Aralık ayında 72 Kürt ve Zaza milletvekili üzerlerinde yerel giysileri olduğu halde Meclis'e getirildiler ve İtilaf Devletleri'ne Ankara hükümeti ile beraber olduklarını bildiren bir telgraf çektiler. Bu gelişme Koçgirileri harekete geçirdi. 1921 yılı Şubat ayında Yellice Nahiyesi Hüseyin Abdal Tekkesi'nde aşiret reisleriyle birlikte toplantı düzenleyeren hareketin fikir önderi Nuri Dersimi, kendisini "Halife Ordusu Müfettişi" ilan eden Alişan Bey ve Alişer Efendi isyan programını şöyle açıkladılar:

Önce Dersim'de özerk Kürt hükümeti ilan edilecek ve Hozat'a Kürdistan bayrağı çekilecek. Daha sonra Erzincan, Elazığ ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru ilerleyen Kürt milli kuvvetleri Ankara Hükümeti'nden Kürdistan'ın istiklalinin tanınmasını isteyecek. İsteğimiz silah kuvvetiyle desteklenecği için, Türkler bu isteği kabul edeceklerdir.

6 Mart 1921 tarihinde, aşiretlerin İmranlı'daki 6. Süvari Alayı'na saldırıp askeri mühimmatı ele geçirmesi ve Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey'i kurşuna dizmesi ile isyan başlamış oldu. Önce Sivas, Erzincan ve Elazığ'da sıkıyönetim ilan eden Ankara Hükümeti 13 Mart 1921 tarihinde "Sakallı" Nureddin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu'nu ve Topal Osman'ın bizzat komuta ettiği 42. ve 47. Giresun Alaylarını bölgeye sevketti.

Koçgiri aşireti, Suşehri, Hafik (Koçhisar), Kemah, Kuruçay, Ovacık, Zara, İmranlı, Divriği, Refahiye ve Kangal çevresinde 135 köy ve en az 40.000 nüfustan oluşuyordu. İsyana katılan 3000 kişi üzerine giden Türk Ordusu'nun mevcudu ise 3.161 kişiydi. Nisan ayında, harekatın ilk bölümü, asilerin küçük gruplar halinde kuzey ve kuzeydoğu yönüne kaçması ile sona erdi. İkinci etapta, geniş çaplı takip harekatı ile etkinliklerini yitiren asiler 17 Haziran 1921 tarihinde teslim oldular. 500 asinin öldüğü, birçoğunun Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sürgün edildiği harekat sonunda, ele geçirilen Alişan ve Haydar Beyler dahil 32 asi lideri ile yaklaşık 500 kişi muhakeme edilmek üzere Sivas'a gönderildiler.

Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından sonra TBMM'deki Kürt Milletvekilleri taleb ettikleri olağanüstü ve gizli oturumda halka zulmettiği ve gereksiz yere kan döktüğü gerekçesiyle Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın kellesini istediler.

Nuri Dersimi

Kaçmayı başaran Nuri Dersimi ve Alişer Efendi dışındaki isyancıların yapılan muhakeme sonunda ağır hapis ve ölüm cezalarına çarptırılmalarına rağmen Ebubekir Hazım Bey'in telkinleriyle affedilmeleri olumlu bir etki yarattı ve Dersim milletvekilleri Kemalist harekete destek verdiler. Bu gelişmelere rağmen Diyap Ağa ve arkadaşları 1923 yılı Ağustos ayında faaliyete geçen İkinci Meclis'te yer almadılar. Diyap Ağa 1925 yılında Diyarbakır'a sürüldü ve Kürtçülük yapan Hasan Hayri Bey 1926 yılında idam edildi.

Af ilanının ardından bir süre Erzincan'da kaldıktan sonra Koçgiri'ye gitme izni alan ve 1923 yılından itibaren İstanbul'da ikamete mecbur edildilen Alişan ve Haydar Beyler, 1931 İmranlı'ya döndüler. Alişan Bey 1933 yılında Zara Kaymakamı Şükrü Bey tarafından Alişer Efendi'nin karısı Zarife Hanım'ın kardeşi Gaxur aracılığıyla düzenlenen bombalı suikastta parçalanıp ölürken, Haydar Bey yaralı olarak kurtuldu. Kaçan isyancılardan Alişer Efendi ve karısı Zarife Hanım da af ilanından sonra sığındıkları Koçuşağı aşiretinden Dersim'e döndüler. Kürdistan Teali Cemiyeti Ankara ve Dersim aşiretleri arasında mekik dokuyan Baytar Nuri Dersimi 1937 yılında I. Dersim Harekatı sırasında Halep'e geçti ve 1973 yılında Suriye'de öldü.

1922 yılında İl haline getirilen Dersim 1923 yılında tekrar ilçe haline getirildi ve Elazığ'a bağlandı.

Okuma yazma bilen, siyasi görüş sahibi, üstelik silahlı eğitim alıp çatışmalara iştirak eden ve akıl hocalığını yapan karısı Zarife Hanım ise birlikte Dersim'de Seyid Rıza'nın köyüne yerleşen Alişer Efendi, öyküler ve şiirler yazmaya devam etti. Birbirine çok bağlı olan ve birbirini Heval/Hevale (yoldaş) diye çağıran çiftin çocukları olmadı.

Rayber

Alişer Efendi ve Zarife Hanım'ın Acı Sonu

Koçgiri olayından sonra Dersim'deki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Ankara Hükümeti bölgede yaşayan Kürtler içerisinden maaş bağlayıp ödül vermek suretiyle muhbirler temin etme yolunu seçti. 1937 Dersim İsyanı öncesinde, Şeyh Hesenan aşiretinin yukarı Abbasan kolu Reisi Seyid Rıza'nın, oğlu Bra İbrahim'in 1933 yılında Sin baskını sırasında öldürülmesinin sorumlusu olarak gördüğü yeğeni Rayber ve arkadaşı Zeynel Top (Rayvero Qop) için bu göreve soyunmaktan başka çare kalmamıştı.

I. Dersim Harekatı'nın şiddetlendiği günlerde, Nuri Dersimi Halep'e giderken Sovyetler Birliği'ne sığınmaya karar veren Alişer Efendi ve Zarife Hanım, Seyid Rıza'nın önerisiyle Tujik Dağı'nda Palaxine Mağarası'na gizlenmişlerdi. 9 Temmuz 1937 tarihinde Zeynel ve dört arkadaşı ziyaret etmek bahanesiyle geldikleri mağarada çifti tuzağa düşürüp öldürdüler. Zeynel ve Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu olan Rayber, Alişer Efendi'nin kitap, yazı ve şiirleri ile birlikte, çiftin değerli eşyalarını ve kesik başlarını Alpdoğan Paşa'ya teslim edip ödüllerini aldılar.

Alişer Efendi ve Zarife Hanım.

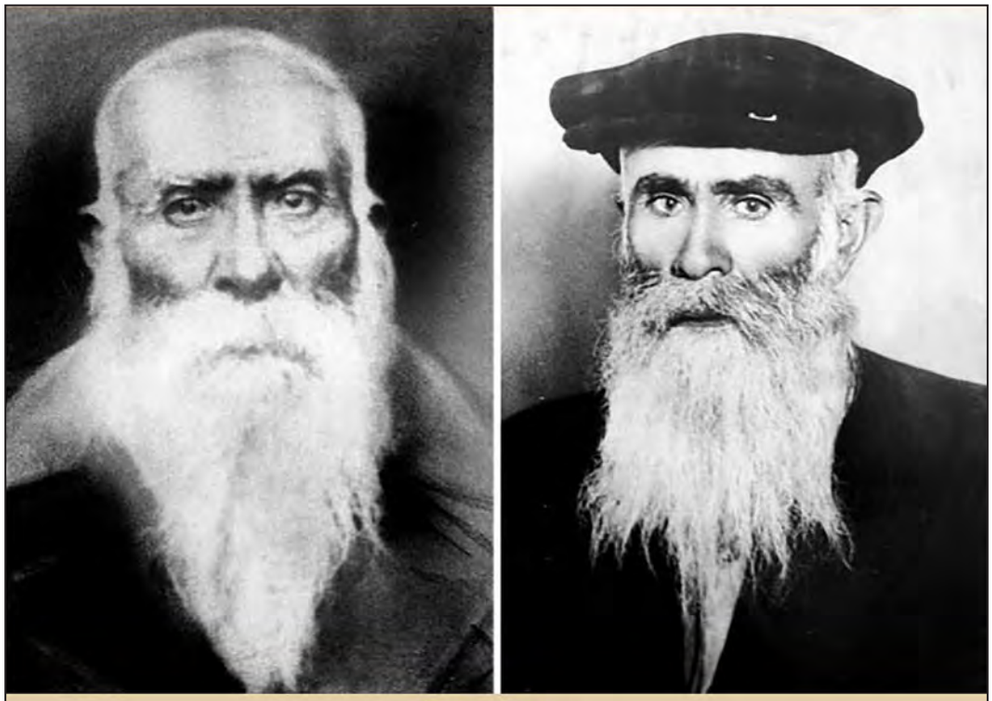

Koçgiriler

Ağrı isyanları öncesinde askerler ve Kürtler
1. Rayber'in oğlu, 2. Rayber, 3. Zeynel

Alişer'in Zeynel tarafından kesilen başı

Önde Solda Seyit Ağa'nın oğlu Ali Haydar, ortada Seyyid Rıza'nın oğlu Şeyh Hesen, sağda Reyber İbrahim

3
1923-25 Yılları Arasında Yaşanan Olaylar

29 Ekim 1923 tarihinde Anayasa'nın ilgili maddelerini değiştiren TBMM ülkenin Cumhuriyet ile yönetilmesini karara bağladı. Cumhuriyetin ilanından sonra Osmanlılar döneminde sadece seferberlik günlerinde hatırlanan kimsesiz Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak Gazi Mustafa Kemal'in en önemli gayesi oldu. 13 Eylül 1920 tarihinde Meclis'e sunduğu "Halkçılık Programı" ile konuyu gündeme getirdi ve 23 madde ile bir ayrık maddeden oluşan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (ilk Anayasa) bu yönde hazırlanmasını temin etti.

Gazi Mustafa Kemal vatandaşın dertlerini dinliyor

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Temel Maddeler)

* Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli halkın mukadderatını bizzat ve fiili olarak yönetmesi ilkesine dayanır.
* Yürütme ve yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ne aittir.
* Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.
* Büyük Millet Meclisi iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.
* Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis yeni Meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılamaması halinde görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden her biri yalnız kendini seçen ilin vekili olmayıp aynı zamanda bütün milletin vekilidir.
* Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu Kasım başında davetsiz toplanır.
* Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten

kaldırılması, antlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilanı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve adetler ve teamüller esas olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirlenir.

* Büyük Millet Meclisi hükümeti oluşturan bakanlıkları özel kanun gereğince seçtiği bakanlar ile yönetir. Meclis yürütme ile ilgili işlerde bakanlara görev verir ve gerekirse değişiklik yapar.
* Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı Bakanlar Kurulu'nun da tabii başkanıdır.
* Kanun-ı Esasi'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir.

Gazi Mustafa Kemal, Kazım özalp ve bir vatandaş

Gazi Mustafa Kemal ve Vatandaşlık Kavramı

Osmanlı İmparatorluğu devrinde dini ve dili ayrı olan soylar aldıkları imtiyazlar ve Osmanlıya karşı kin besleyen çevrelerin yönlendirmesi ile doğumlarından itibaren bir Türk düşmanı haline gelmişlerdi. Büyük Taarruz öncesi yayınladığı bildiriye "Büyük, asil Türk Milleti" diye başlayan Gazi Mustafa Kemal, genç Türkiye'nin bu nevi sorunlar ile karşılaşmaması için Cumhuriyeti başından itibaren Türklük üzerine inşa etti ve TBMM'ni bu ilke doğrusunda kanunlar çıkartmak üzere yönlendirdi. Bu ilkeyi benimseyen silah arkadaşları da kendisine yardımcı oldular:

* 1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını "Devlet Türkten başka millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku müsaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki ayrılıklarını ayrı bir milliyet olarak tanımak caiz değildir." sözleriyle tanımladı.

* Başbakan İnönü, 1925 yılında "Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir etkinliği yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde yaşayan herkesi en kısa sürede Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek öğeleri kesip atacağız." beyanında bulundu.
* Başbakanlık 1925 yılında çıkarttığı bir kararname ile Kürtlüğe karışma tehdidi altında bulunan Malatya, Urfa, Elazığ, Bitlis, Diyarbekir, Van, Muş, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcivaz, Ahlat, Palu, Çemişgezek, Çarsancak, Ovacık, Hısnı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik ve Çermik vilayetleri ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer idari şubelerde, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullanılmasını yasakladı.
* Gazi Mustafa Kemal, 1926 yılında "Biz milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk halkıyla dolu olursa dayanağını halkından alan Cumhuriyetimiz de o kadar kuvvetli olur." sözleriyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın esaslarını ortaya koydu.
* Atatürk'ün Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt "Osmanlı İmparatorluğu'nun bahtsızlığı ekseriyetin mukadderatını Türk olmayanların idare etmiş olmasıdır." açıklamasını yaptı.
* 1928 yılında Gazi Mustafa Kemal'in "Türk Milleti'ndenim diyen insan herşeyden önce mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanamayız." sözlerine binaen "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyası başlatıldı.
* Gazi Mustafa Kemal, Medeni Bilgiler kitabında "Bugün Türk Milleti'nin siyasi ve sosyal camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkeslik, Boşnaklık ve Lazlık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaşlarımız vardır. Ancak mazinin istibdad devirleri mahsulü olan bu yanlış tanımlamalar Türk düşmanlarının aleti olan birkaç gerici beyinsizden başka, milletin hiçbir ferdi üzerinde üzüntüden başka bir tesir yaratamamıştır." uyarısında bulundu.

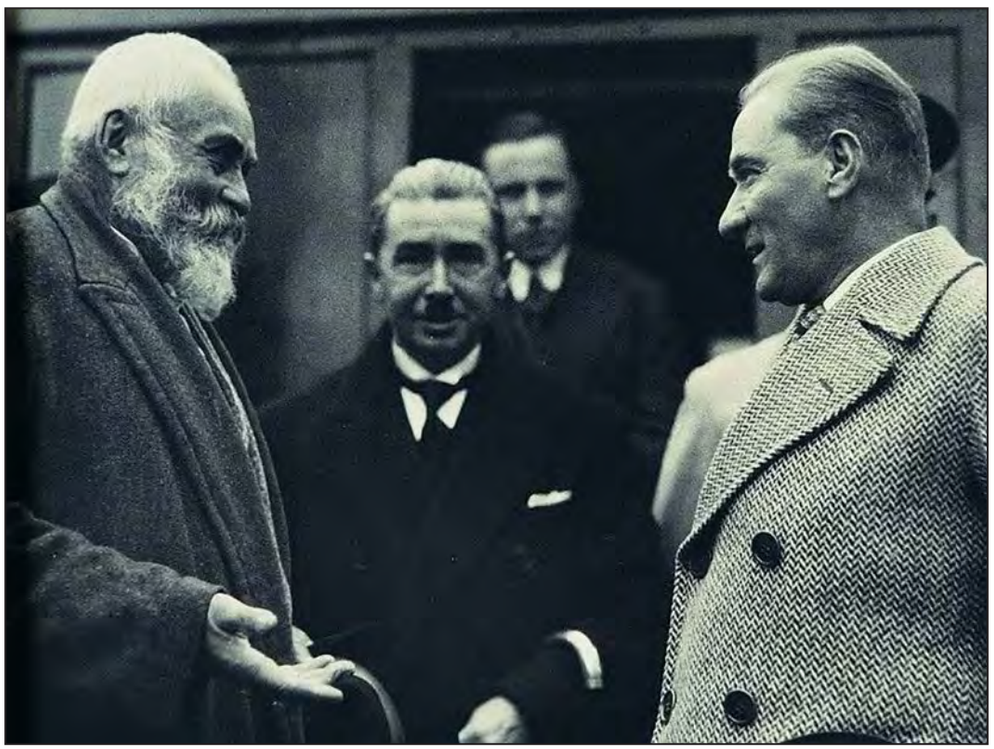

Atatürk, İsmet İnönü ve bir vatandaş

Gazi Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı

"Köylü milletin efendisidir!" sloganını benimseyen Mustafa Kemal köylünün eğitim ve yaşam seviyesini yükseltmek, toprak sahibi yapmak ve böylece yurtta bir tarım seferberliğini de başlatmak düşüncesindeydi. Bu amaca uygun olarak düzenlenen kanun ve kararnameler ile öncelikle şu görevlerin yerine getirilmesi öngörüldü:

* Toprak ağalığını, aşiret reisliğini, tarikat ve cemaat liderliğini, beyliği ve şeyhliği temizlemek; müritliği ortadan kaldırıp köylüyü özgürleştirmek.
* Ülke bütünlüğünü temin etmek ve sağlam temellere oturtmak.
* Doğu ve Güneydoğu'da toprak reformu yapmak ve huzuru sağlamak.
* Köylü üzerindeki vergi yükünü azaltmak.
* Halka vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgi vermek; okuma, yazma ve dört işlemi öğretmek.
* Çiftçiyi çağdaş tarım üretimi bilgi ve teknikleriyle donatmak ve kooperatifler ile örgütlemek.
* Çiftçiye hizmet eden tarım istasyonları ve devlet çiftlikleri kurmak.
* Çiftçiye tarım kredisi ve aletleri vermek; modern tekniklerin ve makinelerin kullanılmasını öğretmek.

Atatürk, traktör üzerinde

Toprak Ağalığının Tarihçesi

Osmanlı Devleti arazilerinin mülkiyeti devlete, dolayısıyla Padişah'a aitti. Bu topraklar üzerinde yaşayanlar kiracı konumundaydılar ve arazinin büyüklüğüne bağlı olarak devlete vergi veriyorlardı. 1858 yılında

çıkartılan Osmanlı Arazi Kanunnamesi ile bu "Miri Arazi" düzenine son verilirken halkın toprak edinmesi kabul edildi. Ancak halkın toprak edinmesini hedefleyen bu kanun topraklar üzerinde egemen olan zümrenin bu toprakları elde edip daha da güçlenmelerine sebep oldu. Nüfuzlu kişiler ve yakınlarının ivedilikle yasal ve yasal olmayan yollardan bölgelerindeki toprakları ele geçirmesi sonucu toprak ağalığı ortaya çıktı. Böylece Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte tapulu olanlar dışında, yaklaşık 1.750.000 dönüm arazi çeşitli yollardan gasbedilmek suretiyle toprak ağalarının eline geçti. Toprak ağaları önemli bir kısmı tapusuz olan bu arazileri aşağıdaki yollardan elde ettiler:

* Padişah fermanı ile
* Hazine topraklarına el koyarak
* Kurtuluş Savaşı'nda şehit olanların topraklarını gaspederek
* 1915 yılında göç ettirilen Ermenilerin topraklarına el koyarak
* Kurtuluş Savaşı'ndan sonra göçeden Rumların topraklarına el koyarak
* Yoksul köylülerin topraklarını tefecilik yoluyla ele geçirerek
* Zorbalık yoluyla gaspederek
* Şeyhlik ve dini inançların sömürülmesi yoluyla
* Rüşvet ve tapu yolsuzlukları ile

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları.

Osmanlı Topraklarının Kamulaştırılması Ve İlk Uygulamalar

Kemalistler Kurtuluş Savaşı yıllarında toprak reformunu savunmuşlardı. Ancak Cumhuriyet döneminde feodal yapıya son verecek düzeyde bir toprak reformunu gerçekleştiremediler. Bunun iki önemli sebebi vardı:

* Devletin geniş bir araziye sahip olmasına rağmen, nüfus sayısı yetersizdi.
* Bütün çağrılara rağmen, halk toprak talebinde bulunmuyordu.

Gazi Mustafa Kemal, 2 şubat 1923 günü İzmirliler ile yaptığı söyleşide toprak dağıtımından önce toprağı

işleyecek nüfusa sahip olmak gerektiğini vurguladı ve "Türkiye'nin 8 milyon nüfusuna karşılık, Türkiye'nin yarısı kadar toprağa sahip olan Almanya'nın 70 milyon nüfusa sahip olduğuna" dikkati çekti. 3 Mart 1924 tarihli "Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılmasına ilişkin yasa" ile Padişah ve varislerinin bütün taşınır ve taşınmaz malları tazminatsız olarak kamulaştırdı. Bu dönemde çıkartılan yasalar tazminatsız kamulaştırmalar sebebiyle feodal mülkiyete ağır darbeler indirdiler. Ayrıca 15 şubat 1925 günü 552 sayılı kanunun kabulü ile halkın elde ettiği üründen 10% oranda vergi vermesini karara bağlayan "Aşar Vergisi" kaldırıldı. Devletin büyük bir gelirinden vazgeçmesi anlamına gelen bu karar köylüye verilen değerin en önemli göstergesiydi.

İstiklal Mahkemeleri

18 Eylül 1920 tarihinde kurulan birinci dönem İstiklal Mahkemeleri Ankara'daki hariç olmak üzere 17 Şubat 1921 tarihinde kapatıldı. İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri çalışmalarına 30 Temmuz 1921'de başladı ve 1923 yılının Ekim ayına kadar faaliyetlerini sürdürdü. Üçüncü ve son dönem İstiklal Mahkemeleri ise 1923 ile 1927 yılları arasında etkin oldu.

Mustafa Kemal Atatürk devlet erkanı, İsmet İnönü ve Kazım Özalp ile birlikte

Gazi Mustafa Kemal, devlet erkanı ve öğrenciler

Atatürk ve modern Türk gençleri

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları

Cumhuriyetin kadınları

Şeyh Said İsyanı

13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Said'in adamlarının Diyarbakır'ın Eğil Nahiyesi'ne bağlı Piran Köyü'nde arama yapan bir Jandarma müfrezesiyle çatışmaya girmeleri kısa sürede bir ayaklanmaya dönüştü. 16 Şubat tarihinde Genç vilayetinin kazası Darahini'yi basarak valiyi ve görevlileri esir alan Şeyh Said halkı İslam adına ayaklanmaya çağıran bir bildiri yayınladı. Mistan, Botan ve Mıhellemiler aşiretlerinin desteğini aldıktan sonra Genç ve Çapakçur (Bingöl) üzerinden Diyarbakır'a yöneldi. Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirdi. Bu sırada Varto'yu ele geçiren ve Muş üzerine yürüyen Şeyh Abdullah'ın yönettiği başka bir ayaklanma kolu halkın da desteğiyle Murat Köprüsü yakınlarında mağlup edildi ve Varto'ya çekilmek zorunda kaldı.

Hükümet, 21 Şubat'ta Doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti. 23 Şubat'ta isyancıların üzerine gönderilen askeri birlik Kış Ovası'nda Şeyh Said kuvvetleriyle yaptığı çarpışmaları kaybetti ve Diyarbakır'a çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün Gökdereli Şeyh Şerif yönetimindeki başka bir ayaklanma kolu tarafından işgal edilen Elazığ birkaç gün boyunca yağmalandı.

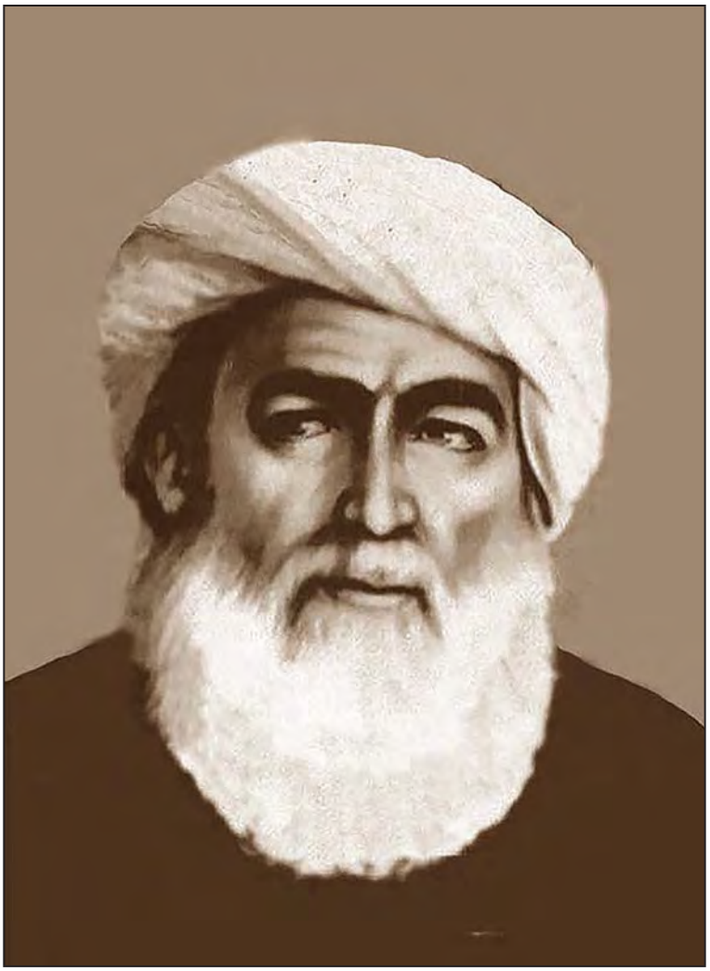

Şeyh Said

Şeyh Said Mart ayı başında 10.000 kişi ile Diyarbakır'ı kuşattı. Kuşatma günlerce direnen Mürsel Paşa komutasındaki garnizonun bir gece şehir içinde yapılan çarpışmalarda isyancıları bozguna uğratması sonucu kaldırıldı. Bu gelişmeler üzerine olayın ciddiyetini anlayan Gazi Mustafa Kemal, rahatsızlığı sebebiyle Heybeliada'da dinlenen İsmet İnönü'yü acilen Ankara'ya çağırdı. İnönü ve ailesini bizzat Ankara Garı'nda karşılayan Gazi olayları görüşmek için Çankaya'ya götürdüğü İsmet Paşa'ya "Doğuda, din elden gidiyor bahanesiyle, İngiliz destekli provokatif fakat ciddi bir ayaklanmanın başladığını" söyledi. Bu görüşmenin ardından olayları sıkıyönetim ile çözeceğine inanan Başbakan Ali Fethi Okyar'ın istifasını isteyen Gazi Mustafa Kemal 3 Mart 1925 tarihinde İsmet İnönü'yü yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Ön sıra, soldan: Sheikh Sherif, Sheikh Said,
arka sıra: Sheikh Hamid, Major Kasim (Kasım Ataç),
Sheikh Abdullah.

TBMM 4 Mart 1925 tarihinde yapılan görüşmelerde Takrir-i Sükun Kanunu'nu onayladı ve hükümete olağanüstü hal yetkileri verdi. Ayrıca Şark İstiklal Mahkemesi'nin kurulması kararlaştırıldı ve ayaklanma ile ilgili yayınlara konan yasak daha sonra başka önlemleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey dahil 15 Milletvekili bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün karşı koymalarına rağmen kabul edilen 3 maddelik Takrir-i Sükun Kanunu'nun 1. maddesi şöyleydi:

Hükümet irtica ve isyana teşvik eden, memleketin toplumsal düzenini, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini ihlale yönelik bütün örgütlenmeleri, kışkırtmaları, yüreklendirmeleri, girişimleri ve yayınları, Reisicumhur'un tasdikiyle ve kendi başına yasaklamaya yetkilidir ve bu eylemleri işleyenleri İstiklal Mahkemesi'ne havale edebilir.

Mustafa Kemal'in çözümü uygulanmaya koyulurken Milli Savunma Bakanı Recep Peker de durumu şu şekilde özetledi:

Devletin gösterdiği hoşgörü sonunda devlet işlemez hale gelmiştir. Çok yüksek gayeler adına yapılmış yasalar da buna yol açmıştır. Basın, özellikle İstanbul basını Türkiye'de devlet gücü diye ne kadar kutsal yer ve makam varsa hepsini ite kaka meşru olmayan bir çekişme aracı yapmıştır. Bunlar devlet kuruluşu diye ne varsa hepsine birden yalan ve iftiralarla saldırıp tüm devleti tahrip etmektedirler. Hükümetimiz pislik yuvalarını temizlemeye yetkisi olmadan bu ülkenin yönetimini ele alamaz. İç tehlike içerde başlamış yangın gibidir. Meclis, Hükümet ve devlet kuruluşları yasal önlemleri alıp bu yangını parlamadan söndüremezse yangın büyüdükten sonra önlem almaya zaman kalmaz. Herhangi bir düşünce ve gaye ile özgürlüğü, özgürlüğe çevrilmiş bir silah gibi kullanmak ülkenin yararına değildir.

Geniş çaplı bir askeri sevkiyatın ardından 26 Mart'ta saldırıya geçen hükümet kuvvetleri ayaklananların çoğunu teslim aldılar. İran'a geçmeye çalışan ayaklanma liderleri Boğlan'da (bugün Solhan), Şeyh Şerif ve yanındaki bazı aşiret reisleri Palu'da yakalandı ve 31 Mart'ta isyan tamamen bastırıldı. Kaçan ve saklanan Şeyh Said 15 Nisan 1925 tarihinde bir akrabasının ihbarıyla Varto yakınlarında Carpuh Köprüsü'nde ele geçirildi.

Şeyh Said'in atlıları

Ayaklanmayı destekledikleri için İstanbul'da tutuklanaran eski Şura-yı Devlet reislerinden ve Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyid Abdülkadir ve 12 arkadaşı da yargılanmak üzere Diyarbakır'a getirildiler. Yargılama sonucu ölüme mahkum edilen Seyid Abdülkadir ve 5 arkadaşı 27 Mayıs 1925 tarihinde idam edildiler. Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi 28 Haziran 1925 tarihinde Şeyh Said ve 47 yardımcısı hakkında da ölüm cezası verdi. Cezalar başta Şeyh Said olmak üzere ertesi gün infaz edildi. Ayaklanma ile ortaya çıkan gelişmeler bir süre önce çok partili yaşama geçiş yönünde atılan adımların kesintiye uğramasına yol açtı. Ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da çok geçmeden bir hükümet kararnamesiyle kapatıldı.

13 Şubat 1925 tarihinde başlayıp 31 Mart 1925 tarihine kadar süren Şeyh Said Ayaklanması Hilafet'in kaldırılmasından güç aldı. Kürt bağımsızlığı için çalışan Kürt subaylar tarafından kurulan "Azadi" örgütü dinsel eğilimi ağır basan Kürt halkı üzerinde milliyetçi bir etki yaratamayacakları bilinciyle harekatın başına halkın dilinden anlayan bir din adamı olan Şeyh Said'i geçirdi. Nakşibendi Şeyhi olan Said, Azadi lideri Cibanlı Halit'in eniştesiydi.

2 Şubat 1926 tarihinde Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından Dersim bölgesi üzerine detaylı bir rapor hazırlandı. Bu rapor "Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkureleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir operasyon yapılması memleketin selameti için farzdır" tespitiyle başlıyordu. Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bey'in de yaptığı incelemeler sonunda benzeri bir rapor sunmasından sonra, 1926 yılı içinde birçok Dersimli aşireti temsil eden bir heyet önce Elazığ Valisi Cemal (Bardakçı) Bey ve daha sonra Ankara'ya gelip Hükümet ile görüşmeler yaptı. Böylece, "Genel Af" ilan edildi ve Şeyh Said İsyanı'na karıştıkları için batıya sürgün edilen Dersimlilerin geri dönmelerine onay çıktı.

Şeyh Said'in son günleri.

Şeyh Said İsyanında devlete yardım eden Kürt liderleri Malatya Valisi Bozan Bey ve Elazığ Valisi Ali Cemal Bey (Bardakçı) ile birlikte. 1926

Ferhatuşağı aşiret reisi Diyabzade Süleyman Ağa, Seyid İbrahim Ağa (Seyid Rıza'nın babası), Kanakozade Yusuf Ağa, Tilli Ağa (Kankozade Yusuf Ağa'nın oğlu)

İsyanın elebaşıları ve Binbaşı Kasım Bey (Ataç)

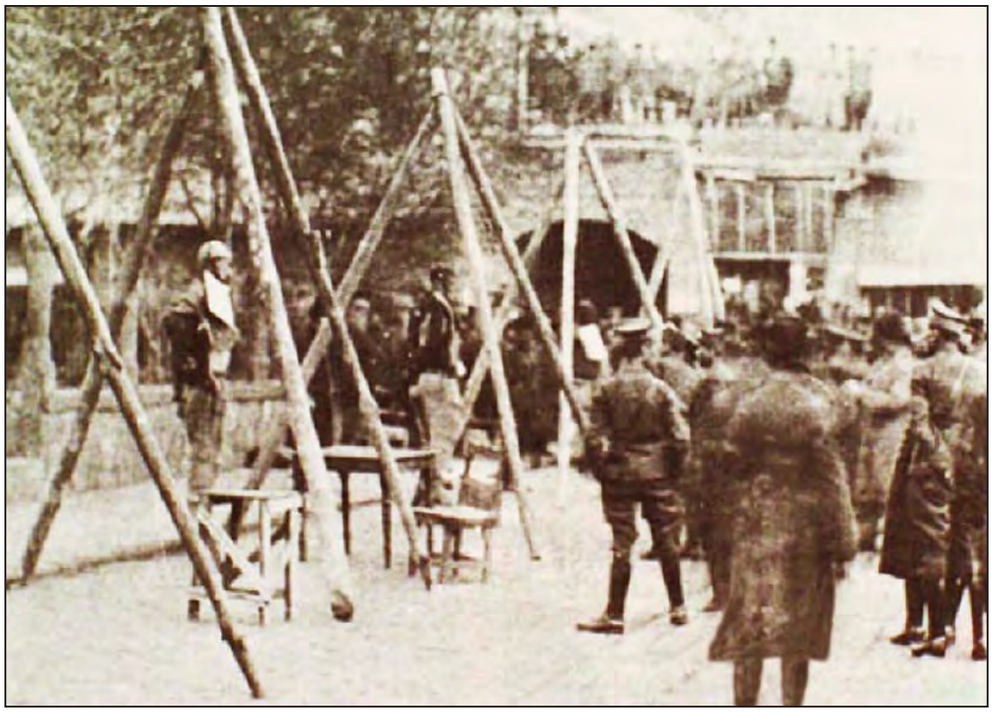

Şeyh Said ve 47 asinin Diyarbakır'ın Siverek Kapısı'nda idam edilişi.
Haziran 1925

4
1926 Yılı Olayları

1926-30 yılları arasında Ağrı ve İran topraklarının da dahil olduğu coğrafyada Ermenilerin de desteğini alan Kürtler sürekli isyan halindeydiler. 1929 yılında dünyada ekonomik krizin yaşandığı zamanı da içine alan bu dönemde yeni kurulan Türk Devleti isyanları bastırmak için önemli harcamalar yapmak zorunda kaldı.

Koçuşağı İsyanı

7 Eylül 1926 tarihinde devletin Ağrı bölgesindeki ayaklanmalar ile uğraşmasını fırsat bilen Koçuşağı aşiretine mensup bir grup Ovacık, Hozat, Çemişgezek arasındaki bölgede isyan çıkardı. Şeyh Said İsyanı sonrası dağlara kaçanlar ile vergi vermek istemeyen ve askerlik görevinden kaçan çapulculardan oluşan 450 asinin çıkardığı isyan dış mihrakların etkisi ile kısa sürede bölge için tehlikeli bir hal almaya başladı.

.

Seyid Rıza

Hükümet, 19 Eylül 1926 tarihinde isyanı önlemek ve Dersim bölgesinin güçlü bir lideri olan Seyid Rıza'nın etkinliğini azaltmak gayesiyle Albay Mustafa (Muğlalı) Bey'i görevlendirdi. Hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde sürdüren Mustafa Bey, Çemişgezek'de topladığı birlikler ile 7 Ekim'de harekata başladı. 11 Ekim`de asilere teslim ol çağrısı yapıldı ve silahlarını 15 Ekim'e kadar teslim etmeleri istendi. Beklenen olmayınca harekat yeniden başladı ve 28 Kasım'da Koçuşağı çetesinin son sığınağı olan dere yatakları temizlendi. 29 Kasım'da yapılan aramalarda dağlık araziye saklanmış bir miktar asi daha yakalandı. Bir subay ve 31 erin şehit olduğu, 10 erin kaybolduğu ve asilerin büyük kayıplar verdiği harekat 30 Kasım 1926 tarihinde isyanın tamamen bastırılması ile sona erdi.

Ağrı İsyanı'nın Başlangıcı ve Birinci Askeri Harekat
Prof. Çağlayan Polat'ın araştırması çerçevesinde

1926 yılı Mayıs ayında Yusuf Taşo'nun 100-150 silahlı adamdan oluşan eşkiya çetesinin Doğubeyazıt'in Muşon Bucağı'nın Kalecik Köyü'nden hayvan ve eşya çalması ve çaldıkları hayvanları Ağrı Dağı'na götürürken bir Jandarma müfrezesi ile çatışmaya girmesi ile isyan başlamış oldu. Eşkiyalara karşı süratle harekete geçen Genelkurmay, 9. Piyade Tümeni'ne bağlı 28. Piyade Alayı ve bir Jandarma müfrezesini çeteyi takip etmek için görevlendirdi. 16 Mayıs 1926 günü Doğubeyazıt, Gürbulak Kapısı ve Ağrı Dağı üçgeninde asayişi sağlama harekatı başlatıldı ve 17 Mayıs'ta isyancılara karşı taarruza geçildi. Bu sırada Yukarı Demirkapı bölgesinden bir isyancı grubu ile İran'dan modern İngiliz silahları ile donatılmış Sakanlı ve Kızılbaş aşiretleri isyancılara yardıma geldiler. 6 saat süren çarpışmalar sonunda önemli kayıplar veren askeri birlikler Doğubeyazıt'a çekilmek zorunda kaldılar.

İsyancılar, Ağrı 1927

Harekat sırasında isyancılar arazide gerekli tertibatları almış vaziyette bekliyorlardı. Alay Komutanı'nın harekat öncesi İran hudut birliklerine haber vermiş olması nedeniyle bu durum İranlı yetkililerin isyancıları bilgilendirdiği ihtimalini akla getirdi.

İlk harekatın başarısızlıkla sonuçlanması çevre aşiretlerin cesaretini arttırdı. Civardaki eşkiyalar ve Celalli aşiretinden Broye Heski Telli (İbrahim Ağa) 250 adamı ile Yusuf Taşo çetesine katıldılar.

Ağrı İsyanı, İkinci Askeri Harekat

Başarısız olan birinci askeri harekat sonunda 3. Ordu Komutanlığı tarafından hazırlanan yeni bir plan 13 Haziran 1926 tarihinde Genelkurmay tarafından kabul edildi. İkinci harekat öncesinde öncelikle asiler hakkında istihbarat yapıldı. Alınan bilgilere göre asilerin mevcudu toplam 1150 kisiydi. İran'dan gelip isyancılara destek vermesi olası aşiretlerin Serdarbulak yakınında bulundukları tesbit edildi ve harekat bu aşiretler Türkiye tarafına geçmeden isyancılar ile temasa geçilecek şekilde planlandı.

Broye Heski Telli

Harekat 9. Tümen, Kolordu Süvari Alayı, Beyazıt Hudut Bölüğü ve Jandarmalar tarafından gerçekleştirilecekti. Plan çerçevesinde, önce Iğdır'da toplanan birlikler 14 Haziran'da Tazekent bölgesine ve 15 Haziran'da Sıhlı, Celal, Çevirme üzerinden sessizce Ağrı Dağı'nın karlı etekleri doğrultusunda ilerlediler. 16 Haziran'da bir müfreze İran'dan yardıma gelmesi olası aşiretlerin yolunu kesmek üzere doğuya kaydırılırken, asiler ile çarpışmaya giren 9. Tümen Ağrı Dağı'nın asilerin hakimiyetinde olan mevkilerini isgal etmek üzere ara

vermeden yürüyüşe devam etti. Akşama doğru Ağrı Dağı'nın güneyindeki Yeşiltepe'yi işgal eden 28. Alay, 17 Haziran'da 34. Alay ile birleşti ve bölgeyi güneye doğru tarayarak 6 km güneydoğuda bulunan Şeyh Mirza Köyü, Demirkapı ve Türkmen üzerinden Çiftlik'e ulaştı.

Harekatın başında sanıldığı kadar kadar fazla sayıda isyancı ile temas sağlanamadı. Broye Heski Telli avenesinden oluşan isyancılar ile temas çok zor sartlarda sürdürülüyordu. Dürbünler ile bile yeterli görüş sağlanamayan arazide asilerin mevzilerini tespit etmek çok zordu. Ancak ateş ettikleri zaman yerleri saptanabiliyordu. Harekat sırasında Küçük Ağrı Dağı'nın güneyinden geçen yol kontrol altına alınmasına rağmen asilerin Yukarı Demirkapı'dan (Küçük Ağrı Dağı'nın kuzeyi) İran'a kaçmaları önlenemedi.

TBMM, Başbakan İsmet İnönü'nün teklifini kabul etti ve 22 Kasım 1926 tarihinde aldığı karar ile isyan bölgesindeki Örfi İdare'yi bir yıl daha uzattı. Örfi İdare, olayların daha da gelişmesi üzerine 1927 yılında tekrar uzatıldı ve Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kaldı.

Simko, Kürtler ve Ermeni Taşnak Partisi üyeleri

İkinci Harekatın Sonuçları:

Harekatın başarısı büyük oranda İran'da bulunan aşiretlerin sınırdan içeri girmemelerine ve isyancıların da İran'a kaçmamalarına bağlıydı. İran hükümeti sınırlarını kontrol ettigi takdirde Broye Heski Telli'ye

yardımlar kesilecek ve sorun çözülecekti. İran'dan destek alamamalarına rağmen isyancıların bölgeyi geçici olarak terk etmeleri kalıcı barışın sağlanmasını önledi ve isyanların önü alınamadı. İsyancılara karşı kesin bir başarı elde edilememesi, yabancı devletlerin isyana olan ilgisini arttırmıştı. Ermenistan ve İngiltere isyanları sürdürmek için çaba gösterirken Suriye ve İran da Türkiye yanlısı bir tutum sergilemediler. Bu durum Türk Hükümeti'ni, İran ve Sovyetler Birliği ile ikili ilişkilerini geliştirmek için adımlar atmaya sevketti.

Gelişmeler Kürtlerin örgütlenmek için çalışmaya başlamalarına da sebep oldu. Böylece gelecekteki isyanların planlayıcısı ve maddi destekçisi olan Hoybun Cemiyeti'nin temelleri atıldı. Bu arada Broye Heski Telli idaresindeki Sipkan, Hayderen, Milan, Hasenen, Zerkan, Cibran ve Mokor aşiretlerinden oluşan kuvvetler yurt içinden yeni katılımlar ile güçlerini arttırdılar.

Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluş Çalışmaları

Ağrı İsyanı, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra yurt dışına kaçan Kürt liderleri, Ermeni Taşnak Partisi liderleri ve İngilizlerin işbirliği sonunda kurulan ayrılıkçı Hoybun Cemiyeti tarafından organize edildi. Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşu 1927 yılı Şubat ayında İngilizler tarafından Irak'ta, Revandiz Kaymakamlığı'na getirilen Seyid Taha'nın evinde planlandı. İngiltere'yi temsil eden Yüzbaşı Moltfoltre tarafından organize edilen ve Taşnak örgütü üyelerinden Emirizyon ve Sultan Aris'in de katıldığı bu ilk toplantıda Türkiye'de çıkarılacak isyanlar ile ilgili olarak şu kararlar alındı:

* İngilizler, Kürtlere para ve ihtiyaç halinde silah yardımı yapacaklardır.
* Nasturiler, Kürt kıyafetleri giyerek isyana katılacaklardır.
* Hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçilecektir.
* İsyan Şemdinli Yüksekova'dan başlayacak ve hedef Van'ın ele geçirilmesi olacaktır.

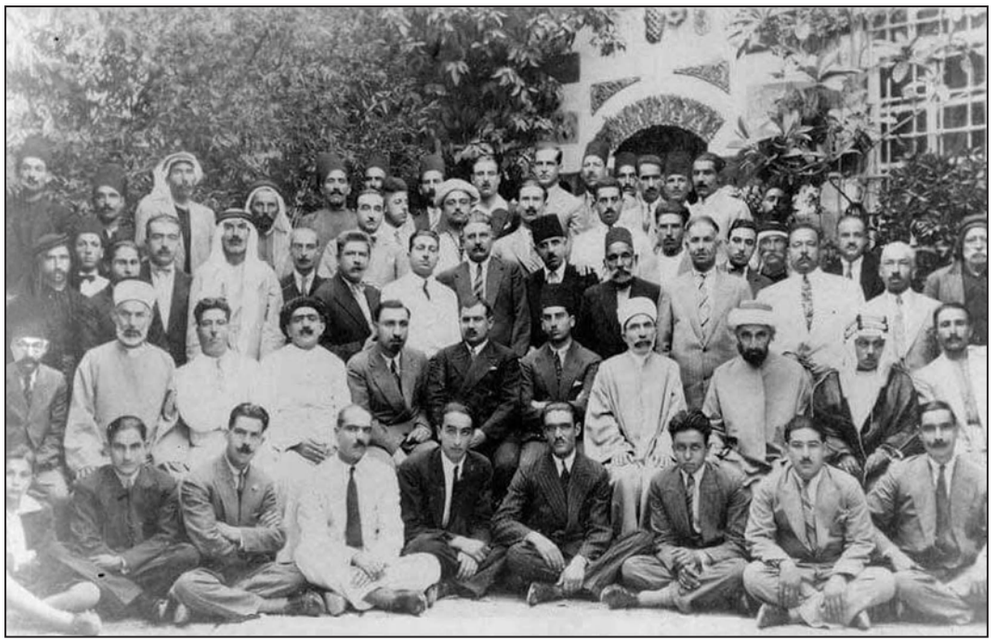

Kürt Kongresi, Beyrut 1927

1927 yılı Mart ayında Seyid Taha'nın evinde Yüzbası Moltfoltre başkanlık ettiği bir toplantı daha yapıldı. Kürt milliyetçi örgütlerinin liderleri olan Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Dr. Mehmet Sükrü Sekban, Yüzbaşı İhsan Nuri ve Mehmet Emin Dostki'nin katılımıyla genişleyen bu toplantıda örgütün adı Hoybun olarak tesbit edildi. Ermenice'de "Ermeni Yurdu" anlamına gelen bu terim Kürt halk dilinde "Benlik" anlamına kullanılıyordu.

Hoybun Cemiyeti

5
1927 Yılı Olayları

1927 yılında isyancılar bölgedeki eşkiyalık faaliyetlerini çoğaltmışlardı. Bu durum karşısında isyancılara yönelik yeni bir askeri harekat için hazırlıklar ve planlar yapıldı.

Nakil Kanunu (19 Haziran 1927)

19 Haziran 1927 tarihinde TBMM'de 120 milletvekilinin tamamının onay verdiği Nakil Kanunu ile isyancı aileler ve isyana yardım ettigi tespit edilenlerin bölgeden nakillerine karar verildi. Ancak 1400 ailenin sürgüne gönderilmesi söz konusu olmasına rağmen sadece 80 asi ailesi batı illerine nakledildiler.

1. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey (1875-1952)

Umumi Müfettişliklerin Teşkili

İstiklal Mahkemeleri'nin çalışma süresinin 7 Mart 1927 tarihinde dolması üzerine daha güçlü bir yönetim için Umumi Müfettişlikler kurulması önerisi Başbakan İsmet İnönü'den gelmişti. Bu teklifi dikkate alan TBMM 25 Haziran 1927 tarihinde bazı asilerin sınırı geçmelerini önlemek için süratle Kozlu Boğazı'na

ilerleyen 29. Alay, hazırlıksız yakalanıp tuzağa düşürülmesine rağmen 7 gün süren harekat genelde başarıya ulaştı. 29. Alay'ın bazı ağır silahlarının isyancıların eline geçtiği harekat sonunda 120 isyancı öldürüldü, bu sayının iki katına yakın yaralı isyancı ile toplam 5.000 baş hayvan ele geçirildi. Ancak harekat tam anlamı ile başarılı olamadığı için sınırın öteki tarafına sürülen isyancılar daha sonra geri dönüp Ağrı bölgesinde Kabaktepe, Örtülü, Elikumu ve Çiftlik Köyü civarında faaliyetlerini sürdürdüler.

Biçar İsyanı

İsyancılar Ağrı Dağı'ndaki mağaralarda ve kuru dere yataklarında barınıyorlardı. Anılan dere yatakları çok derin vadilerin içinde yer alıyordu. Bu bölgelere ulaşılması çok zor ve içine girilerek arama yapılması emniyet yönünden sakıncalıydı. Buna rağmen askeri harekatlardan rahatsız olan bir kısım isyancılar bölgeyi terkedip Muratsuyu civarına yerleştiler. Bu bölge Çotela, Arşik, Lis, Cibir, Faso, Miri İsmail gibi rakımları yüksek, sık ormanlarla kaplı, derin vadilerden ve keskin uçurumlardan müteşekkil dağları kapsamaktaydı. Arazinin bu yapısı eşkiya için emin ve sığınılacak bir yer oluşturmaktaydı. Ancak bu bölgede de takip devam etti ve ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan isyancılar Diyarbakır yöresine gittiler.

3. Askeri Harekat ile aynı tarihlerde Diyarbakır yakınlarında başlıyan Biçar İsyanı Ağrı Dağı'ndan bölgeye gelen isyancılar tarafından organize edildi. Şeyh Said İsyanı'nın bakiyesi olan isyancıların askerin Ağrı Dağı bölgesinde yoğunlaşmasını önlemek gayesiyle hareket ettikleri anlaşılıyordu.

Biçar İsyanı'na karşı 7 Ekim 1927 tarihinde Muratsuyu, Sarum havzası, Silvan ve Ekil sınırları içerisinde başlatılan harekat önemli miktarda isyancının öldürülmesi ile 17 Kasım 1927 tarihinde sona erdi.

Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu

Hoybun Cemiyeti, 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihamdun kentinde gizlice düzenlenen ve 45 gün süren bir kongre sonunda kuruldu. Taşnak lideri Vahan Papazyan'ın başkanlığını yaptığı bu kongreye Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Comite de Independence Kurde başta olmak üzere Kürt milliyetçi örgütler ile Irak, İran ve Suriye'ye sığınmış Kürt aydınları yanında Taşnak kökenli Ermeniler katıldılar. Celadet Ali Bedir Khan'ın Cemiyet Başkanlığı'na seçildiği kongrede, Kamuran Ali Bedir Khan, Ekrem Cemil Paşa, Mehmet Şükrü Sekban, Memduh Selim, Haso Ağa, Ramanlı Emin, Mustafa Bozan ve Kerim Rüstem Bey de Merkez Heyeti Üyeliklerine seçildiler.

Hoybun Cemiyeti, askeri komutan ilan ettiği Cibranlı aşiretinden İhsan Nuri'yi aralarında Ermeni Zilan Bey'in de bulunduğu 20 yoldaşıyla birlikte Erzurum'a yolladı. Ermeniler ve en başta Ermeni Taşnak Partisi Ağrı İsyanı'nın planlanmasında ve maddi bakımdan desteklenmesinde önemli rol oynadılar. Süryanilerin de katıldığı Ağrı İsyanı sırasında müttefik aşiretler Suriye'den eş zamanlı saldırılarda bulunup isyancılara yardımcı oldular.

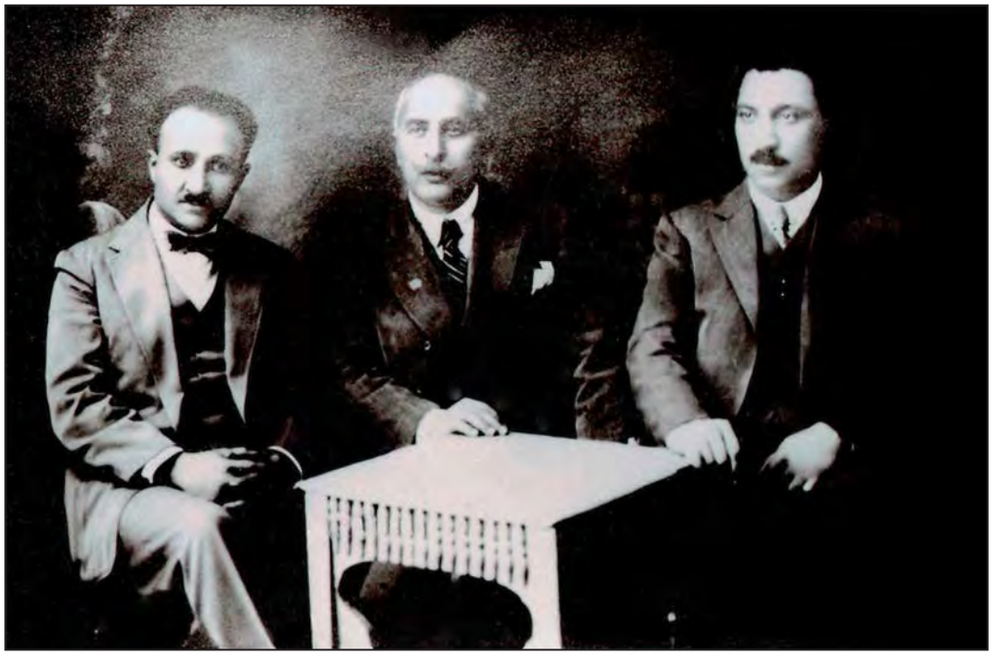

Kamuran, Surayya ve Celadet Bedir Khan. Syria 1920

Omar Agha Shemdin, Celadet Bedir Khan ve Naif Pasha ile Melli kabilesi şefi. Syria 1926

Osman Allusi, Celadet Bedir Khan ve bir Rawandiz Kürdü. Damascus 1929

Memduh Selim, Celadet ve Kamuran Bedir Khan, Harput Kürt liderleri ile birlikte

6
1928 Yılı Olayları

1928 yılı başlarında, Suriye'de konuşlanmış olan Hoybun Cemiyeti'nin de desteğini alan İhsan Nuri ve Zilan Bey lakaplı Ardeşir Muradyan yeni bir isyan çıkartmak gayesiyle modern silahlarla donattıkları küçük bir grubu askeri taktikler ile çalıştırmaya başladılar. Ağrı Dağı'nda konuşlanmış bu grup dışında, isyancıların oluşturduğu bazı çeteler de bölgede eşkiyalık faaliyetlerine devam ediyorlardı. Bu sırada Van'daki yetkililer ve 9. Kolordu Komutanlığı isyana katılan aşiretler ve isyancıların bulundukları yerler hakkında yeterli bilgi sahibi olmuşlardı. Ağrı Dağı'nın güney yamaçları, özellikle İnek Vadisi, Demirkapı, Cebekent, Celal, Çiftlik ve Sıhlı düzlükleri isyancıların barınabileceği en uygun yerlerdi. Bu bilgilere sahip olan 2. Tümen Komutanlığı eşkiyalık olaylarına karşı önceden tedbir almayı yeterli gördü ve 1928 yılı içerisinde önemli bir harekata girişmedi.

Türkiye Bülk Millet Meclisi Toplantısı

Af Kanunu

Af Kanunu 9 Mayıs 1928 tarihinde Meclis'te kabul edildi. Çıkarılan kanunla bölgede görevli askeri personelin ve memurların isyanı bastırmak amacıyla yaptıklarından dolayı sorumlu tutulamayacakları vurgulandı. Kanun affı şartlı olarak kabul ediyordu. Aftan yararlanmanın şartı 3 ay içerisinde teslim olmaktı. Aftan yararlananların daha sonra tekrar suç işlemeleri durumunda daha ağır cezalandırılacakları da vurgulanmıştı. Devletin amacı isyan merkezini tasfiye etmekti ve af isyanın kırılmasında ciddi bir rol oynayabilirdi.

Çıkarılan af tam anlamıyla başarılı olamadı ve isyan sona erdirilemedi; fakat isyancılara ve özellikle Hoybun'a ciddi zararlar verdi. Hoybun Örgütü içindeki ilk önemli çalkantı af ilanıyla başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir yandan Hoybun'u çökertmek, diğer yandan Ağrı yöresinde alevlenen ayaklanmayı dağıtmak amacını güden af ilanı bir kısım Hoybun üyelerinin örgütten ayrılmalarına yol açtı. Özellikle Şeyh Said'in

oğlu Ali Rıza ve Ramanlı Emin gibi merkez komitesinde yer alan bazı kişilerin Türkiye Cumhuriyeti'ne teslim olmaları Hoybun açısından büyük bir kayıptı. Bu durum örgütte ciddi anlamda moral çöküntüsüne de sebep oldu.

Devlet yetkilileri isyancılara yazılan mektuplar ve bölgeye gönderilen heyetler vasıtasıyla isyana son verilmesini istedi ve "teslim olanların Af Kanunu kapsamına gireceklerini" duyurdu. İsyancılar ile yapılan görüşmelere Türk tarafından 12 milletvekili, Karaköse valisi, 29. Tümen Komutanı, Karaköse Jandarma Komutanı, Diyadin ve Bayazıt Kaymakamları katıldılar. Bu görüşmelerde devletin bütün kolaylıkları sağlayacağı bildirilmesine rağmen isyancıların lideri İhsan Nuri bu tekliflerin hiçbirisini kabul etmedi. Bu arada Broye Heski Telli ve Şeyh Abdülkadir'e haberciler yollanarak teslim olmaları istendi. Broye Heski ile Hellas Köyü'nde yapılan görüşmede, köyüne dönmesi salık verildi fakat bu teklif de kabul görmedi.

Ağrı bölgesi için 1927 yılı sonunda kurulması planlanan Karaköse Takip Bölgesi Komutanlığı 1 Ekim 1928 tarihinde oluşturulmaya başlandı ve Komutanlığına 9. Tümen Komutanı Kurmay Albay Galip Bey atandı. Böylece bölgede olabilecek olan olaylara karşı hızla harekete geçilmesi planlandı.

Cemal Bardakçı (1887-1981)

Hoybun Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Hoybun Cemiyeti doğrudan genç Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalamak için kurulmuş ve amacı "Türk Kürdistanı'nın bağımsızlığı" olarak tespit edilmişti. Kuruluşundan itibaren isyan hazırlıklarına başlayan Cemiyet 1928 yılında "Türkiye'de Kürtlerin Katliamı" adlı 48 sayfalık bir kitapçık bastırdı. Cemiyete para toplamak ve propaganda yapmak amacıyla Paris Taşnak Merkezi üyesi Çamlıyan ile Süreyya Bedir Khan yoğun faaliyetlerde bulundular. Çamlıyan faaliyetlerini daha çok Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Mısır gibi ülkelerde yoğunlaştırırken, Süreyya Bedir Khan da Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa temsilcisi olarak Paris'te bir büro açıp Batı Avrupa'da faaliyetlerde bulundu. Maddi destek almak ve Amerikan kamuoyunu etkileyerek ABD'nin desteğini sağlamak isteyen Süreyya Bedir Khan 1928 yılında gittiği ABD'nin çeşitli bölgelerinde Hoybun Cemiyeti adına konferanslar verdi ve ilk aşamada 20 bin dolar topladı. Amerika'daki faaliyetleri sırasında Ermeniler ile yakın işbirliğine giren ve Ermeni Kilisesi'nde de bir konferans veren Süreyya Bedir Khan'ın bu konferansları 1928 yılında Hoybun Cemiyeti tarafından İngilizce olarak bir kitapçık halinde yayınlandı. Süreyya Bedir Khan daha sonra Hoybun Cemiyeti adına Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı, Türklerin 1925 yılından beri Kürtlere yaptıkları gaddarlığı incelemeleri için uluslararası bir komisyon kurmaya davet etti.

Haco Ağa ve Hoybun yöneticileri

Hoybun Cemiyeti 1929 yılı Temmuz ayında Halep'te iki toplantı yaptı. Başta Celadet Ali Bedir Khan, Memduh Selim, Cemilpaşazade Mehmet, Cemilpaşazade Kadri, Yado, Vahan Papazyan, Hrrşak Papazyan ve Karabet olmak üzere 45 kişinin katıldığı toplantılarda Türkiye'ye karşı yapılacak hamleler görüşüldü. Bu toplantılarda alınan kararlar gereği, merkezi Ağrı olan ayaklanmayı bütün Doğu Anadolu'ya yaymak gayesiyle propaganda yapıldı ve bildiriler dağıtıldı. Dersimlileri de Ağrı İsyanı'na destek olmaya davet eden bu bildiriler sonucu bölgede dini bir otoriteye sahip olan Seyid Rıza devlet görevlilerine karşı direnişe geçti ve Hükümet Ağrı bölgesinden Dersim'e kuvvet kaydırmak zorunda kaldı.

İsyancıların moralini yüksek tutmaya çalışan Hoybun Cemiyeti 1 Eylül 1929 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile "Türk Ordusu'na büyük kayıplar verdirildiği" açıklamasını yaparken, Türk kuvvetlerini bazı köyleri yağmalamak ve bir çok insanı öldürmekle suçladı. Cemiyetin faal üyesi İhsan Nuri İstanbul'da askeri eğitim alıp Cumhuriyet Ordusu'nda yüzbaşı olduktan sonra 1924 yılında Beytüşşebap'da firar edip İngilizlere sığınmıştı. Daha sonra Ağrı İsyanı'nın elebaşısı olarak görevlendirilen İhsan Nuri, Kürtlerin davalarını Milletler Cemiyeti'ne götürmek için çalışmalarda bulundu ve İngilizlerden bu hususta destek istedi.

Nasturiler

Ağrı İsyanı sırasında İngiltere'nin kontrolündeki Barzani Kürtleri'nin, Irak sınırını geçerek Türkiye'ye saldırdığı da dikkate alınacak olursa İngiltere'nin bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilendiği ve en azından Türkiye'ye karşı yönlendirmeler ve kışkırtmalar yaptığını görülmektedir. 12 Nisan 1931 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen bir yazı ekindeki raporda durum şöyle değerlendirilmişti:

İngiltere Hakkari Vilayeti ve Cizre de dahil olmak üzere Irak ile Türkiye arasında, Irak Kürtlerinin hakimiyeti altında bir Kürt hükümeti teşkil etmek amacıyla bölgedeki aşiretler ve gelişmelerle yakından ilgilenmektedir.

Şeyh Mahmut'u Kürdistan Prensi ilan etmek ve Nasturileri Kürtleştirmeye çalışarak amaçlarına ulaşmayı planlamaktadırlar.

1925 Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı planlanan bütün Kürtçü isyanların kilit noktalarından birisi Dersim oldu. Hoybun Cemiyeti de Dersim'i en önemli merkezlerden biri olarak gördü. Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleriyle ilgili İçişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı 18 Temmuz 1929 tarihli gizli raporun 11. maddesinde durum şöyle anlatılmıştır:

Dersim ruh meselesidir. Kürt harekatına istinat noktası teşkil eder. Hayderenli, Bahtiyarlı, Lolanlı, Balabanlı, Karakiyhili, Arelli ve Çarıklı aşiretlerinin tamamen elde edilmesi lazım geldiğinden bu hususu Hoybun Cemiyeti deruhte eder. Bu durum müştereken tesbit edilerek karar altına alınmıştır.

Mustafa Barzani

Bu ifadeler, Dersim İsyanı'nın hazırlıklarının Ağrı İsyanı öncesinde başladığını göstermektedir. Nitekim Ağrı İsyanı'na destek olan isyancılardan bir kısmı Dersim İsyanı'nda da karşımıza çıkacaktır. O tarihlerde devlet büyüklerinin Dersim hakkındaki görüşleri de şöyleydi:

İsmet İnönü "Doğu Raporları'nda Erzincan beyleri Dersimlileri Maraba adıyla çalıştırıyorlar. Bu bir nevi Erzincan beylerinin Kürt himayesine sığınmasıdır."

Fevzi Çakmak "Dersimlileri askere almayın. Silah kullanmayı ve savaş taktiklerini öğrenirlerse bize saldırırlar. Dersimlileri okşamakla değil, silahlı kuvvetlerin müdahalesi ile kazanabiliriz."

Genel Müfettiş Cemal Bardakçı "Dersim'deki huzursuzluğun sebebi açlıktır."

Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)

7
1929 Yılı Olayları

1929 yılında bölge eşkiyası geçmişe oranla daha fazla olay çıkardı. Yol kestiler, baskınlar düzenlediler, hayvanları gasbettiler, köylere ve küçük müfrezelere saldırdılar, karakolları basıp silahlarını aldılar, telefon hatlarını tahrip ettiler. Eşkiyalık faaliyetleri isyancıların kurdukları küçük çeteler ile gerçeklesti. 15-20 kişilik birçok grup oluşturup Zeylan, Van, Bulanık, Malazgirt, Muş, Kağızman, Hınıs, Kulp ve Kars'a hücum ettiler. Temere Şemki'nin kardesi Çerho Iğdır ve Beyazıt'ın köyleri ile Tuzluca'nın kuzeyinde bulunan köyleri soyuyor; Şeyh Zahir Kars-Tuzluca bölgesinde yol kesip eşkiyalık yapıyordu. Ferzende adlı eşkiya Iğdır ve Beyazıt köylerindeki hayvanların çoğunu götürmüştü.

1929 yılında eşkiyalık faaliyetlerinin neredeyse tamamına yakını hayvan çalma ya da soygunculuk yapma şeklinde gerçekleşti. Çaldıkları hayvanları İran'da sattılar ve planladıkları isyan için gerekli erzak ve mühimmatı temin etmeye çalıştılar. Bölgedeki askeri birlikler de küçük çaplı askeri harekatlar yaparak bu eşkiyalar ile mücadeleye devam ettiler.

Hüsrev Gerede (1884-1962)

21 Mart 1929 tarihinde genelde hiç kullanılmayan Takrir-i Sükun Yasası'nı kaldıran Türkiye, Ağrı dahil olmak üzere Doğu Anadolu'nun pek çok bölgesindeki eşkiyalık faaliyetlerini sonlandırmak amacıyla siyasi alanda yenilikler yaptı. Birinci Umum Müfettişliği bölgesinde sekiz adet seyyar Piyade Taburu kuruldu ve Müfettişliğin sorumluluğundaki bölgede bulunan Jandarma birliklerinin tahsisatı arttırıldı.

1929 yılı Eylül ayında, daha önce olaylara karışmayan Yado ve Cibranlı Sadık, Ermeniler ile birlikte bölücülük yapmaya başladılar. Bu sırada Mişkanlı Mustafa, Beşar Çete Oğlu ve Kör Hüseyin Paşa'nın eşkiyalık yapan beş oğlundan ikisi ile bir kısım eşkiya Garzan'da (Kurtalan) Birinci Umum Müfettişliği'ne teslim olurken, Broye Heski'nin oğlu Davut eşkiyalık faaliyetlerini sürdürmeye devam etti.

Bölgedeki aşiretler arasındaki çatışmalar ve olayların sürüp gittiği bu dönemde Suriye'den gelen eşkiyalar da sınırdaki birliklere saldırılar düzenleyip askerlerimizi şehit ediyorlardı. İsyan bölgesinde eşkiyaların yolları kesip araçları soyması sebebiyle sürücüler Erzurum'dan öteye gitmek istemiyorlar ve Doğu Anadolu'da görevlendirilen subaylarımız dahi görev yerlerine ulaşmakta zorluk çekiyorlardı.

İran asıllı Sakanlı aşiretinin reisi Şeyh Abdülkadir, vergi vermek istemeyince sürgüne gönderilmişti. Sürgün olduğu İzmir'den kaçarak bölgeye gelen Şeyh Abdülkadir, Kotanlı ve Sakanlı aşiretleri arasındaki düşmanlığı körükledi ve Tendürek olaylarının başlamasına neden oldu. Olayları önlemek için 20 Eylül 1929 tarihinde Hava Kuvvetleri'nin de katıldığı bir harekat başlatılmasına rağmen, Şeyh Abdülkadir ve adamlarının 27 Eylül'de İran'a kaçmaları önlenemedi.

Ağrı İsyanı sırasında eşkiya ve devlet ile problem yaşıyan aşiret reisleri bütün askeri harekatlardan sonra isyancılar ile birleşme yolunu seçmişlerdi. Tendürek askeri harekatının hemen sonrasında da Şeyh Zahir'in Şemekanlı aşireti ve 300 haneli Kızılbaş aşiretinin katılımıyla isyancıların sayısı çoğaldı. Böylece bölgedeki eşkiyalık olayları ve bunları önlemeye yönelik askeri harekatlar sürerken Ağrı Dağı'nda konuşlanmış olan isyancılar da farklı yörelerde boy gösterdiler.

1929 yılı sonlarına doğru İhsan Nuri, Ferzende ve Kör Hüseyin Paşa'nın oğullarından Mehmet ve Nadir, Zeylan bölgesine gittiler. Sınır güvenliğinin de muhafaza edilmesi gerektiği için bütün bu faaliyetlere karşı kalıcı bir önlem alınamıyordu. Bu sebeple 1929 yılında daha çok 1930 yılına yönelik hazırlıklar yapıldı. 20 Kasım 1929 tarihinde İran ile sınır sorununun çözülmesi için Dısişleri Bakanlığı'na yetki verildi. Ayrıca bölgedeki isyancı ve eşkiyalara karşı 1930 yılı yaz ayları başında bir büyük bir harekat yapılmasına karar alındı. Bu kararlar çerçevesinde Salih (Omurtak) Paşa 9. Kolordu komutanlığına getirildi ve kısa süre içinde Memduh Şevket Esendal'ın yerine Hüsrev Gerede'nin Tahran Elçiliği'ne atanması planlandı.

8
1930 Yılı Olayları

1930 yılına gelindiğinde Ağrı İsyanı'nı başlatanlar ve lider kadro hala yakalanamamıştı. Bu durum Doğu Anadolu'da eşkiyalık faaliyetlerinin artmasına ve isyanın giderek daha fazla yayılmasına sebep olmaktaydı. Ağrı Dağı ve yakınlarında sık sık askerler ile çatışmaya giren 3.500 isyancı ve eşkiya olduğu tahmin ediliyordu. Bölgedeki hayvan hırsızlığında artış vardı ve çalınan hayvanların büyük çoğunluğu İran'da satılıp isyancılara mali destek sağlanıyordu.

Genelkurmay 1930 yılı Haziran ayında bölgede bir harekat yapmayı çok önceden planlamıştı ve bölgedeki eşkiyalık faaliyetlerinin çoğalması bu harekata duyulan ihtiyacı arttırdı. İsyancılara karşı girişimlerini her ortamda sürdüren askeri kuvvetler asıl hedef olan bu büyük harekat için Mart ayından itibaren bölgede konuşlandırılmaya başlandılar. Bir Süvari Taburu Iğdır-Beyazıt yolu üzerindeki Karabulak Köyü'ne yerleştirildi. Başka bir Süvari Taburu da eşkiyalık hareketlerinin fazla olduğu Tuzluca bölgesinde görevlendirildi. Seyyar Jandarma Alayları da bölgeye kaydırıldı. Bir alay Beyazıt İstasyonu'nda ikamet ettirildi. Ağrı'nın doğusundaki Basköy'de de bir hudut bölüğü konuşlandırıldı.

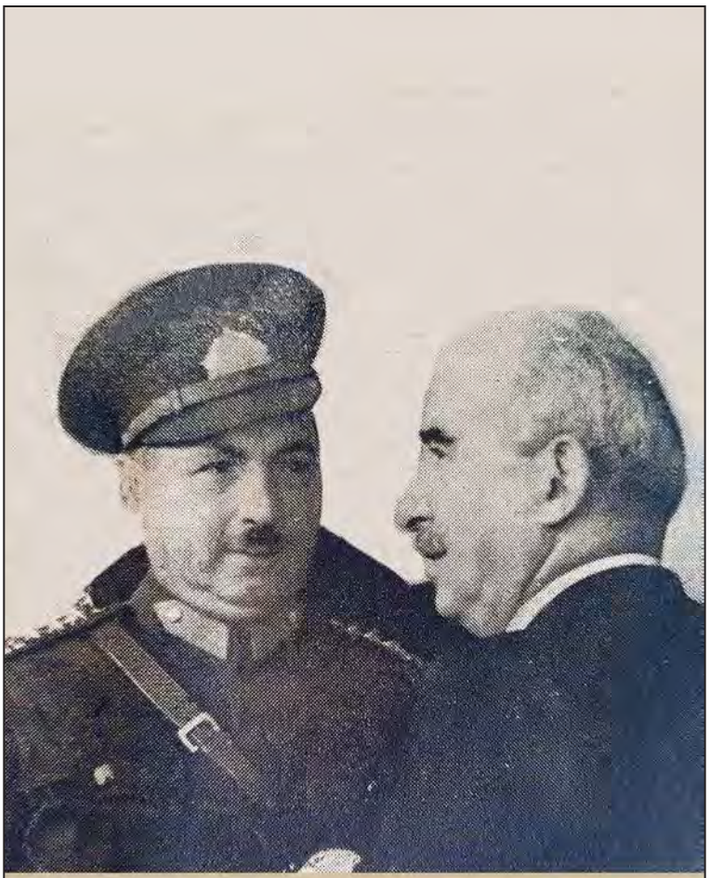

Salih Omurtak Paşa ve İsmet İnönü

Ağrı hudutları dışında olmasına rağmen isyancılara karşı yapılacak harekatı etkileyecek bölgelere de yığınak yapıldı. Beyazıt ve Iğdır'daki birliklere eksiklerin tamamlanması için para tahsis edildi ve 24 Mart'tan itibaren dört süvari birliği de Erciş'e kaydırıldı. Ayrıca Jandarma birlikleri sınıra doğru yönlendirildi. Böylece Ağrı bölgesi tamamen çevrelenmiş oldu. İngilizlere göre sınıra yerleştirilen birliklerin sayısı 15.000 civarındaydı.

Askeri birliklerin ihtiyaç duyacağı 200 deve yükü mühimmat Diyarbakır'dan Karaköse'ye gönderildi. Ayrıca Nisan ayı sonlarında yük gemisiyle Batum'a gönderilen silah ve mühimmatlar da develer ve kamyonlarla bölgeye taşındı. Bu hazırlıklar sırasında Erzurum'da Seyh Said'in oğulları ile birlikte 90 bölücü tutuklanırken, Kör Hüseyin'in oğulları adamlarıyla birlikte Muş'un Nemrut Dağı bölgesinde destek aramak, belki de sadece askeri birliklerin dikkatini dağıtmak için hareketlendiler.

Eşkiyaların hemen her gün İran sınırını geçip topraklarımızda çapulculuk yaptığı ve bütün vatandaşlarımızın isyanın sona ermesi konusunda sabırsızlanmaya başladığı Haziran ayının ilk günlerinde, hazırlıklar tamamlanmış ve büyük harekatın zamanı gelmişti. İsyancılara yönelik ilk harekat 11 Haziran 1930 tarihinde, Ağrı Dağı'nın batısındaki Kabaktepe bölgesine yapıldı. Su sıkıntısı yaşanan bölgede Serdarbulak Vadisi ve Kabaktepe stratejik bir öneme haizdiler. Eşkiyalar suyu bırakmamak amacıyla bölgeyi savunmaya çalıştılar, fakat başarılı olamadılar. Harekata katılan altı uçağın görevlerini 18 Haziran'a kadar sürdürmesi sebebiyle, dirençleri kırılan ve daha yükseklere çekilmek zorunda kalan eşkiyalar askerin kullanmasına engel olmak için suyun yatağını dahi degiştirdiler. Su iki taraf için de önemliydi ve askeri birlikler büyük harekatın sonuna kadar Kabaktepe bölgesini bırakmadılar. Bu arada İhsan Nuri, Kabaktepe bölgesindeki asker mevcudunu azaltabilmek ve buraya yeniden hakim olabilmek için çevrede olaylar çıkartmaya başladı. Birçok çetelere bölünen isyancılar yol kestiler, garnizonlara saldırıp telgraf ve telefon tellerine zarar verdiler.

Mehmetçik, Ağrı 1928

Başlayan askeri harekata çevreyi etkileyen Erciş olayları, Hakkari'nin Oratan bölgesindeki olaylar, Zilan İsyanı ve Tutaklı Alican İsyanı gibi farklı amaçlı hareketler sebebiyle 20 Haziran'da ara verilmek zorunda kalındı. Bu arada Hoybun ve kendisini "Emenistan Savaş Bakanı" ilan eden Ermeni Ruben asilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve İngilizlerden isyancılar için silah temin etmek için uğraşırken, İran ile ikili ilişkiler geliştirildi ve sınırda geçişleri önleyecek bazı tedbirler alındı

Zilan İsyanı

19 Haziran gecesi İran sınırından topraklarımıza giren Kör Hüseyin'in oğulları ve Yusuf Abdal idaresindeki 110 isyancı Hayderen aşiretiyle birleşip Zilan yöresindeki köylere yayılarak isyanı başlattılar. Bölgede yaşayan Halikanlı, Beliganlı, Teze, Zilan, Celalli, Banuki ve Adaman aşiretleri de isyana katıldılar. Böylece Zilan'da Seyid Resul yönetiminde 400, Çaldıran'da 500 ve Erciş'te 400 kişi olmak üzere, silahlı 1.300 kişilik bir isyancı grubu oluştu. Ayrıca Zilan bölgesi halkının büyük çoğunluğu da asilere destek verdiler.

Zilan olayları Kabaktepe'nin kaybedilmesinden sonra dikkatleri başka bir bölgeye çekmek ve askerin farklı bölgelere yoğunlaşmasını sağlamak isteyen İhsan Nuri'nin verdiği talimat ile başlamıştı. Bu olaylarda ilk kez "Kürt Muhtariyeti" ve "Ermeni Devleti" kurulması gibi istekler gündeme getirildi. Zira isyancıların arasında Ermeni Abraham Paşa'nın da adı geçmekteydi ve olayların arkasında Hoybun örgütü vardı. Olayların başlamasıyla Ağrı harekatına katılan askeri birliklerin bir bölümü Zilan bölgesine yönlendirildiler. Bu açıdan bakılırsa, Zilan İsyanı'nın kısmen gayesine ulaştığını söylemek olasıdır.

Telgraf tellerini tahrip eden isyancılar Bendimayi Suyu, Tendürek, Muratbaşı, Bozdağ, Güngördağı ve Erciş'te faaliyete geçtiler. Kör Hüseyin'in ve Emin Paşa'nın oğulları komutasındaki birkaç yüz kişilik bir grup Erciş'in 20 km kuzeyindeki Zilan merkezini ve Jandarma karakolunu bastı. Benzer bir hareket Iğdır'ın Aralık bucağında da denendi fakat başarısız oldu. Bu arada Belikanlı aşiretinden bir grup sınırı geçerek Ovacık Köyü yöresinde saldırıya geçti. Olaylar geniş bir bölgede gerçekleşiyordu ve isyancılar yaptıkları eylemler ile bölgeye hakim oldukları imajını yaymaya çalışıyorlardı.

Zilan olayları sonrası yakalanan isyancılar.

Zilan olaylarının başlaması üzerine, Genelkurmay çoğu 7. Kolordu'ya ait olmak üzere 6 Piyade Taburu, bir Hudut Taburu, bir Jandarma Taburu, bir Süvari Alayı ile bir Süvari Grubu ve bir Dağ Topçusu'nu isyancıların üzerine gönderdi. Hava Kuvvetleri'nin de katıldığı harekata Derviş Bey ve aşireti destek verirken; Şipkanlı aşireti 300 kişilik bir kuvvetle askeri birliklerin yanında yer aldı. Zilan bölgesinde çatışmalar sürerken bir grup eşkiya da Erciş'e yönelmişti. Ancak isyancılara destek vermeyen Erciş halkı Jandarma komutanının kendilerine dağıttığı silahları kullanıp askerler ile birlikte bölgelerini savundular.

9 Temmuz 1930 tarihinde eşkiyalar Süphan Dağı'na doğru çekilmek zorunda kaldığında askeri birliklerin harekatı kesintisiz olarak sürmekteydi. Bu takip, isyancıları rakımı 4.434 metre olan Süphan Dağı yerine Zilan Deresi yatağına yöneltti. 12 Temmuz'da Zilan Deresi'nde yaşanan çarpışmalarda ağır kayıplar veren isyancılar Hava Kuvvetleri'nin de saldırıya geçmesi üzerine 3.000 metreden yüksek tepelere kaçmak zorunda kaldılar. Bu durum onların yaşam şartlarını daha da zorlaştırdı.

Temmuz ayı ortalarında İranlı bazı aşiretler dışında kimseden yardım alamayan isyancıların çok zayıf düşmeleri üzerine ilk saldırılardan sonra yerlerini terk eden bölge halkı köylerine dönmeye başladılar. Bu sırada ünlü eşkiya Simko'nun 30 Haziran 1930 tarihinde İran askerleri tarafından öldürüldüğü haberinin gelmesi isyancıların morallerinin iyice bozulmasına sebep oldu.

Zilan olayları sırasında ailelerini kaybeden çocuklar.

Birlikler Ağrı bölgesine kanalize olmak zorundaydılar. Bu sebeple 19 Temmuz 1930 tarihinde tarama faaliyetinin bittiği ve etkisini tamamen yitirmiş olan isyancılar üzerine yapılan harekatın sona erdiği bizzat Salih Paşa tarafından basına bildirildi. Zilan İsyanı başarılı bir şekilde bastırılmıştı. Ancak Zilan ve Erciş olaylarının elebaşıları Ağrı İsyanı'nda rol almaktaydılar ve Ağrı isyanı sonlandırılmadan bu isyan da sonlandırılmış sayılamazdı. Nitekim 20 Haziran 1930 tarihinde başlayan Zilan İsyanı Ağrı İsyanı'nın bastırılmasından dört gün sonra 18 Eylül 1930 tarihinde sona erdi.

Basın isyanda ölenlerin sayısı üzerine farklı açıklamalarda bulundu. Milliyet Gazetesi'ne göre 200 kadar köy eşkiyalar tarafından yakılmış ve Halikanlı aşiretinin İran'dan gelen 120 üyesi dahil 3.000 isyancı öldürülmüştü. Vakit Gazetesi 1.000 asinin öldürüldüğünü yazarken bazı gazetelere göre bu rakam 1.500 civarındaydı. Asilerin toplam sayısının 1.300 olduğunu ve bir kısmının kaçıp kurtulduğunu hesaba katacak olursak Vakit Gazetesi'nin bildirdiği rakamın doğru olduğunu varsayabiliriz.

Zilan İsyanı'nın bastırılması sırasında başarıyla görev yapan pilotlarımız zaman zaman talihsiz olaylar yaşadılar. Üç subay, bir başçavuş ve 100 erin şehit olduğu, hava kuvvetlerimizin de üç uçak kaybettiği bu olaylar şöyle gelişti:

* 2 Temmuz'da, 28. Tayyare Bölüğü Komutanı Pilot Yüzbaşı Selahattin ve Üsteğmen Abdurrahman Şeref Beyler zorunlu iniş yapmak zorunda kaldılar. Uçağı parçalayan asiler, ellerini arkadan tel ile bağladıkları subaylarımızı, atların arkasında sürükleyerek şehit ettiler.
* 2 Temmuz'da, iki Junkers uçağı Malazgirt'te mecburi iniş yaparak kırıldı ve Üsteğmen Arif Bey yaralandı.
* 7 Temmuz'da, uçakları arızalanıp düşen Üsteğmen İshak ve Başçavuş Ali Rıza Beyler şehit oldular

Ağrı İsyanı, Üçüncü Askeri Harekat (7–14 Eylül 1930)

Ağustos ayı içerisinde askeri birlikler Ağrı Dağı'nın batısındaki Çaldıran ve güneyindeki Van bölgelerinde sıkı bir tarama faaliyeti yaptılar. Böylece Zilan İsyanı'na katılan çetelerden buraya kaçanlar yakalandı ve Ağrı Dağı'ndaki isyancılar üzerine gidecek olan birliklerimizin kanatları emniyet altına alındı. Bu arada İran ile yapılan üst düzey görüşmeler de sonuç vermeye başlamış, isyancıların kaçış yolları tıkanmış ve

isyanın sona erdirilmesi için hiç bir engel kalmamıştı. Büyük harekat öncesinde bir kısım köyler boşaltıldığı ve kalanlar da kendilerine destek vermediği için isyancılar su sıkıntısı yanında yiyecek sıkıntısı da çekiyorlardı. Üstelik ailelerini de yanlarında taşıdıkları için açlıkla mücadele birinci öncelik haline gelmişti. Buna rağmen üzerinde kırmızı, sarı, yeşil renkte ışık saçan güneş sembolü olan bir bayrak açıp isyanı canlı tutmak için her yolu denediler.

Ordunun hazırlıkları sürerken, Hoybun örgütü harekatı durdurabilmek veya yavaşlatabilmek için Suriye sınırımızda olaylar çıkartıyordu. Bu gaye ile sınırdan giren eşkiyaların bir kısmı Mardin ve Midyat bölgesinde, bir kısmı da Suruç Ovası'nda yaptıkları eylemler ile askerleri üzerlerine çekmeye çalıştılar. Ayrıca otorite boşluğundan istifade etmek isteyen çeteler de Melato (Mereto) Dağı'nda, Cizre'de, Lice'nin kuzeyinde, Hani ve Diyarbakır arasında faaliyet gösterdiler.

Ayaklanmanın sona erdirilmesi için şartlar olgunlaşmıştı ve yapılacak harekatın zamanlaması çok önemliydi. Bu durum karşısında son askeri harekattan önce bazı aşiret liderlerinde tedirginlikler oldu. İsyana öncülük eden Cemilpaşazadeler aşireti liderlerinden bazıları Halep'e firar ettiler ve Fransa'ya sığındılar.

Eylül Ayı başlarında Ağrı Dağı zirvelerine kar yağmaya başladı ve isyancıların aşağılara indiği öğrenildi. Bu sırada, İran ile yapılan görüşmeler olumlu bir sonuç vermiş ve isyancıların İran'dan destek almalarını veya İran'a kaçmalarını önleyecek tedbirler alınmıştı. Bu gelişmeleri değerlendiren 9. Kolordu Komutanı Salih Paşa ve ekibi harekat zamanının geldiğine karar verdiler.

Akhisar Tayyaresi

Ağrı Dağı'nı ve Küçük Ağrı Dağı'nı kuşatıp, bu dağlarda ve aralarındaki Serdarbulak Geçidi'nde mevzilenmiş isyancıları teslim olmaya zorlamak için yapılan plan şöyleydi:

* Tümen Komutanı'nın emrindeki 5. Piyade Taburu ve topçu bataryasından oluşan kuvvetler, güneyde Gevgeve (Küçük Ağrı Dağı'nın batı tarafı) üzerinden Ağrı Dağı'nın batısını kontrol ederek, iki kol halinde doğuya doğru ilerleyip Küçük Ağrı Dağı'nı işgal edecektir. Böylece İran'dan gelen Kerki, Cinikanlı, Melhikanlı, Sakanlı ve Kızılbaş aşiretlerinin bulunduğu Serdarbulak Geçidi'nin dışarı ile irtibatı kesilecektir.
* Süvari Alayı, Hudut Bölüğü ve Jandarma kuvvetleri Hallaç'ta toplanıp Demirkapı'dan kuzeye doğru ilerleyecek ve Küçük Ağrı Dağı'nın güneyinde mevzilenecektir.
* Karaköse'deki 17. Alay'ın 2. Taburu ile Beyazıt'tan gelen bir topçu bataryası Igdır'da bekleyip, isyancıların kuzeye doğru yönlenmelerini önleyecek ve gerekirse harekata destek verecektir.
* Diyarbakır'da bulunan 3. Tayyare Taburu da asilerin hareketlerini kontrol edecek ve doğuya doğru kaçanları ateş altına alacaktır.

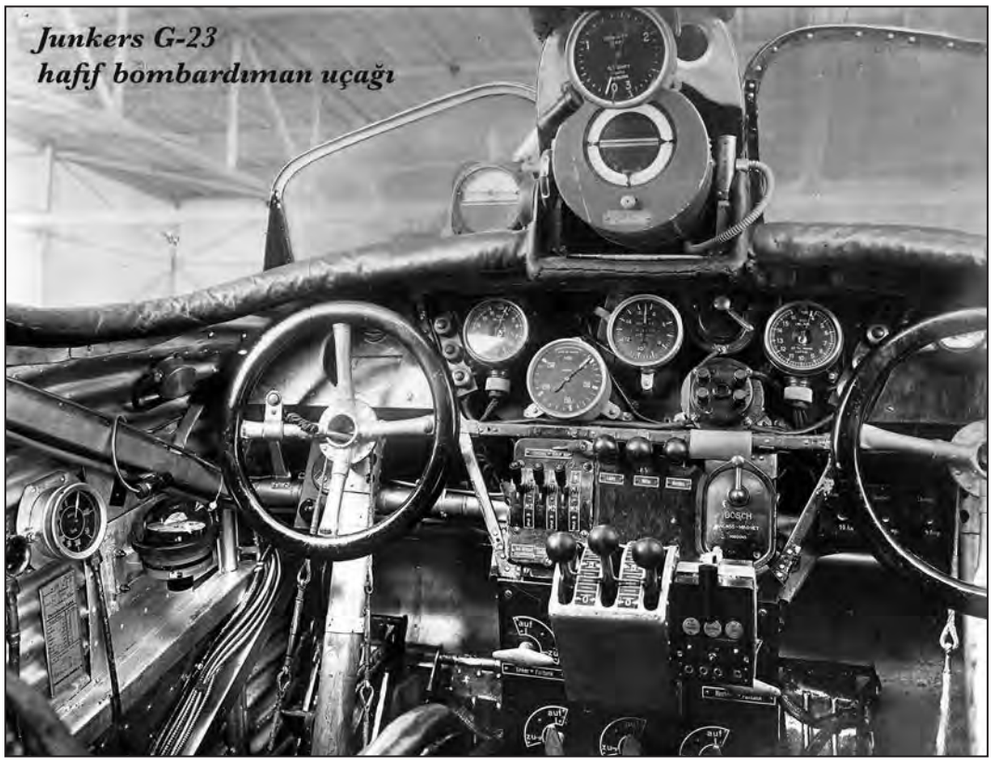

Ağrı Dağı ve civarında, 6 ağır ve 9 hafif makineli tüfeğe sahip 1.500 silahlı asi olduğu tahmin ediliyordu. İsyancılar makineli tüfeklerini özellikle uçaklara karşı kullanmaya gayret gösterdiler. Bunun sonucu olarak harekat başlamadan önce, 2 Eylül 1930 tarihinde bölgede keşif görevi yapan bir Breguet düşürüldü. Ağrı'nın doğusundaki bir tepeye düşen uçağın plotları Birinci Tayyare Taburu'ndan Yüzbaşı Seyit ve Yüzbaşı Zeki Beyler ve mürettebat şehit oldular.

Birlikler görev bölgelerinde konuşlanıp dağdaki eşkiyaların kaçmasını önleyecek tedbirlerin tümü alındıktan sonra 7 Eylül sabahı harekat başladı. Direniş göstermeyen asiler, çadırlarını söküp daha yükseklere ve İran sınırına doğru yöneldiler. Ancak uçakların top ve makineli tüfekler ile hücum etmesi üzerine İran'a yönelenler tekrar Serdarbulak'a dönüp yüksek tepelere kaçtılar.

8 Eylül sabahı su bulmak amacıyla Ahuri Deresi'ne inen bazı asiler 2. Seyyar Jandarma Alayı'nın ateşiyle karşılaştılar ve dağınık bir halde bölgeyi terk ettiler. Asiler kendilerini emniyete almak ve su bulmak ümidiyle yükseklere doğru kaçarken askerler de takiplerini sürdürdüler. Askeri birliklerin kendilerini takip etmeye devam etmesi üzerine kayıplar veren eşkiyalar tekrar güneye yönlenip harekat sahasını terketmeye çalıştılar.

9 Eylül günü Ağrı Dağı'nın tepelerindeki isyancıların sayısı azalmıştı. Doğu sınırı da kapatıldığı için isyancılar perişan bir halde güneye doğru kaymaya devam ettiler. Bu sırada birliklerimiz araziye iyice yerleştiler ve Sultantop mevkiine yönelen eşkiyaları takip görevi Jandarma Alayı'ndan alınıp Süvari Tümeni'ne verildi. Harekat devam ederken, Kara Kuvvetleri ile işbirliği halinde olan 3. Tayyare Taburu da önemli hedefleri bombalıyor, makineli tüfeklerle taarruz ediyor ve asilerin hareketleri hakkında bilgi vermeye devam ediyordu.

10 Eylül'e gelindiğinde askeri birliklerde su problemi başlamıştı. Arazi engebeli, askerlerin yükleri fazla, birlikler bitkin ve yorgunlardı. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen harekat başarı ile devam ettiği için askerlerin morali yerindeydi. Ağrı Dağı'nın güneyindeki Yeşil Tepe'yi işgal eden birlikler daha güneyde kalan Seyh Mirza Köyü, Demirkapı, Türkmen ve Çiftlik istikametine doğru ilerlediler. Bu bölgelerde yapılan çarpışmalar sonunda dağılan isyancılar gruplar halinde kaçmaya çalıştılar.

10 Eylül ile 14 Eylül tarihleri arasında kaçmayı başaramayan asiler Ağrı Dağı sınırları içerisinde kuşatılmışlardı. Kuzeyde Büyük Yar, Serdarbulak Geçidi'nin batı girişi ve Mıhtepe üçgeni içerisinde çarpışmalar devam ederken uçaklar sadece keşif uçuşu yapmak ile yetindiler. Bu sırada 40 kadar silahlı Ermeni de isyancılara katıldı. Ancak ateş altında kalan ve açlıkla baş edemeyen isyancılar için zor günler başlamıştı.

14 Eylül'de Ağrı Dağı isyancılardan tamamen temizlendi ve harekat sona erdi. Şimikanlı Timur, Musa Lezgi, Tozu, Halit ve Ali Aksu gibi liderler ve asilerin büyük bir bölümü teslim olur veya yakalanırken, Ermeni Zilan ve İhsan Nuri dahil bazı asiler İranlı birlikler ile çarpışarak sınırdan kaçmayı başardılar.

Fevzi (Çakmak) Paşa Ağrı yöresinde yıllarca süren sorunların sona erdiğini "Küçük Ağrı Dağı topraklarımıza dahil edilmiştir ve yeni Türk hududu Aybey Dağları'dır. Böylece hudut anlaşmazlığı yüzünden eşkiyanın takibi ile ilgili aksaklıklar ortadan kalkmıştır." sözleriyle duyurdu.

Başbakan İsmet İnönü 22 Eylül 1930 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada "Iraklı çetelerden yardım alan asiler bölgeye ulaşmayı kolaylaştıracak birinci tren yolu ağı tamamlanmadan önce isyanı sonuçlandırmak için çaba gösterdiler." açıklamasında bulundu.

Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey "Bu başarıda askerle omuz omuza Cumhuriyeti ve vatanını müdafaa eden yerli halkın kahramanlık ve fedakarlıkları takdir edilmelidir." teklifini TBMM'ne sundu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa "Doğu sınırımızda genel asayişi ve milli birliği bozmak isteyen saki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim" mesajını yayınladı

Pülümür, Tunceli

Mezra köyü, Tunceli

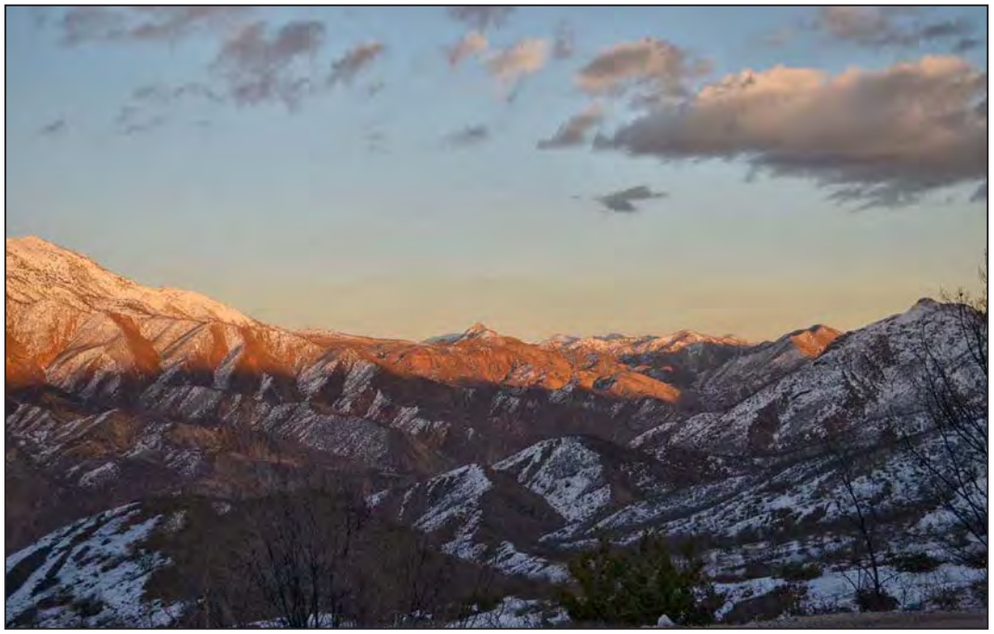

Munzur Dağları, Tunceli

Mazgirt

Ağrı Dağı

Ağrı Dağı, Küçük Ağrı Dağı ve Serdarbulak Geçidi

"The Mountain Ararat" by Ivan Aivazovsky - 1885

Ağrı Dağı

9
Diyap Ağa

DERSİM MİLLETVEKİLİ DİYAP AĞA, Yeni Gün Gazetesi 27 Temmuz 1931

Birinci Meclis'in Dersim Milletvekili Diyap Ağa Atatürk'ün 1 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı tarihi konuşmada "Meclis-i Ali'mizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkeş değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir; fakat hepsinden mürekkep Anasır-ı İslamiye'dir." diye tanımladığı mozaik içinde yer alan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıydı. 1. Dünya Savaşı sonunda mensubu olduğu Ferhatuşağı aşireti ile birlikte işgalcilere karşı koyan Diyap Ağa milli mücadele hareketi içinde yer aldı. Atatürk'ün çok sevdiği ve dostluk kurduğu Diyap Ağa Kütahya ve Eskişehir Savaşları sonrasında Yunan Ordusu'nun Ankara yakınlarına dayanması üzerine Meclis'in Kayseri'ye taşınması tartışılırken söz alıp Meclis kürsüsüne çıktı ve "Buraya savaşmaya mı yoksa kaçmaya mı geldik!" diyerek, milli mücadeleye tam destek verdi.

Atatürk ve Diyap Ağa

Zaten Hepimiz Biriz ve Kardeşiz

Diyap Ağa'nın 3 Kasım 1922 tarihinde Meclis'te yapmış olduğu konuşma kayıtlara şöyle geçmişti:

"Efendiler, hepimiz biliyor ve söylüyoruz ki dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur. İsmimiz de, Allah'ımız da birdir. Başka ne diyeyim; hepinize söz yetiştirecek takatım yoktur. Hepimizin halimize göre söyleyeceğimiz sözlerimiz vardır. Hele bu haller bir düzelsin de ondan sonra daha çok konuşuruz. Bendeniz ihtiyarım, kusura bakmayınız. Murahhaslarımız haklarımızı

kurtarmaya Avrupa'ya gidiyorlar. Allah yardımcıları olsun. Hamdolsun gidenler dinini, diyanetini bilen adamlardır. Zaten hepimiz biriz ve kardeşiz. Ancak düşmanlar bizi birbirimize saldırtmak için tuzaklar yapıyorlar. Sen şöylesin, ben böyleyim diye. Ne yaparlarsa nafile biz hep kardeşiz. Birisinin beş, bir diğerinin on oğlu olur. Biri Hasan, biri Mehmet, biri Ahmet, bir Abdullah'tır; fakat hepsi insandırlar. La ilahe illallah Muhammedun Resulullah. İşte hepsi bu kadar!"

Meclisin dualar ile açılışı. 23 Nisan 1920

Türklük Tehlikeye Düştüğü İçin Buradayım!

Tarihçi Enver Behnan Şapolyo'nun 1931 yılında, Diyap Ağa'yla yaptığı "İlk Millet Meclisi'nin Yüz Yaşındaki Mebusu Anlatıyor" başlığıyla Yeni Gün Gazetesi'nde yayınlanan röportajı şöyleydi:

Millet Meclisi'nin ilk azalarından Diyap Ağa'ya Ankara Karaoğlan'da rast geldim. Felaket ve zafer günlerinin bir hatırası olan bu aksakallı ihtiyara yaklaştım. Selam verdim ve kendimi tanıttım. Ertesi günü Nalbantoğlu Hıfzı Bey'le beraber misafir kaldığı Kayseri Oteli'ne gittik. Otelin avlusunda bu tarihi şahsiyetle karşı karşıyaydık. İri ak kaşlarını kaldırdı, mavi gözlerini gözlerime dikti ve "Oğul sen beni nereden tanıyorsun?" diye sordu. Ben de "Birinci Millet Meclisi'nde Dersim Mebusu'ydunuz, sizi o zaman tanımıştım." cevabını verdim ve daha sonra aramızda şu konuşmalar geçti:

Diyap Ağa "Aha!.. Unutmamışsın."

Şapolyo "Memleketin kurtuluşuna koşanlar hiç unutulur mu?"

Diyap Ağa "Benden ne soracaksın?"

Şapolyo "Nasıl mebus olduğunuzu, Birinci Millet Meclisi'nde neler gördüğünüzü ve hayatınızı soracağım!'

Diyap Ağa "Sor ki söyleyem."

Şapolyo "O halde anlatın."

Başöğretmen Atatürk, 1 Kasım 1928

Diyap Ağa "II. Mahmut zamanında dünyaya gelen Diyap Ağa bugün bir asrı idrak etmiştir. Yani tam yüz yaşındadır ve Türkiye'deki ilk gazete ile hemtevellüttür (aynı tarihte doğmuştur). 1831 tarihinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yer Çemişgezek kazasının Eğerek karyesidir. Babasının adı Seyyit Han, dedesi Kahraman Ağa'dır. Mensup olduğu aşiret Ferhatuşağı'dır. Hayatını Dersim'in Balıkkayalı Dağları'nda atlı olarak geçirmiş; Ferhatuşağı'na reis olmuştur. Üç yüz adamı ile dağdan dağa koşmuş, tam bir Türkmen hayatı yaşamıştır. Birçok mücadelelerle girmiş olan bu efsanevi dağ adamı binbir ölüm tehlikesi geçirdikten sonra Sultan Abdülhamit'in fermanı ile de Dergahı Ali Kapıcıbaşılığı rütbesini almıştır. Dersim havalisinde teşkilat yapmaya gelen altı Ermeni komitacısını yakalamış ve bunların ellerini ayaklarını bağlayıp saraya yollamıştır. Bundan sonra bir müddet nahiye müdürlüğü ve mahkeme azalığında bulunmuştur. Sekiz defa evlenmiş, on beşe yakın çocuğu olmuştur. Hiçbiri sağ değildir ve bunlar arasında eceli ile ölen yoktur."

Şapolyo "Ağam okumak yazmak bilir misin?"

Diyap Ağa "Mebus olanda bilmezdim. Allah büyük Gazi'ye ömür versin, yeni harfleri öğrendim."

Şapolyo "Nasıl Mebus çıktınız?"

Diyap Ağa "İşittik ki Erzurum taraflarında can kurtaran bir Paşa çıkmış; meclis kuracakmış. Onu hep gözledik. Öğrendim ki bu Paşa'nın adı Mustafa Kemal'mış. Onun büyük yüzünü görmeğe can attım; fakat o zaman olmadı. Sonra Sivas'a oradan da Ankara'ya gelmiş. Bu zaman bizden iki mebus istedi. Herkes korktu, ihtiyar halimle vatanı kurtaranların yanına koşmayı, hatta başımı bile vermeyi göze aldım. Bana gitme ölürsün dediler. Zaten herkes mahvoluyor varam, gidem, onlara ulaşam, hep beraber ölek dedim. Benimle mebus seçilen Ayasuşağı aşiretinden Zeynozade Mustafa Ağa korktu gelmedi. Ben, yanımda bir uşağım atlara atladık Elazığ'a geldik. Elazığ'da bana harcirah verdiler. Oradan bir yaylı araba tuttum ve Malatya, Sivas, Kayseri yolu ile 18 günde Ankara'ya vardım."

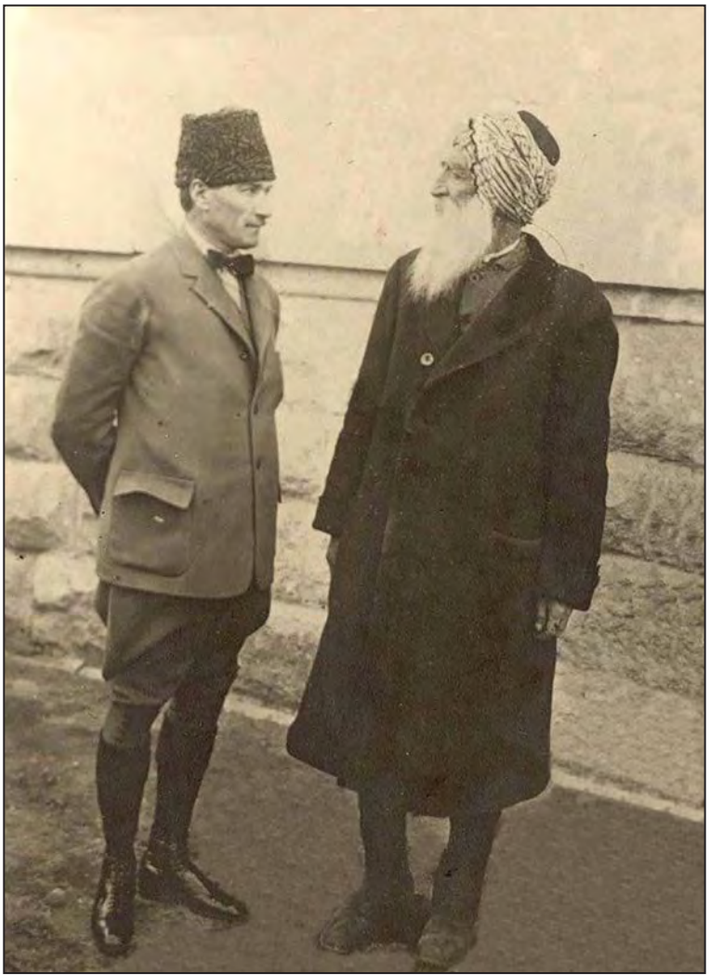

Atatürk ve Diyap Ağa

Şapolyo "Nerede kaldınız?"

Diyap Ağa "Taşhan'da bir müddet kaldım, sonra Hacı Bayram'da bir ev tuttum."

Şapolyo "Kaç senesinde geldiniz?"

Diyap Ağa "1920 senesinde geldim."

Şapolyo "Meclis'e ilk girişinizi anlatırmısınız?"

Diyap Ağa "Gavur Anadolu'yu sardı, hepimizi bir düşünce aldı. Din, diyanet, ırz, namus ve Türklük tehlikeye düştü. Dersim'den tanıdığım Hasan Hayri Bey vardı, beni Meclis'e o götürdü. Kapıdan içeri girince yüreğime bir şevk geldi; gözüm yaşardı. Burasını mektebe benzettim. Kara kara sıralar vardı. Ben de bir sıranın bir köşesine çöktüm. Biraz sonra Hasan Hayri Bey beni dışarı çıkardı ve bir odaya götürdü."

Şapolyo "Odada kimler vardı?'

Diyap Ağa "Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Kazım Paşa vardı. Gazi Paşa ile birbirimizin elini tuttuk. Safa geldin Ağa dedi. Beni Paşalarla tanıştırdı. Yanında oturdum. O dakikada Paşa'ya gönlüm ısınıverdi; gözümü gözlerinden ayırmadım. Bu büyük adamla cenge değil bastonuma dayana dayana ölüme bile giderdim."

Şapolyo "Hiç Millet Meclisi kürsüsüne çıktınız mı?"

Diyap Ağa "İki kere çıktım. Bir sene geçmişti ve daha Mustafa Ağa gelmemişti. Meclis'te onun lafını ediyorlardı. Anladım ki mebusluktan çıkaracaklar. Kürsüye geldim. Konuşanlar bile sustu. Herkes bana şaştı. Ne diyeceğimi bekliyorlardı. Dedim ki Mustafa Ağa'ya telgraf vurdum; ya gelir, ya gelmez, ola ki gele. Hep bir ağızdan bağrıştılar, el çırptılar."

Atatürk ve Türk köylüsü

Şapolyo "Ya diğeri?"

Diyap Ağa "Bir kere de Lozan Konferansı sırasında kürsüye çıktım. Bizim memleket ahalisi Kürtmüş, orada bir Kürt Hükümeti kuracaklarmış, bunu duyunca kızdım kürsüye çıkıverdim. Gene sustular. La ilahe illallah Muhammedun Resulullah dedim. Gerek Şafii, gerek Hambeli, gerek Hanefi hepimizin kıblesi birdir. Meclisimiz, dinimiz, milletimiz birdir. Biz Kürt değil, biz Türk'üz. Hepiniz La ilahe illallah demişsiniz. Şimden sonra ayrı bir din, ayrı bir millet mi olacağız? dedim. Gene el çırptılar, İsmet Paşa ayakta, kürsünün yanına gelmiş ve sakalımın dibine yaklaşmıştı. O da coştu, o da el vurdu."

Şapolyo "Ağa, kanunları nasıl yapıyordunuz?"

Diyap Ağa "Kanun yapmak, tıpkı yayıkta yağ yapmağa benziyor. Çalkalıyorduk, çalkalıyorduk ve yayıktan yağ çıkar gibi kanun da çalkalana çalkalana çıkıyordu."

Şapolyo "Bir zaman seyahate çıkmıştınız?"

Diyap Ağa "Evet! Bir gün Meclis'in kapısı önündeydik. Gazi Paşa hazretlerine Allah düzenimizi bozmasın, şanımızı arttırsın, kılıcımızı keskin, talihimizi açık etsin dedim. Bunu dediğim zaman gözümden yaş aktı. Paşa Hazretleri beni kolumdan tutarak otomobiline aldı. Beraberce Eskişehir'e seyahat ettik. Allah büyük Gazi'ye çok ömür versin, çok büyük bir adamdır. Kıymetini bilelim; ne diyem bana çok şefkat ve muhabbet gösterdi. Allah da onun sevenini çok etsin. Bizim Meclis'imizde bir duamız bir de arkadaşlara iman vermemizden başka bir gayretimiz olmadı."

Şapolyo "Ankara'yı nasıl buldunuz?"

Diyap Ağa "Cennet olmuş, şaştım kaldım. Tanınmaz bir hale gelmiş. Çalışanların gayreti var olsun."

Şapolyo "12 sene sonra bu seyahatinizin sebebi nedir?"

Diyap Ağa "Gazi Hazretlerini ziyarete geldim."

Şapolyo "Arzunuz nedir?"

Diyap Ağa "Hey oğul, ihtiyarlıktan çalışamıyorum. Memlekete çok hizmet ettim. Son ömrümde devletimden ve milletimden bir tekaütlük maaşı almağa geldim. Bu işim de olursa mesut olarak memleketime döneceğim!"

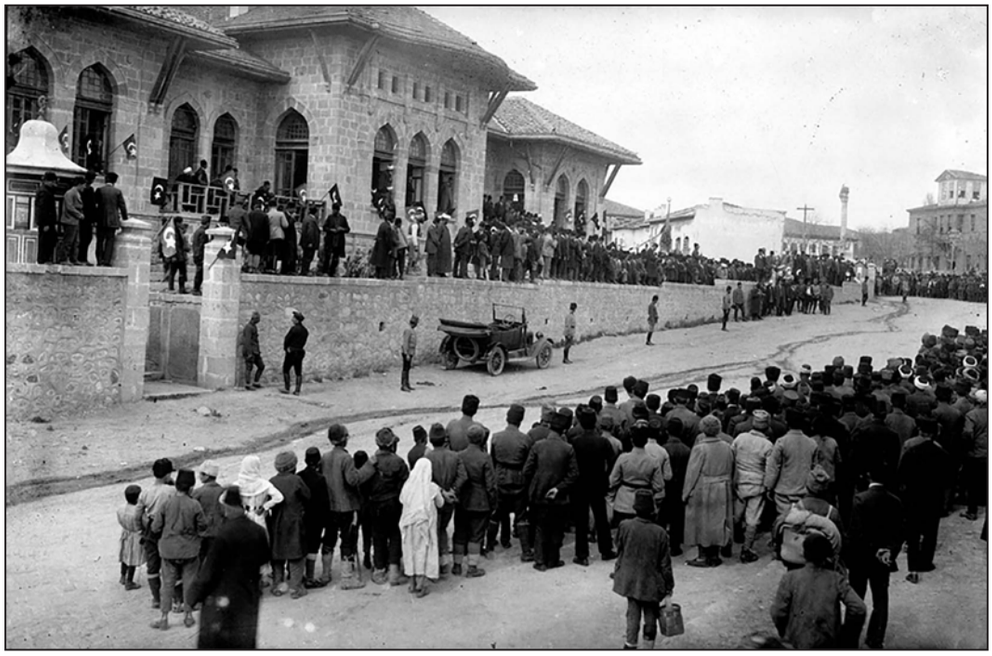

TBMM'nin açılışı, 23 Nisan 1920

Mustafa Kemal'in Meclis konuşması, 6 Mart 1922

Atatürk'ün İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak tarafından karşılanışı, 29 Ekim 1936

Atatürk, askerler ve halk tarafından uğurlanıyor

10
1931-36 Yılları Arasında Yaşanan Olaylar

Umumi Müfettişlik

TBMM'ne katılan milletvekillerinin Dersim'i temsil etmediğini söyleyen Seyid Rıza 1921 Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından sonra Dersim'e geldi ve Baytar Nuri (Dersimi) ile birlikte bölgenin hakimiyetini ele geçirdiler. 1931 yılı sonbaharında Haydaranlar, Yukarı Abbaslılar ve Seyid Rıza'nın himaye ettiği Koçgilililer Dersim ve civarında soygunculuk yapıyorlardı. Mahkemeye intikal eden binlerce suç dosyası yanında tutuklamalar devam ederken Dersim'i çevreleyen kazaların 150 bin nüfusluk halkı, sürekli, taaaruz ve tecavüzlerinden bıkmıştı.

1932 yılında Celadet Ali Bedir Khan ve Kamuran Bedir Khan'ın liderliğindeki Hoybun Cemiyeti Suriye'de yeniden faaliyete geçerken, Atatürk Türkiyesi de Kürt sorununa çare bulmak için İran ve Irak ile görüşmeler yaptı. 1932 yılı başlarında İran'a giden Celal (Bayar) ve Tevfik Rüştü (Aras) Beylerin başkanlığındaki heyetler isyancıların himaye edilmemesini istediler. Ayrıca, iki kez üst üste Türkiye'yi ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı'ndan, "Barzan bölgesini merkez olarak kullanan isyancı Kürtlere karşı operasyon yapılması" istendi. Bu isteği kabul eden Irak Hükümeti Barzanlı Şeyh Ahmed'e karşı saldırılar düzenledi ve yapılan işbirliği sonunda Irak'taki Kürt isyancılarından Şeyh Ahmed ve Mahmut etkisiz hale getirildiler.

Gazi Mustafa Kemal

Ağrı İsyanları Sonrasında Umumi Müfettişlik

16 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal ile birlikte Bandırma Vapuru'na binen İbrahim Tali (Öngören) Bey 25 Haziran 1927 tarihinde çıkartılan Umumi Müfettişlik Kanunu'na binaen 1 Ocak 1928 tarihinde 1. Umumi

Müfettiş olarak Diyarbakır'da görevlendirilmişti. İbrahim Tali Bey'in milletvekilliğinden istifa edip bu görevi kabul etmesi Atatürk'ün Umumi Müfettişliğe verdiği önemin açık bir göstergesidir.

1933 yılında 1. Umumi Müfettişlik görevini İbrahim Tali Bey'den devralan Hilmi Ergeneli, 11 Haziran 1935 tarihinde yerini Abidin Özmen'e bıraktı. Abidin Özmen, Aydın milletvekilliğinden istifa ederek başladığı bu görevi sekiz yıl boyunca, 18 Haziran 1943 tarihine kadar sürdürdü.

Önce Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulan Umumi Müfettişliklerin kapsamı daha sonra genişletildi. 2. Umumi Müfettişlik 19 Şubat 1934 tarihinde Trakya'da Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illeri dahilinde kuruldu. 25 Ağustos 1935 tarihinde Erzurum merkez olmak üzere Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı ve Erzurum illerini kapsayan 3. Umumi Müfettişlik'ten sonra 4. Umumi Müfettişlik de kuruldu. Tarihi itibariyle büyük önem taşıyan bu görevlere Atatürk'ün yakın kadrosundan atamalar yapıldı. 2. Umumi Müfettişliğe İbrahim Tali Öngören, 3. Umumi Müfettişliğe Tahsin Uzer, 4. Umumi Müfettişliğe de Koçgiri İsyanı'nı bastıran Nurettin Paşa'nın oğlu Korgeneral Abdullah Alpdoğan getirildi. Şeyh Said İsyanı'ndan sonra 1. Umumi Müfettişlik; Ağrı İsyanı'ndan sonra 3. Umumi Müfettişlik, Dersim İsyanı sırasında 4. Umumi Müfettişlik teşkil edildi. 4. Umumi Müfettişliğe sadece Korgeneral rütbesindeki askerler atandılar. Umumi Müfettişlerin çalışmalarını yakından takip eden Atatürk, özellikle Dersim Harekatı sırasında 4. Umumi Müfettiş Alpdoğan Paşa'ya büyük destek verdi. İsmet İnönü 30 Mayıs 1937 tarihinde Alpdoğan Paşa'ya yazdığı mektubunda bu durumu şu sözler ile ortaya koydu:

Atatürk bana sizden büyük bir takdir ve memnuniyetle bahsetti. Bilhassa hanımefendinin asalet ve nezaketi ve Sabiha Gökçen'e gösterdiği alaka ve şefkat kendisini pek mütehassıs etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal, Kazım Özalp ve diğerleri.

Umumi Müfettişlikler esas itibariyle Hükümet'in Kürt sorunlarını çözümlemek gayesiyle oluşturduğu bir kurum olarak faaliyet gösterdiler. 7-22 Aralık 1936 tarihleri arasında düzenlenen Umumi Müfettişler Toplantısı'nda 4. Umumi Müfettiş Alpdoğan Paşa bu husustaki faaliyetlerini şöyle açıkladı:

Okullarımızda Türkçe bilmeyen çocuklara Türkçe öğretiyor; Türk duygusu aşılıyoruz. Tunceli bölgesinde Türk soyundan olmasına rağmen dilini unutmuş halkımızı kasaba ve nahiyelere yerleştirmeyi düşünüyoruz. Böylece toplu bir Türk camiası vücuda getirme çabası içindeyiz. Halkın Türkçe isim ve soyadı kullanması ve birbirlerini Türkçe adları ile çağırması da çalışmalarımız dahilindedir.

Atatürk'ün kurduğu Umumi Müfettişlikler 1952 yılında DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak'ın önergesi ile kapatıldı. Bucak aşiretinin önde gelenlerinden olan Remzi Bucak daha sonra Kürdistan'a özerklik verilmesi ve federasyon kurulması için İsmet İnönü'ye başvurdu.

Gazi Mustafa Kemal, Fahrettin Altay, Ismail Hakkı Tekçe ve Kazım Özalp

Toprak Ağaları ile Mücadele

Cumhuriyet hükümetinin 1920-1930 yılları arasında Dersim ile ilgili olarak hazırlattığı bütün raporlar aşiret reislerinin silahla uyguladığı zorbalık ve soygun düzenine son verilmesinin önemine dikkati çekiyordu:

* Ağaların silahlı örgütlenmesi tasfiye edilmeden toprak reformu yapılması mümkün değildi.
* Devrimin tamamlanması, köylü meselesinin ve Kürt meselesinin köklü olarak çözülmesi için ağalık, aşiret reisliği ve şeyhlik ilişkileri sona erdirilmeliydi.

* Bölgedeki silahlı güç toplum üzerinde bir şiddet rejimi kurmak yanında, Cumhuriyet'in memurlarını ve Jandarmayı dahi denetim altına almıştı.

* Aşiretler silahlı olduğu sürece bölgede can ve mal güvenliğinin sağlamak, suçluları yakalamak, vergi toplamak ve askere almak mümkün değildi.
* Aşiretler arasındaki çatışmalara son vermek, aşiret ağalarını ve şeyhleri tasfiye edip Dersim halkının can güvenliğini sağlamak için öncelikle bölgenin silahtan arındırılması gerekliydi.
* Derebeylik sisteminin temizlenmesi için ağalar ve beyler devletin silahlı gücüyle bastırılacak, silahlar t toplanacak ve ağalar başka yörelere yerleştirilecekti.
* Yoksul köylünün ve halkın insanca yaşamalarını temin edip bölgeye barışı ve huzuru getirmek, ancak bu koşullarda gerçekleştirilebilirdi.

İsmet İnönü

Ağrı İsyanı'nın sona erdirilmesinden sonra Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, Başbakanlığa sunduğu yeni rapor özetle şöyleydi:

* Dersim halkı cahildir ve bölgede devamlı olaylar çıkmaktadır.
* Bölgenin coğrafi koşulları çok kötü ve yollar yetersizdir.
* Dersimliler geçim sıkıntısı çekmektedirler ve arazi tarıma uygun değildir.

* Topraklar belli aşiretlerin elindedir.
* İnsanların yaşadığı evler çok yetersizdir.

Fevzi Paşa raporunda "Dersim'den öncelikle çıkartılması gereken şeyhler" arasında önceliği "Seyit Rıza, oğulları ve kardeş çocuklarına" vermiş ve alınması gereken önlemleri de şöyle sıralamıştı:

* Ana yolların yapımı,
* Silahların toplanması,
* Reislerin, ağa ve şeyhlerin bir daha dönmemek üzere batıya sürgün edilmeleri,
* Reisler gönderildikten sonra aşiretlerin elebaşılarını da uzaktaki Türk köylerine yerleştirmek ve Dersim arazilerini kalan halka dağıtmak.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu planlarından rahatsız olan aşiret reisleri de birbirleri ile olan sorunlarını bitirip bu durumdan kurtulma çareleri aramaya başladılar. Hatta Seyit Rıza ile birlikte hareket eden birkaç aşiret bu gelişmeleri kamuoyuna ve yabancı ülkelere duyurup destek aramak için Nuri Dersimi'yi görevlendirdiler. Ağrı İsyanı'nın sona erdirilmesinden itibaren aşiretler arasındaki barışma ve birleşmeler sürerken Seyid Rıza bölgenin tek hakimi konumuna geldi.

Kürt toprak ağaları

İskan Kanunu

1934 yılı Haziran ayında TBMM'nde İskan Kanunu için yapılan görüşmeler sırasında Samsun Mebusu Ruşeni (Barkın) Bey şunları söyler:

Son üç dört asır zarfında saltanatın yarattığı hastalık maalesef Türk kanına yerleşmiş ve milletimiz Müslüman soyları arasında kaldıkça Türklüğünü unutarak o soylara karışmağa müstenit olmuştur. Bugün Mısır'da, Filistin'de, Suriye'de, şurada burada Araplaşan Türkler'in sayısı yüzbinlere ulaşmıştır. Tabiatta her canlının bir miğdesi vardır ve miğde canlı birşeyler yemeye ihtiyaç duyar. Yani yaşayan yaşayanı yiyerek yaşar. Ferdin miğdesi olduğu gibi milletlerin de miğdesi vardır, o da insanları ve kümeleri yiyerek yaşar.

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi TBMM tarafından 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen İskan Kanunu Türklerin kendi kimliklerini unutup Müslüman Arap ve Kürt soylarına karışmasını önlemek gayesiyle çıkartılmıştır ve içeriğinde direkt Dersim'i hedef alan hükümler vardır.

Sorunların kökeninin Osmanlı yönetiminde olduğunu belirten İskan Kanunu'nun ikinci sayfasında durum şöyle ifade edilmektedir:

"Dini ve emperyalist saltanatın memlekette idame ettiği idarei mutlakanın bünyesi esasen milli temsil siyaseti tatbikine uygun değildir. Mutlakiyet kendi varlığını, birbiri ile anlaşamayan unsurların yanyana bulundurulmalarına ve birbirleriyle kaynaşmamalarına istinat ettirmiştir. Bu sebepten muhtelif kıtalardan gelen muhacir unsurların Türk kasaba ve köyleri içine hane hane dağıtılarak eritilmeleri hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Muhtelif vilayetlere gelen bu halk blok halinde müstakil köy ve mahalle teşkil etmek suretiyle, yerli Türklerin arasına bir ihtilaf unsuru olarak katılmıştır. Bu sebeplerden dolayı, yıllarca kendi dillerini kullanan bu unsurlar Osmanlı tarihi boyunca Türkçeyi ana dili olarak bernimseyemediler. Türk ırkına mensup muhacirler dahi blok halinde ve ayrı yerleştirildikleri için ırkdaşlarına ısınamadılar."

Aşiret liderleri ve adamları,

Cumhuriyet döneminin uygulamalarına geçilen üçüncü sayfada ise şu ifadeye yer verilmektedir:

"Bu dokuz yıl zarfında Cumhuriyet Hükümeti'nce başarıyla çözümlenen birçok meseleden sonra sıra normal bir sistem dahilinde milli bünyemizi korumağa, sağlamlaştırmağa; ülkemiz üzerinde yaşayan nüfusu Devlet eli ile işleyip geliştirmeye ve Türklüğe bir nicelik kazandırmaya gelmiştir."

Takip ve tatbik edilecek nüfus siyasetinin ne şekilde olacağı ise şu şekilde belirtilmektedir:

Ana dili Türkçe olmayan nüfus birikimine izin verilmeyecek ve mevcutlarının dağıtılması suretiyle, Türk toplumuna ait örf ve ananelerin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Kürt beyleri.

Görüldüğü gibi İskan Kanunu Türkiye'de Türkçe konuşan bir Türk nüfusu oluşturmayı hedef almıştı. Osmanlı'nın ayırımcı politikasına karşılık Cumhuriyet yönetiminin amacı farklı kavimleri Türk toplumu içinde dağıtarak bu hamur içinde eritmekti. Kabul edilen İskan Kanunu'nda bu gerekçeye uygun olarak çok önemli noktalara temas edilmiştir. Yedinci sayfada şöyle ifade edilmektedir:

"Türkiye Cumhuriyeti bütün olgunluğunu Türk varlığından alarak onun dışında hiçbir şey görmemek üzere öz benliğini milletine dayamakla yükselmektedir. Cumhuriyet gönül ve kafa birliği ile dil birliğini göz önüne alarak bir soyun tek çocuğu saydığı Türklüğün iç ve dış güçlerini birleştirip büyük bir Türk'e bağlamayı kendisine ülkü ve amaç edinmiştir. İskan Kanunu sadece muhacirleri yerleştirmek gayesiyle çıkartılmamıştır. Dağınık Türklerin göçebe yaşantısına son vermek ve Türk kültürünü benimsetmek için yapılması gereken işler de bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk vatandaşlığını kullanıp devletin verdiği her türlü haktan istifade edenlerin Türk Bayrağı'na gönül bağlamamasını kabul edemeyiz. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Türküm diyen herkesin bu Türklüğü açık ve belli olmalıdır."

İskan Kanunu, Atatürk'ün "Altı ok" programının çok önemli bir halkasıydı. İskan Kanunu'nun aşiretleri kaldıran kararı daha sonra çıkartılan "Köylüyü Topraklandırma Kanunu" ile birlikte halkçılığın önemli bir uygulamasıdır. Aşiretleri dağıtmak ve köylüyü toprak sahibi yapmak gerekliydi ve bu görüş toprak reformunu gerekli kılıyordu ve İskan Kanunu iki noktada bu yasal yolu açtı.

İskan Kanunu'nun 10. Maddesi:

* Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit olsa da tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve uzantıları kaldırılmıştır.
* Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtsız şartsız bütün gayrımenkuller devlete geçer.

21 Haziran 1934 tarihinde isyan bölgesinde ikamet edenlerin nüfusa kayıt yaptırmalarını sağlamak, halkı aşiret yapısından kurtarmak ve böylece isyanları bitirmek gayesiyle İskan Kanunu'nu tamamlar mahiyetteki Soyadı Kanunu çıkartıldı. Bu Kanuna göre Arnavutluk, Çerkeslik, Kürtlük gibi başka milletlere delalet eden soyadları alınamayacak; soyadlarında "yan, of, ef, viç, iç, is, dil, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin" gibi takılar kullanılamıyacak ve soyadları kesinlikle Türkçe kelimelerden seçilecekti.

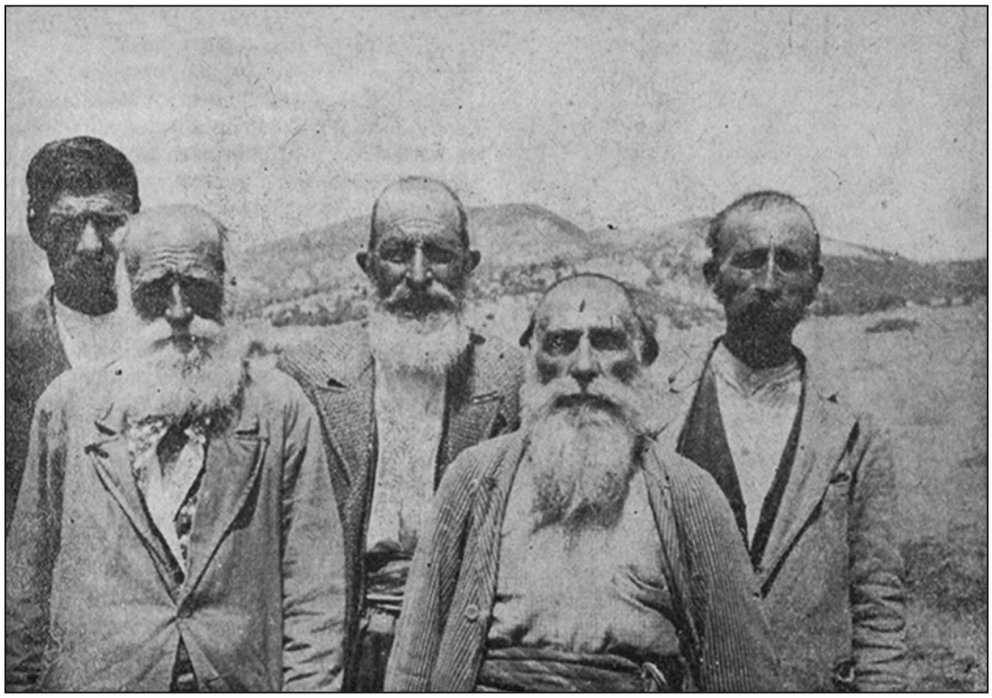

Zazalar

Aşiretler ile mücadele alanında önemli bir adım da 27 Mayıs Devrimi'nden sonra atıldı. 19 Kasım 1960 tarihinde 2510 sayılı İskan Kanunu'na ek olarak 105. madde eklendi ve bu ek madde uyarınca 55 ağa sürgüne gönderilip toprakları köylüye dağıtıldı. İskan Kanunu'nda batıya yerleşen Kürtlerin kendi aşiret ve köy kültürlerini taşıyarak Türkleri asimile etmeleri tehlikesine karşı tedbirler alındı.

İskan Kanunu'nun 11. Maddesi:

* Ana dili Türkçe olmayanların birlikte köy, mahalle, işçi ve sanatçı grubu kurmaları veya bu kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

* Dahiliye Vekili, Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında örfi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla lüzumlu görülen tedbirleri almak zorundadır. Vatandaşlıktan çıkartmak veya toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakletmek bu tedbirler içindedir.
* Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar.

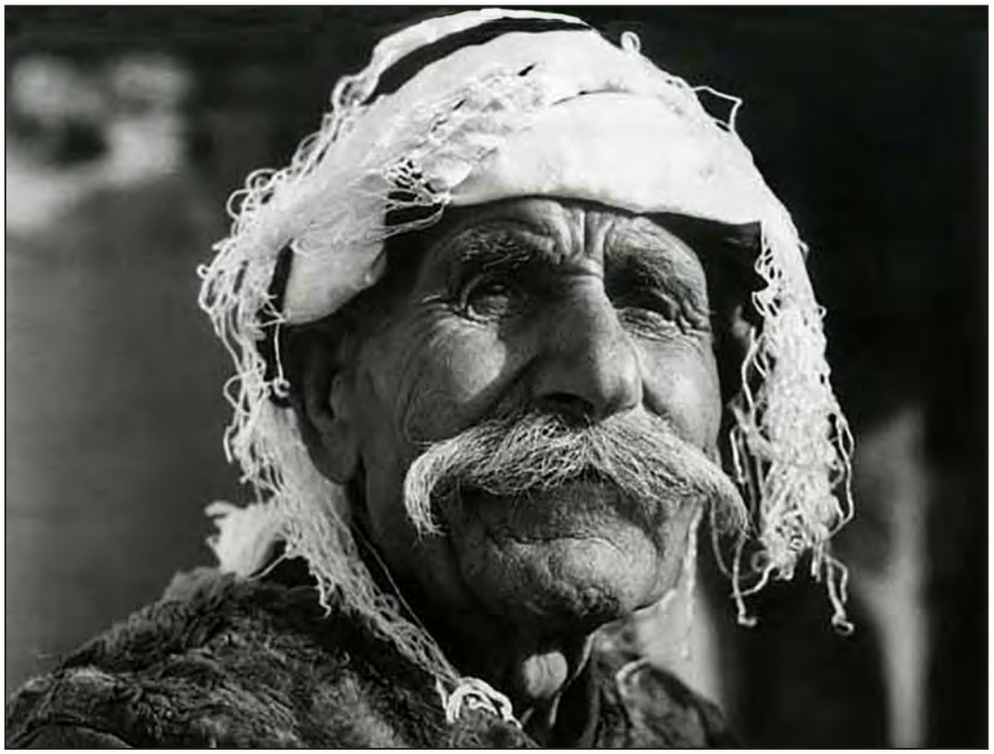

Kürt köylüsü

Tunceli Kanunu

Atatürk 1935 yılında Meclis'i açış konuşmasında Dersim'de yapılacak "Islahat programını" şöyle açıkladı:

İki Genel Müfettişlik ve yeni vilayetlerin kurulması lüzumlu görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür. Cumhuriyetin feyzinden yurdun diğer evlatları gibi oradakiler de tamamıyle istifade edeceklerdir. Milletimizin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engele yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını huzurunuzda söylemekle bahtiyarım.

Bu sözleri ile Dersim'deki eşkıyalığı bitirmek için belirli bir program çerçevesinde çalışıldığını ortaya koyan Atatürk "Hükümetin halka şevkat göstermesini" de istedi ve Cumhuriyet memurlarının bu "zihniyete" sahip olmalarının önemine işaret etti. Kısa süre sonra, Doğu gezisini tamamlayıp dönen İsmet İnönü'nün görüşleri doğrultusunda çalışmalar başlatıldı. Dönemin iki önemli generali Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan, Dersim'i baştan başa gezerek, "Dersim'in medeniyete açılması için" gereken önlemler konusunda raporlar

hazırladılar. 1. Umumi Müfettiş'le görüşen; kasabaları, köyleri, yolları, aşiretleri, inceleyen ve halkı dinleyen komutanların Doğu raporları doğrultusunda Dersim'de yol, köprü ve kışlaların inşasına başlandı.

TBMM, 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Kanunu'nu kabul etti ve Dersim Vilayeti'nin adı 4 Ocak 1936 tarihinde Tunceli Vilayeti oldu. Başbakan İsmet İnönü Tunceli Yasası'nın gerekçesini "Kendilerini birtakım ağaların ve zorbaların tesirlerinden korumaya muktedir olamayan cahil ve zavallı halkı hükümet vasıtasıyla korumak" diye açıkladı.

Kürt kadın işçiler.

4. Umumi Müfettişlik

6 Haziran 1936 tarihinde Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Erzincan illerini kapsayan ve merkezi Elazığ'da olan 4. Umumi Müfettişlik kuruldu. Ayrıca Dersim'e özel bir İstiklal Mahkemesi oluşturuldu. 4. Umumi Müfettişliğin başına getirilen Korgeneral Abdullah Alpdoğan mahkeme kararlarını imzalamaya, düzeni ve güvenliği sağlamak açısından gerekli gördüğü durumlarda ilde yaşayan kişileri ve aileleri il sınırları içinde bir yerden bir başka yere göndermeye ve il sınırları içinde oturmalarını yasaklamaya da yetkiliydi. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Dersim'deki ağalık düzenini Türkiye'nin en önemli iç sorunu olarak tanımladı. Dersim Islahat Hareketi 1936 yılının ikinci yarısında Tunceli'de yol ve köprü inşaatları sürerken; 4. Umumi Müfettişliğe atanan Abdullah Alpdoğan Paşa göreve gelir gelmez şu önlemleri aldı:

* Dersim, Elazığ ve Bingöl'de sıkıyönetim ilan edildi.
* Yolların ve köprülerin yapımına hız verildi.
* Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik, Haydaran gibi bucak merkezlerinde karakol binalarının inşaatına başlandı.
* Kulan'da yeni bir ilçe oluşturuldu.

* Halkın askere gitmesi ve vergi vermesi için çalışmalar başlatıldı.
* Eşkiyalık olaylarına son verilmesi ve kanunlara uyulması için bildiriler dağıtıldı.
* Elazığ'da davet edilen aşiret liderlerinden eşkiya, asker kaçağı ve silahların teslimi istendi.

Kürt toprak işçileri.

Tunceli halkına cezalandırılacak bir suçlu değil şifa bekleyen bir hasta gözüyle bakan Alpdoğan Paşa'nın öncelikli gayesi köle sınıfının sorunlarına çözüm bulmaktı. O tarihlerde Dersim'e giden İktisat Vekili Celal Bayar, Genel Müfettiş Abdullah Alpdoğan Paşa ile görüştükten sonra izlenimlerini şöyle aktarmıştı:

Dersim meselesi en kötü devrelerden birini yaşıyordu. Bu defaki seyahatimde 4. Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın izahatını dinledim. Onun bu meselenin kan dökülmeden halli ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline gelebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir. Mıntıkasındaki işlerle ciddiyetle uğraşan ve esaslı malumata sahip bulunan Alpdoğan buna muvaffak olduğu takdirde yalnız bundan dolayı vazifesini iyi yapmış sayılır ve takdir olunur.

Hoybun Cemiyeti'nin 1935-36 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

12 Ekim 1935 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda, Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri şöyle anlatılıyordu:

"Suriye Kürtlerine yardım maskesi altında faaliyet gösteren Kürt Fukara Perver Cemiyeti adında bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin gerçek amacı topladığı hububat ve paralar ile Hoybun'un siyasi faaliyetlerine destek olmaktır. Hoybun Cemiyeti'nin ensönemli destekçilerinden birisi de Suriye'de kendisini Şeyh Said'in halefi ilan eden Şeyh Ahmed'tir. Geçmişte Türkiye'ye karşı saldırılarda bulunan bu kişi eline fırsat geçerse Şeyh Said'ten daha tehlikeli olabilir."

Hoybun Cemiyeti'nde "Katibi Umumi" görevini sürdüren, aynı zamanda 1935 yılında açılan Antakya şubesinin başkanlığını yapan Antakya Lisesi felsefe öğretmeni Memduh Selim 1936 yılı başlarında Türkiye sınırına yakın Kürt köyleri üzerinde propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Bu sırada Hoybun Lideri Celadet Ali Bedir Khan da İskenderun, Halep ve Beyrut'taki Taşnak önderleriyle görüşmeler yaparak Cezire üzerinden Türkiye'ye karşı bir harekat başlatmayı planlıyordu. 1936 yılında Taşnak-Hoybun işbirliğine Türkiye'ye karşı düşmanca duygular besleyen Şamdaki "Çerkes Cemiyeti" de dahil edildi. Celadet Ali Khan ile Çerkes Cemiyeti Başkanı Abdullah Bey arasındaki ittifak sonucu üç cemiyetin birlikte hareket etmesi kararlaştırıldı ve en geç 1937 yılı ilkbaharına kadar harekete geçilmesi uygun bulundu. Ayrıca Türkiye'deki aşiretlere de hazırlık yapmaları talimatı verildi. Nitekim 1936 yılı sonlarından itibaren Türkiye'nin güney sınırında görülen çete saldırılarında artış oldu. Bu sırada Türkiye'deki bölücü hareketlerini teşvik eden Fransa, özellikle Hatay'ın Türkiye açısından ön plana çıktığı 1937 yılında Dersim İsyanı'nı da destek verdi.

Marabalar.

Dersim İsyanı'nın Ana Sebepleri

Ülkenin batısını siyasi, ekonomik ve kültürel olarak modernize eden Cumhuriyet Yönetimi önce İskan Kanunu'nu ve 1936 yılından itibaren Tunceli Yasası'nı uygulamaya koydu. Tunceli merkezlerine yakın yerlerde yaşayan halk askere alınırken karakollar ve devlet binalarının yapımına başlandı. Bölgedeki yoksulluğu ve geri kalmışlığı ortadan kaldırıp köprüler ve yollar yapmak isteyen İnönü Hükümeti, küçük bütçesine rağmen bu gaye için 4 milyon lira ayırdı.

Atatürk'ün istekleri doğrultusunda aşiret sistemini yıkmak, toprak reformunu gerçekleştirmek ve halkın köleliğine son vermek için çıkartılan bu yasaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte 1936 yılında bölgede olaylar olaylar çıktı. Bölge Valisi General Abdullah Alpdoğan aşiretler ile görüşerek saldırıları kesmelerini ve silah bırakmalarını istedi. Buna karşılık saldırganlar da şu şartları ileri sürdüler:

* İçimize karakollar yapmayacaksınız.
* Köprü kurmayacaksınız.
* Yeni nahiye ve ilçe merkezleri oluşturmayacaksınız.
* Silahlarımıza dokunmayacaksınız.
* Vergilerimizi her zamanki gibi pazarlık usulüyle vereceğiz.

Karşılıklı isteklerin kabul görmemesinden sonra 1921 Koçgiri İsyanı'nın elebaşıları Baytar Nuri Dersimi, Alişer ve Seyid Rıza gibi isimler "Bağımsız Kürdistan" parolası ile yeni bir isyanı organize etmeye başladılar. Aşiret ileri gelenleri bölgedeki bütün çalışmalara son vermek üzere örgütlendiler ve başta Demenan Aşireti ile bazı Nazımiye aşiretleri olmak üzere karakollara baskınlar düzenlediler. Bu gelişmeler üzerine Dersim'e silahlı bir müdahale yapmadan sorunları çözmeyi ümit eden Abdullah Alpdoğan Paşa, bölgeye takviye birlikler gönderilmesini istedi.

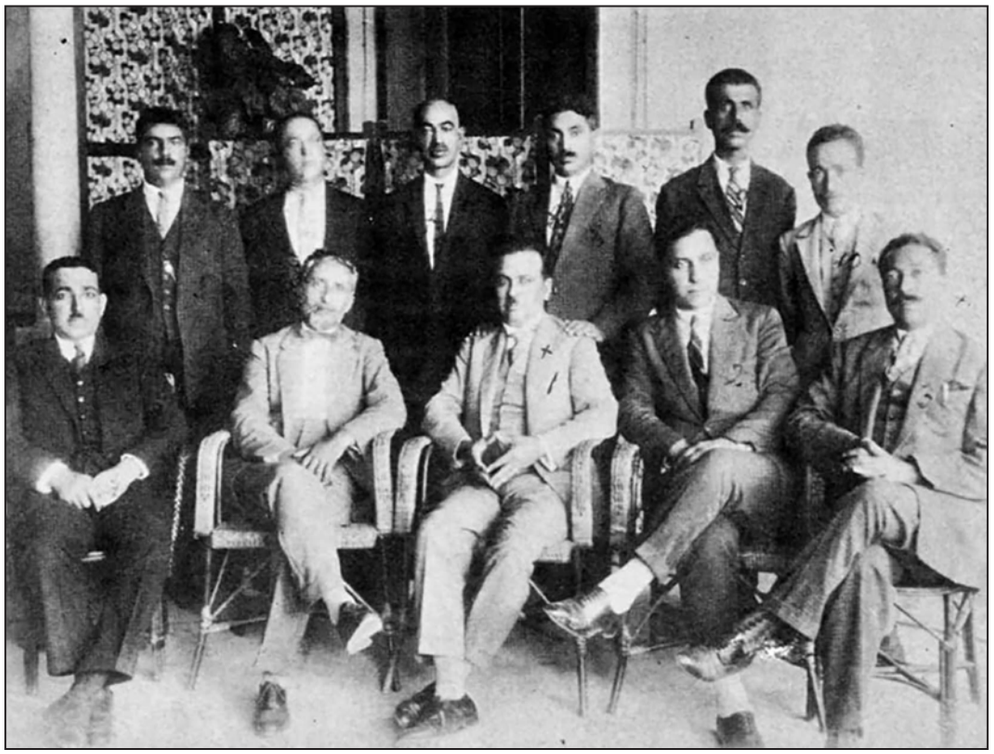

Hoybun'un liderlerinden Memduh Selim Bey, Celadet Bedirhan ve diğerleri.

Ankara Hükümetini Tehdit

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, Gazi Mustafa Kemal, Kürt isyanlarına karşı tedbir almak için, Dersim'in ileri gelenlerinden Meço Ağa, Diyap Ağa, Kango oğlu Ahmet Ramiz Bey ve Binbaşı Kürt Hasan Hayri Bey'i Meclise almıştı. 1936 yılında huzursuzluğun artması üzerine Ankara Hükümeti'nin bölgenin ileri gelenlerini Meclis'e getirme çabaları da yaygınlaştı. Yöneticilerin bu çabası Kürt liderlerin TBMM'ne karşı tehditkar bir tavır takınmalarına sebep oldu. Rızan, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Abbasuşağı, Bahtiyar aşiretlerinin reisleri, Seyid Rıza ve Baytar Nuri Dersimi Hozat'ta yaptıkları bir toplantıdan sonra 15 Kasım 1936 tarihinde Ankara Hükümeti'ne çektikleri bir telgraf ile aşağıda görülen isteklerini tehtidkar bir üslup ile bildirdiler:

* Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu yöndeki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmiyeceğinin açıklanması
* Mustafa Kemal hükümetinin Kürdistan muhtariyet idaresi hakkındaki görüşlerinin tarafımıza acele olarak bildirilmesi
* Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mahkumların derhal serbest bırakılması
* Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerden Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi
* Koçkiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri çağrılması
* Haklarımızı silah zoruyla aramak zorunda kalmamamız için Sevr Anlaşması mucibince Diyarbekir, Elazığ, Van ve Bitlis Vilayetlerinde kuracağımız müstakil Kürdistan'ın TBMM tarafından tanınması

Ankara Hükümeti'nin bu telgrafa bir karşılık vermemesi üzerine, Malatya'nın Arapgir bölgesindeki Drejan, Atma ve Divriği Dağlarındaki Parçıkan aşiretlerinin de desteğini alan isyancıların programı Baytar Nuri Dersimi tarafından şöyle açıklandı:

Dersim'de Kürdistan istiklalini ilan edip Hozat'a bayrağımızı çetikten sonra milli kuvvetlerimiz ile Elazığ ve Malatya üzerinden Sivas'a doğru harekete geçerek Ankara Hükümeti'nden Kürdistan istiklalini resmen tanımasını isteyeceğiz.

General Abdullah Alpdoğan ve Kürtler.

Arapgirli bir Ermeni ailesi

Eğinli Papazyan ailesi.

Boyacıyan ailesi, Bursa.

Çokkaryan ailesi, Gürün.

11
1937 Yılı Olayları

1. Dersim İsyanı

1937 yılı başlarında Hükümet'e gönderilen raporlarda Tunceli İli'ndeki eşkiya ve asker sayısı hakkında şu bilgiler yer aldı:

"Bölgede 1.000 eşkiya bulunmaktadır. Buna karşılık 122 Subay, 36 askeri memur, 4.683 er ve 234 gayri muharip ere sahibiz."

Bu sırada Tunceli Kanunları kapsamında Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik ve Haydaran gibi bucak merkezlerinde yapılan karakol inşaatları tamamlanmış; köprü ve yol inşaatları da devam etmekteydi. Bu gelişmeler ağaların tepkisine sebep olurken, ağaların oyuncağı olan halkın intikam hisleri de doruğa çıkmıştı. Yukarı Abbasuşağı aşireti reisi Seyid Rıza toplam nüfusu 20.000 olan Haydaran, Demenan, Yusufan, Kureyşan, Demenan ve Bahtiyar aşiretleri ile görüşerek Hükümet aleyhine ittifak sağladı.

Gazi Mustafa Kemal ve komutanlar

20 Mart 1937, Seyid Rıza, Alişer ve Nuri Dersimi önderliğindeki bir grup asi gece 11:00 sıralarında Kahmut ile Pah bucaklarını bağlayan Harçik Suyu üzerindeki tahta köprüyü yakarak isyanı başlattı.

21 Mart, Pah Nahiyesi'ni basan asiler telgraf ve telefon hatlarını tahrip edip Pah Hükümet Konağı ile yeni kurulan ilkokul ve hastaneyi ateşe verdiler.

25 Mart, telefon bağlantıları kesilen Sin Karakolu'na düzenlenen baskın sonucunda birçok asker yaralandı ve öldürüldü.

27 Mart, Mazgirt Köprüsü'nü tahrip eden asiler hükümet yetkililerinin de telkinleri sonucu kendi işleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağıldılar. Daha sonraki günlerde 4. Umumi Müfettişlik Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği raporda "asilerin 22-23 Nisan tarihlerinde tekrar harekete geçeceği hakkında duyum aldığını" bildirdi.

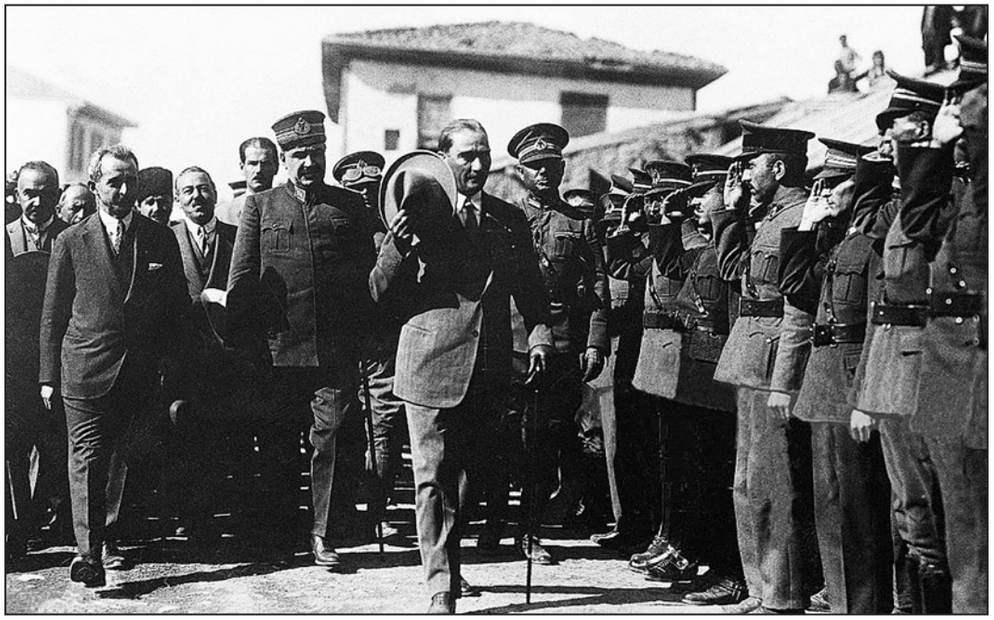

Gazi Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak

22 Nisan, askeri kuvvetlerin etki alanında kalan Yusufanlılar'ın harekete geçememesi üzerine Abbasuşağı aşiretinden 150 silahlı asi isyanı sürdürmek gayesi ile Seyid Rıza'nın evi önünde toplandıl. Bu kuvvetler üzerinde uçuşlar yapan Tayyare Bölüğü tarafından atılan bombalar sebebiyle Seyid Rıza'nın kücük oğlu Resik Hüseyin'in eli koptu.

23 Nisan, Resik Hüseyin yaralı olarak annesiyle beraber teslim olurken, ağabeyi Şeyh Hesen hükümet yetkililerine mektup göndererek Sin saldırısı ile ilgili sorumlu tutulmamasını istedi.

25 Nisan, eşkiyalar Uzuntarla bölgesinde toplanmaya başladılar.

26 Nisan, asilerin gruplar halinde Sin ve Kahmut'a baskın yapacakları haberini alan 4. Umumi Müfettişlik bölgeye takviye birlikler gönderilmesini istedi. Bunun üzerine bölgeye sevkedilen üç uçak, Nizamiye bölgesini bombaladı. Aynı gece saat 20:00 sırasında Sin Bucağı ile Hozat arasındaki Asikor Karakolu'nda bulunan Seyyar Jandarma Taburu 100 kadar eşkiya tarafından kuşatıldı ve karakoldaki 36 asker sabaha kadar asiler ile çarpıştı.

28 Nisan, Jandarma kuvvetleri ve karakollar üzerine saldırılarını sürdüren Yukarı Abbasuşağı, Haydaran, Yusufan ve Kureyşan aşiretleri köprüleri, devlet binalarını, telefon tellerini ve telgraf hatlarını tahrip etmeye devam ettiler.

1 Mayıs, Sabiha Gökçen'in de katıldığı 15 uçaklık bir filo Zel ve Kırmızı Dağ bölgesindeki asiler üzerine saldırıya geçti.

3 Mayıs, Türk Hava Kuvvetleri uçakları aşiret reislerinin toplantıda olduğu Keçizeken Köyü'nü bombaladı.

4 Mayıs, Hükümet Tunceli'ye bir harekat düzenlemek ve bölgeyi ıslah etme kararı aldı.

Brequet 19 önünde Sabiha Gökçen ve ekibi, 1. Tunceli harekatı 1937

İsyanın Bastırılması

Askeri Harekat Planı

* Toplanan kuvvetler, Nazimiye, Sin, Karaoğlan hattına kadar müessir bir taarruz hareketi başlatacaktır.
* Hava Kuvvetleri askeri harekata destek verecektir.
* Ankara'dan trenle Elazığ'a gönderilecek Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nın süvari bölüğü ve bir dağ bataryası harekatta fiilen yer alacaktır.

Islah Planı

* İsyan etmiş olan bölgelerden toplanan 2.000 kişi başka bir yere nakil olunacaktır. Bu toplama işlemi sırasında köylere baskınlar yapılacak ve isyancılar ile birlikte silahları da teslim alınacaktır.

1. Tunceli Harekatı

5 Mayıs, Genelkurmay Başkanlığı birliklere şu emirleri iletti:

* 63. Alay 2. Taburu'nun acemi erleri Diyarbakır'da bırakılarak, kalanı trenle Elazığ'a sevkedilecek ve Pertek Köprüsü'nün korunmasında görev alacaktır.
* Tunceli bölgesinde bulunan seyyar ve sabit Jandarma kıtaları, Muhafız Alayı, Elazığ ve Malatya'daki piyade alayları ile topçu taburları Elazığ cephane depoları ile Pertek Köprüsü'nü muhafaza etmek üzere Diyarbakır'dan gönderilecek bir piyade taburu ile takviye edilmiş olacağından, harekata bu kuvvetlerin de katılacağı belirtilir.
* Malatya ve Ankara'dan gönderilen kuvvetler cepheye vardıktan, cephedeki kuvvetlerin ufak tefek tertip noksanlıkları giderildikten ve Diyarbakır'dan gelen tabur gerekli tertibatı aldıktan sonra 12 Mayıs'ta asıl kara harekatı başlayacaktır.

Harekat kararının alınması üzerine Elazığ'da konuşlanan İsmail Hakkı Paşa komutasındaki birlikler ve Diyarbakır'dan hareket eden 63. Alay'a ait birlikler Tunceli'ye yöneldiler. Ayrıca Kırgan aşireti de askeri birliklere öncülük yapma görevini üstlendi. Bu sırada Yusufan aşireti Mazgirt ve Mazgirt Köprüsü'ndeki birliklere karşı saldırıya geçti. Seyid Rıza 1933 yılında oğlu Bra İbrahim'in öldürüldüğü Kırgan aşiretinin Sin Köyü'nü basıp halkı katletti. Suriye'ye sığınmış olan Hesenen aşireti reislerinden Mehmed Emin Bey'in oğlu Fasih Bey de topladığı bir takımla Diyarbakır'ın Karaköprü Karakolu'na baskın yaptı.

Atatürk ve Sabiha Gökçen

6 Mayıs, 4. Umumi Müfettişlik Genelkurmay karafından emrine verilen 310 subay, 8.313 muharip ve gayri muharip er, 1.422 hayvan, 16 at arabası, 63 kamyon, 14 zırhlı keşif aracı ve 6.705 piyade tüfeğinden oluşan toplam kuvveti ile teyakkuza geçti.

9 Mayıs, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa, beraberinde 2. Başkan ve Jandarma Genel Komutanı olduğu halde Elazığ'a gelerek Pertek'e geçti ve yapılan görüşmelerden sonra 4. Umumi Müfettişlik kıtalara harekat emrini verdi.

12 Mayıs, Sabiha Gökçen'in de görev aldığı uçakların desteğiyle, kara harekatı başladı. Toplu halde direnişe geçen Seyid Rıza ve adamlarına Bahtiyar aşireti mensuplarının da destek vermesi sebebiyle çarpışma alanı genişledi.

19 Mayıs, 25. Alay, Nazımiye-Kırmızı Dağ-Sin-Karaoğlan hattına ulaştı.

28 Mayıs, harekatın başlangıcında isyancıların çoğunluğunun saklandığı Laş mevkiini bombalayan Sabiha Gökçen'e, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı dahil olmak üzere üç yüzden fazla davetlinin katıldığı bir törenle Türk Hava Kurumu'nun Murassa Madalyası verildi.

Başbakan İsmet İnönü, Sabiha Gökçen'e Murassa madalyasını takdim ediyor.

1 Haziran, Hozat'ın Bahtiyar, Yukarı Abbas, Karabal ve Ferhat aşiretleriyle, Nazmiye İlçesi'nin Haydaran, Mazgirt İlçesi'nin Demnan ve Yusufan aşiretleri ile yapılan şiddetli çarpışmalar devam ederken diğer aşiretler tarafsız kaldılar.

4 Haziran, askeri birliklerin yaptığı baskın sonunda Bahtiyar aşireti mensupları ağır kayıplar verdiler.

18 Haziran, Başbakan İsmet İnönü Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Sağlık Bakanı Refik Saydam, Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Naci Tınaz ve çeşitli subaylar ile birlikte Elazığ'a hareket etti.

19 Haziran, çatışmalar şiddetle devam ederken Elazığ'a gelen devlet erkanı Bölge Valisi Alpdoğan Paşa ile görüştüler.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü

20 Haziran, Başbakan İsmet İnönü ve etrafındakiler Mazgirt bölgesinde inceleme yaptıktan sonra Elazığ'a döndüler ve Sivas istikametinden Ankara'ya hareket ettiler.

22 Haziran, askeri birlikler Zel, Bokir, Sıncık ve Aziz Abdal dağlarını kontrol altına adılar. Bu sırada Amutka'ya taarruz eden Seyyar Jandarma Alayı üç erin şehit olduğu ve birçok asinin öldüğü şiddetli çatışmalardan sonra köyü işgal etti. Günlerdir kuşatma altında olan Amutka Karakolu mensupları ve karakola sığınan halk Alay'ı sevgi çığlıkları atarak karşıladılar.

23 Haziran, gazeteler Seyid Rıza'nın teslim olmak için mektup gönderdiğini iddia ettiler.

24 Haziran, Tayyare Bölüğü saldırılarını sürdürürken, çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ediyordu ve teslim olan asilerin sayısı da artmıştı.

8 Temmuz, Tahran Sadabat Sarayı'nda yapılan görüşmeler sonunda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında dörtlü saldırmazlık paktı anlaşması imzalandı.

9 Temmuz, isyancıların Seyid Rıza'dan sonraki en önemli önderi olan Alişer ve eşi Zarife Hanım Reyber ve çetesi tarafından öldürüldüler.

20 Temmuz, askeri birlikler tarafından Munzur Suyu ile Munzur Dağı arasına sıkıştırılan büyük bir grup asi silahlarıyla birlikte teslim oldular.

30 Temmuz, askeri birlikler isyanın elebaşılarını ele geçirememelerine rağmen, bölgeye büyük ölçüde hakim oldular.

16 Ağustos, Seyid Rıza ve avanesinin doğu ve kuzeye kaçmaması için Karaoğlan, Aşağı Dirik ve Sarısaltık bölgelerinde tertibat alındı.

17 Ağustos, Seyid Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hesen, Laçinan Deresi yakınlarında yanındaki 30 kişi ile birlikte ölü olarak ele geçirildi.

18 Ağustos, güçlerini giderek kaybeden isyancılar Seyid Rıza'nın yönetiminde Kutu Deresi, Kızıldağ ve Sultanbaba Dağları'na sığınmaya çalıştılar. Bu arada isyanın önde gelen isimlerinden Roznaklı Kamer, Demenanlı Cebrail, Yusufanlı Kamer, Kureyşanlı Hasso ve Bahtiyar aşiretinden Şahin Bey çevrede sıkı bir tarama yapan askeri birlikler tarafından ele geçirildiler.

Atatürk, Kazım Özalp, Fevzi Çakmak ve komutanlar.

Seyid Rıza'nan Yakalanması

10 Eylül, isyanın lideri Seyid Rıza ele geçirildi. Bu olay mahkeme tutanaklarına şöyle yansıdı:

"Erzincan Köprüsü'nden geçerken, hüviyetini saklamasına rağmen yanında bulunan dürbünün üzerinde yazılı isminden şüpheye düşen nöbetçi süngüsünü çeker ve kendisini karakola davet eder."

18 Eylül, Seyid Rıza ve arkadaşları mahkeme edilmek üzere Elazığ'a sevkedildiler.

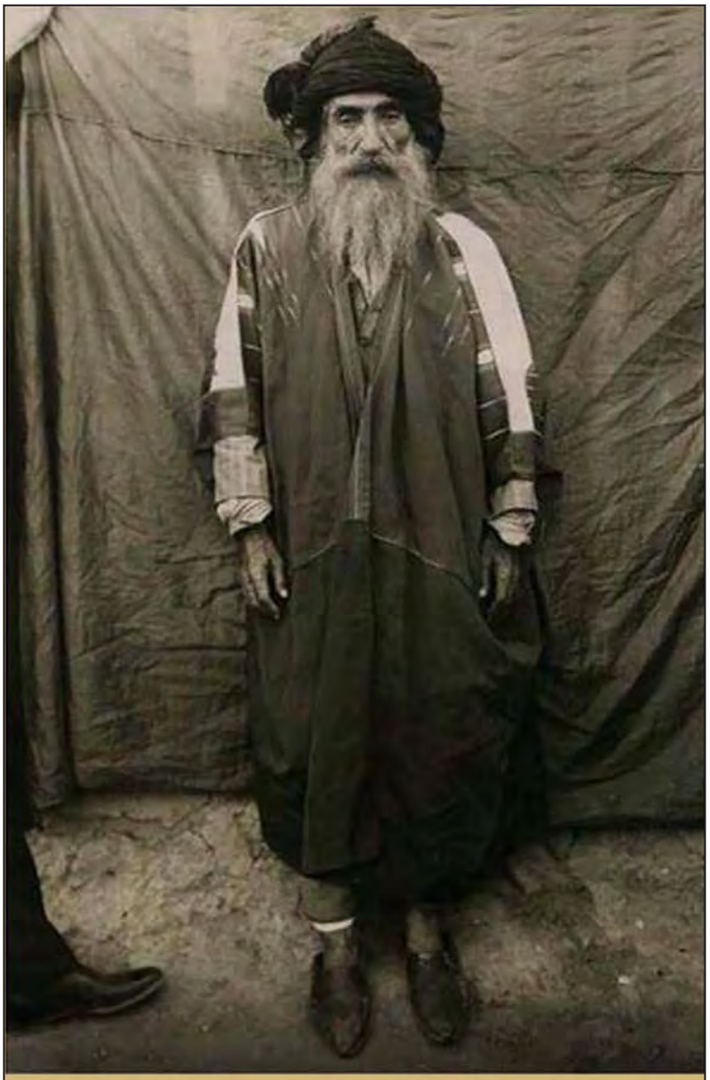

Seyid Rıza, yakalandıktan sonra

Mahkeme Tutanakları

Ulus Gazetesi'nden:

16 Ekim 1937, Davada Seyid Rıza, başka bir harekete iştirak eden Yusufan aşireti reisi Kamer, Haydaran aşireti Reisi Keko, Demenan aşireti Reisi Cebrail, Kureyşan aşireti reisi Husso Seydo (Seyid Hüseyin) ve bunların otuzdan fazla avenesi sanık olarak bulunmaktaydı. Aşiret reislerinin Munzur Suyu kenarında Seyid Rıza ile toplanarak hükümet aleyhine hareket etmeye karar verdikleri ve bu kararlarını Munzur Suyu'ndan birer yudum içerek yeminle teyit ettikleri şahitlerin ve sanıklardan Demenan aşireti reisi Cebrail'in kaçamaklı ifadelerinden anlaşılıyordu. Demenan aşiretinden birkaç silahlı şahsın Kahmut Köprüsü'nü yaktığı da bizzat aşiret reisi tarafından itiraf edildi. Ağır Ceza Reisi Seyid Rıza'ya Koçgiri İsyanı'nın liderlerinden Alişer'i tanıyıp tanımadığını sordu. Seyid Rıza verdiği cevapta Alişer'i tanıdığını ve Koçgiri İsyanı'na ait hatıralarını anlattı. Mahkeme, şahitlerin "Seyid Rıza'nın adamlarıyla birlikte Sin Karakolu binasını bastığını ve telefon tellerini kestiklerini" ileri süren ifadelerini sanıklara sordu. Sanıkların hepsi inkar yoluna saparak bu işi yapmadıklarını söylediler.

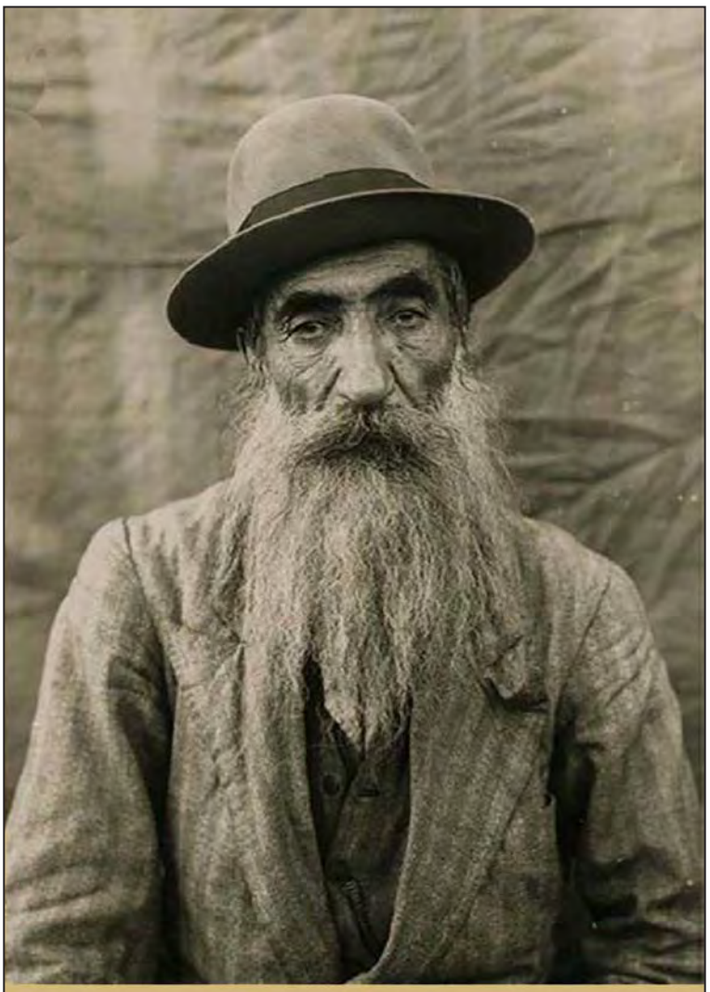

Seyid Rıza

18 Ekim 1937, Seyid Rıza'nın mahkemesine devam edildi. Olaylarla ilgili diğer şahitlerin ifadeleri dinlendi ve Seyid Rıza ile yüzleştirildiler. Dinlenenler arasında şahit olarak iki nahiye müdürü, köy muhtarları ve bir de Seyid Hüseyin vardı. Şahitler isyanın ilk başlama yeri olan Pah Nahiyesi'ne ve civarındaki karakollara yapılan baskınlarda Demenan aşiretinin ve reisleri Cebrail ile oğlu Keko'nun büyük rol oynadığını anlattılar.

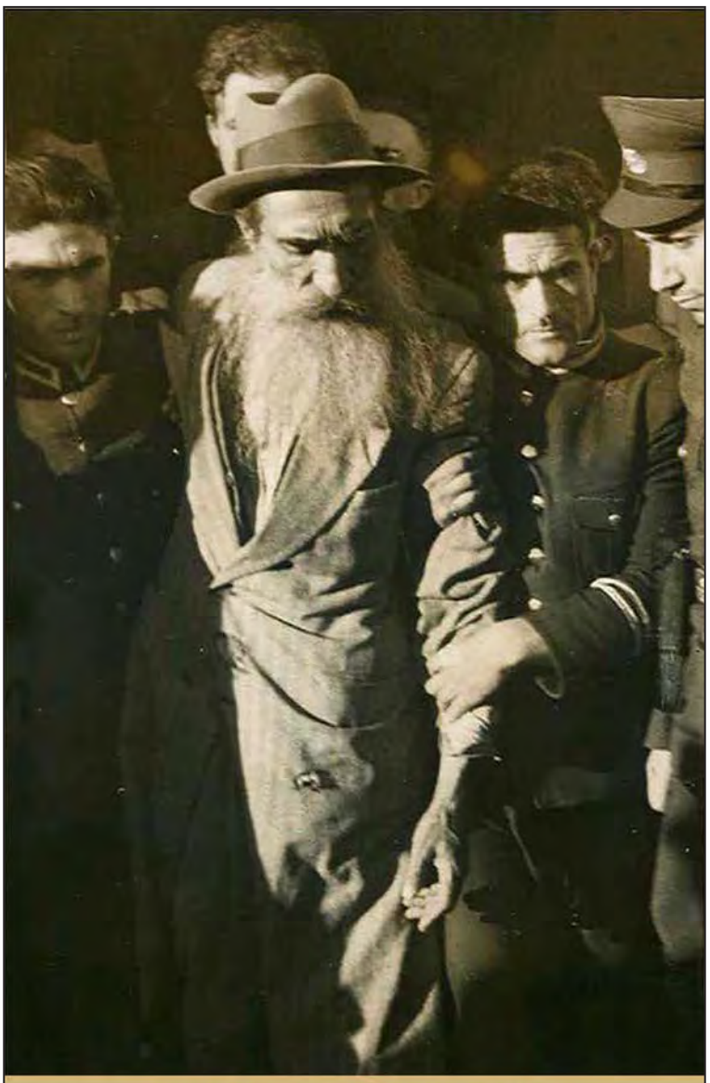

Seyid Rıza, mahkeme günleri

Tan Gazetesi'nden:

19 Ekim 1937, Seyid Rıza dahil 72 Dersim İsyanı sanığının mahkemesine devam edildi. Bugünkü celsede bir kısım sanıkların ifadeleri okundu. Dinlenen şahitler karakolu basanların Seyid Rıza'nın aşiretinden ve damatlarından olduğunu Seyhan Aşireti Reisi Husso Seydo'nun da askeri mühimmatı yağma edenler arasında bulunduğunu söylediler. Bu celsede en dikkate değer taraf Seyid Rıza'nın torununun şehadeti oldu. Bu kişi, dedesinin 60 silahlı şahısla beraber olduğunu anlattı. Torununun verdiği ifadeler karşısında şaşkınlığa düşen Seyid Rıza tevil yollu cevaplar vermek mecburiyetinde kaldı.

Seyid Rıza'nın adamlarından Zeynel'in ifadesi de suçluları şaşırttı ve aşiret reislerini itirafa "mecbur" bıraktı. Yine şahitlerden çoğunun ifadeleri ile maktül Alişer ve Seyid Rıza'nın öteden beri halk arasında çirkin propagandalar yaptıkları bu arada "Tunceli Kanunu, Dersim'i tehcir için yapılmıştır. Hükümet yarın sizden vergi ve asker alacak, ürünlerinize el koyacak; köylerde ekmek ve odun vesika ile dağıtılacaktır." şeklinde yalanlar uydurdukları tespit edildi. Öğleden sonraki celsede dinlenen Hozat Jandarma Komutanı, Nahiye Müdürü ve diğer dört şahit sanıkların yaptıkları toplantılarda kurguladıkları hadiseleri ve aldıkları kararları anlattılar. Şahitlerin ifadesine göre elebaşı olarak gösterilen Seyid Rıza bir ara "Allahım, devlete karşı gelmek için kudurmuş muyum ben!" diye haykırdı ve el kaldırdı. Diğer bir şahidin ifadesine göre aşiret reisleri "Bir devlet kurmak için" su içmek suretiyle yemin etmişlerdi. Seyid Rıza bu suçlamayı kabul etmedi. Yusufan aşireti reisi ise şahidi itham etti ve dedi ki "Bu adam casustur, şeyh oğludur ve bizi teslim olmaya teşvik etmiştir."

Fındık Ağa ve İbrahim oğlu Keko Ağa

24 Ekim 1937, Seyid Rıza'nın yer almadığı oturumda ilk olarak Yusuf oğlu Kamer'in sorgusu yapıldı. Kamer, 73 yaşında ve rençberlikle meşgul olduğunu söyledi, ayrıca evli olmadığını ve mahkumiyetinin bulunmadığını da ilave etti. Sonra ifade veren Haydaranlı Kamer 96 yaşında, evli ve üç çocuk sahibi olduğunu

anlattı. Demenan aşireti reisi Cebrail 95, Kureyşan aşireti reisi Husso Seydo da 75 yaşında olduklarını söylediler. Sanıkların hepsi yaşlı görünme hevesindeydiler. O kadar ki Mirza oğlu Ali 75 yaşında olduğunu söyleyince, Mahkeme Reisi "Doğruyu söyle" diye ihtar etti.

Ulus Gazetesi'nden:

28 Ekim 1937, Cumhuriyet Savcısı B. Hatemi Şahanoğlu, iddianamesi ile bize Dersim meselesinin bütün hususiyetlerini ihtiva eden bir vesika sunmaktadır. Dersim tarihinin içtimai ve adli bakımlardan dikkatle gözden geçirildiğini ispat eden iddianamenin ilk kısımları Mart 1937 hadisesini doğuran sebepleri çok güzel aydınlatmaktadır. İddianamede yer alan şağıdaki satırlarda ise, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı sürdürülen muhalefetin kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı görülmektedir.

"İsyanı hazırlayanlardan bahsederken başa Alişer'in ismini yazmak gerekir. Alişer, Zara'nın Ümraniye Nahiyesi'ne bağlı Ağızkir Köyü'nde doğmuş ve şer için yaratılmış bir mahluktur. Büyük harpte Ruslara casusluk etmiş, birçok masumun ocağını söndürmüş ve sonunda Rus karargahına firar ederek işgal edilen Türk topraklarında yapmadığı melanet kalmamıştır. Mütarekeden sonra Seyid Rıza'nın himayesine giren Alişer Erzincan, Sivas ve Tunceli yöresindeki çapulcu akımlarda başrolü üstlenmiştir. Milli Mücadele'de Yunan kuvvetleriyle yapılan 1. İnönü Savaşı sırasında, Türk Tarihi'nin en buhranlı günlerinde, Koçgiri İsyanı'nın hazırlayıcısı olmuştur. Mudanya mütarekesinden sonra Alişer ve Seyid Rıza artık iki ayrı şahsiyet olmaktan çıkmış; çapulculuk, serkeşlik ve ihanet ruhunu temsil eden bir halita olmuşlardır. Alişer'in evrakı arasında çıkan iki vesika dosyadadır. Bunlardan birisi İngilizler ile Büyük Kürdistan hakkında yapılan görüşmelere aittir. Diğeri ise, 1. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'yu işgal edeceğini varsaydığı düşman kumandanından Dersim'de ikamet etmek için aldığı vesikadır."

Dersim İsyanı Mahkemesi - 22 Ekim 1937
1.Kamer, 2.Yusufhanlı Kamer, 3.Cebrail, 4.Fındık, 5. Keko, 6. Veli

İsyancıların Sonu

15 Kasım 1937, Ekim ayı ortasında başlayan yargılama sona erdi. 14 kişi beraat ederken, 47 kişi ağır hapis cezasına ve Seyid Rıza dahil 11 kişi de idama mahkum edildiler.

İdama mahkum edilen aşağıdaki 7 kişi hakkındaki cezalar 15 Kasım 1937 Pazartesi gecesi infaz edildi:

* Seyid Rıza, Abbasan aşireti reisi
* Resik Hüseyin, Seyid Rıza'nın oğlu
* Seyid Hüseyin, Kureyşan/Seyhan aşiretleri Reisi
* Fındık Ağa, Yusufan aşireti reisi Kamer Ağa'nın oğlu
* Hasan Ağa, Demenan aşireti reisi Cebrail Ağa'nın oğlu
* Hasan, Kureyşan aşiretinden Ulkiye'nin oğlu
* Ali Ağa, Mirza Ali'nin oğlu

Aşağıdaki dört kişi hakkında verilen idam cezaları, yaş haddinden ötürü otuzar yıl hapse çevrildi:

* Kamer Ağa, Yusufan aşireti Reisi
* Cebrail Ağa, Demanan aşireti Reisi
* Kamer Ağa, Haydaran aşireti Reisi
* İbrahim oğlu Keko Ağa, Alan aşireti

Suriye'ye kaçan Nuri Dersimi'nin idamların Elazığ Buğday Meydanı'nda infaz edildiğini yazmasına karşılık, İhsan Sabri Çağlayangil Elazığ Jandarma Karakolu'nun yanındaki meydanı işaret eder. Darağacından indirilen cesetlerin bugün Fırat Üniversitesi'nin bulunduğu dereye götürülerek yakıldığı da söylenir.

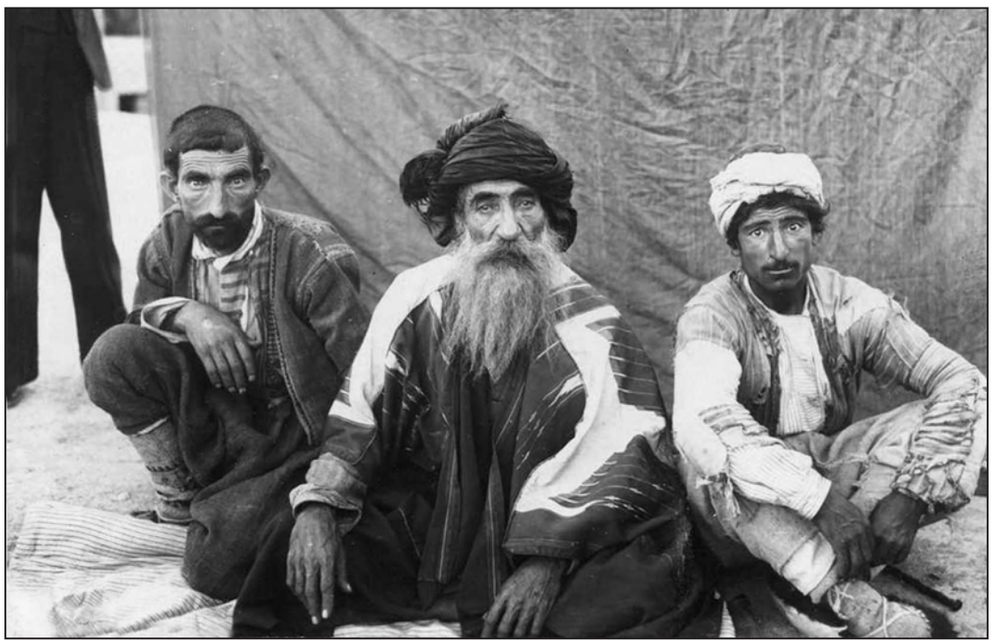

Fındık Ağa, Seyid Rıza ve Seyid Hüseyin

Seyid Rıza ve oğlu Resik Hüseyin, 15 Kasım 1937

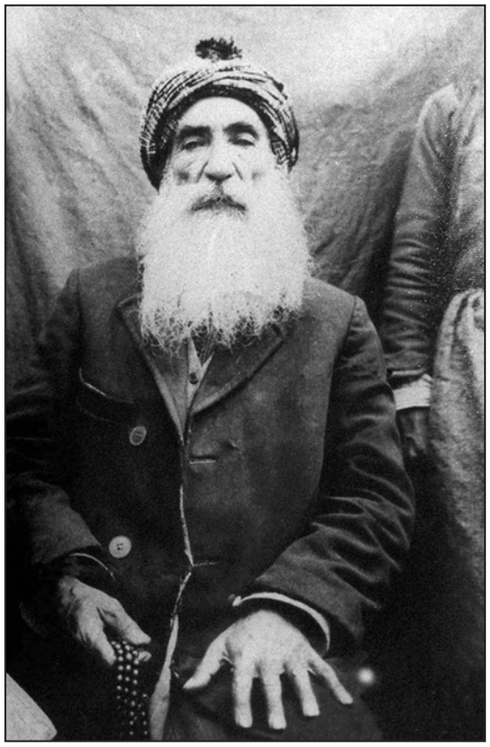

Seyid Rıza

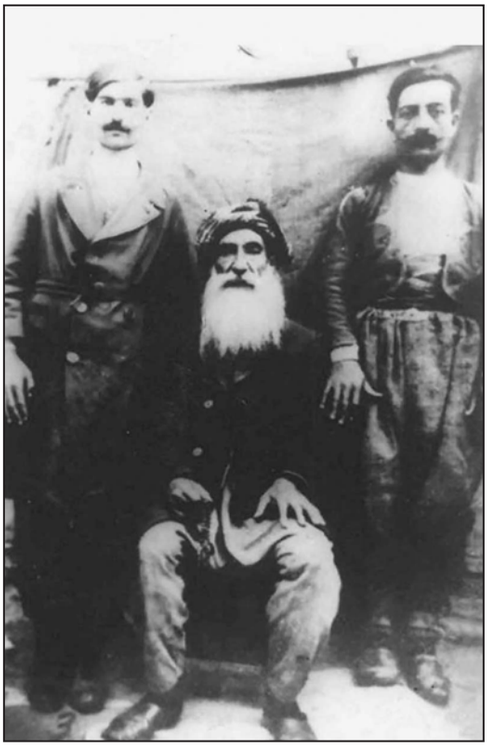

Seyid Rıza ve oğulları

İnfaz günü, 15 Kasım 1937

İnfaz günü, 15 Kasım 1937

Seyid Rıza ve oğlu Resik Hüseyin idama götürülüyor. 15 Kasım 1937

12
1938 Yılı Olayları

25 Eylül 1937, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması üzerine Celal Bayar önce vekaleten, bir süre sonra da asaleten bu göreve getirildi.

17 Kasım 1937, Tunceli Harekatı'nın sona ermesinden sonra Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Tunceli'nin Pertek kazasına gelip Murat Nehri üzerindeki Singeç Köprüsü'nün açılış törenine katıldı.

Aralık 1937, İsyanın bastırılması ve elebaşıların idam edilmesine rağmen olaylar sona ermemişti ve intikam peşinde koşan Kureyşan aşireti diğer aşiretleri silahlanmaya davet ediyordu.

2 Ocak 1938, Munzur-Merho-Mercan dereleri arasındaki bölgeyi ve Kalan deresi havzasını boşaltma kararı alan 4. Umumi Müfettişlik uygulamaya geçti. Ancak bu amaç ile Ovacık'tan gelen bir Jandarma birliği Kör Abbas, Keçel ve Baluşağı aşiretlerine mensup asiler tarafından tuzağa düşürüldü ve yedi Jandarma eri şehit edildi. Bu olayın ardından Mercan Karakolu'nu basan asiler iki eri daha şehit ettiler.

Bu gelişmeler üzerine yeni sorunların çıkmasını önlemek isteyen 4. Umumi Müfettişlik 1938 yılı yaz aylarında yeni bir ıslah ve tarama harekatı düzenlemeye karar verdi.

Kazım Özalp

Refik Saydam

2. Tunceli Harekatı (11 Haziran - 16 Eylül 1938)

1938 yılı yazında yapılması planlanan 2. Tunceli Harekatı planı iki aşamadan oluşmaktaydı. Birinci aşamada 4. Umumi Müfettişliğe bağlı kuvvetler ıslah ve cezalandırma hareketini başlatacaklar; ardından Ağustos

ayında 3. Ordu tarama faaliyeti yaparak operasyonu tamamlayacaktı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından onaylanan bu planın ilk aşamasında görev yapacak olan 4. Umumi Müfettişliğin elindeki muhafaza, emniyet ve asayiş kuvvetleri şunlardı:

* 2. Seyyar Jandarma Taburu Nazimiye'de
* 9. Seyyar Jandarma Taburu Mameki'de
* 3. Seyyar Jandarma Taburu Pülümür'de
* Seyyar Jandarma Alayı ile iki tabur Hozat'ta ve bir tabur Çemişgezek'te
* Müfettişlik Muhafız Takımı ile Tank ve Köprücü Müfrezeleri Pertek'te
* Seyyar hastane Hozat'ta
* Üç tayyareden mürekkep bir grup Elazığ'ın Vertetil Tayyare Meydanı'nda

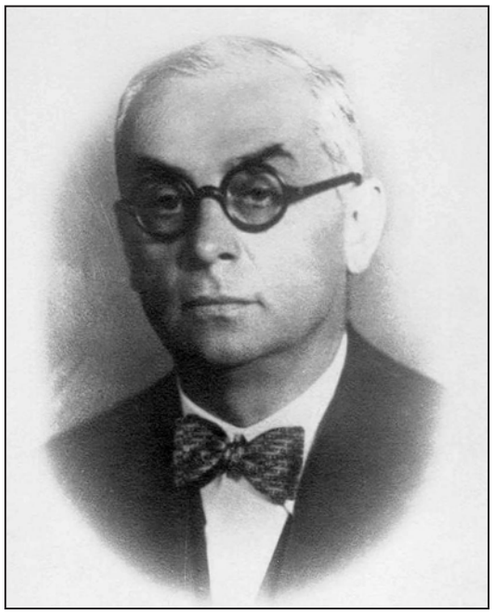

Celal Bayar

Şükrü Kaya

11 Haziran 1938, hazırlıkların tamamlanması üzerine Kalan bölgesi kuşatıldı. Uçakların Kutu Deresi ve Tez Dağı civarını bombalaması ile birlikte kara harekatı da başladı. Bu sırada 1937 yılı isyanına katılan aşiretler olaylara karışmadılar ve sükunetlerini muhafaza ettiler.

19 Haziran, direnişe geçen Ali Boğazı ve çevresindeki Koçan aşiretleri Amutka Karakolu'nu kuşatıp çevredeki birliklere saldırdılar.

22 Haziran, Koçan aşiretleri bölgelerine çekilmek zorunda kaldılar.

24 Haziran, İç Dersim'de bulunan Dolu Baba'daki isyanlar kontrol altına alındı.

29 Haziran, günlerce süren şiddetli çarpışmalar sonunda bölgedeki 60 köy boşaltıldı.

30 Haziran, Başbakan Celal Bayar TBMM'de yaptığı konuşmada "Ordularımız asilere gereken dersi verecek

ve isyankar aşiret mensupları başka bölgelere gönderilerek sorun tamamen çözemlenecektir" açıklamasında bulundu.

1 Temmuz, daha önce olduğu gibi isyancıları uyarmak isteyen 4. Umumi Müfettişlik uçaklar ile şu bildiriyi dağıttı:

"Etrafınız silahlı birlikler tarafından çevirilmiştir ve teslim olup hükümete itaat etmekten başka çareniz kalmamıştır. Teslim olanların hayatları kurtulacak, olmayanlar sonuna kadar takip edileceklerdir."

23 Temmuz, dağlara ve mağaralara saklanmaya çalışan asilere karşı operasyon bütün şiddeti ile devam etmektedir.

24 Temmuz, Tunceli'de asayişi kesin olarak sağlamakta kararlı olan Hükümet adına İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 3. ve 4. Umumi Müfettişliklere şu emirleri gönderir:

"10 Ağustos sabahı başlayıp 10 gün devam edecek olan Tunceli tarama harekatı öncesinde veya harekat sırasında asiler ve ailelerinin başka vilayetlere geçmesi veya dağ kovuklarına saklanması olasıdır. Vilayetiniz sınırlarında tedbir almak ve istihbarata da önem vermek suretiyle bu kaçakları yakalayıp köylerinin bulunduğu bölge komutanlıklarına teslim ediniz."

1 Ağustos, 4. Umumi Müfettişliğin verdiği bilgiye göre bu tarihe kadar yapılan şiddetli çarpışmalar sonunda 13 subay ile 162 er yaralanmış ve 104 er şehit olmuştur.

10 Ağustos 1938, 4. Umumi Müfettişliğin Ağustos ayı başında bölgede yaptığı iki cezalandırma harekatından sonra, 3. Ordu girilmemiş hiçbir yerin bırakılmaması amacıyla tarama harekatına başladı.

Dersim İsyanı sırasında görev yapan askerler

Harekat planı şöyleydi:

Kıtalar 14 Ağustos tarihine kadar hazırlanarak garnizonlarından hareket edeceklerdir. 10 gün süreceği tahmin edilen tarama safhasını müteakip ordunun toparlanması ve Zafer Bayramı kutlamaları sebebiyle operasyona ara verilecektir. 3 Eylül tarihinde operasyonun 2. safhası başlayacak ve Eylül ayının ortalarında operasyon sonlandırılacaktır.

23 Ağustos, operasyonun 2. safhası bitirildi ve 62. Piyade Alayı, Elazığ'da bırakılırken 3. Ordu tatbikat yapmak üzere Gaziantep'e gönderildi.

3 Eylül, 3. Ordu tarama operasyonuna başladı.

16 Eylül 1938, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, 1. ve 2. Ordu'nun da destek verdiği tarama operasyonunun başarıyla sona erdiğini 4. Umumi Müfettiş Genenal Alpdoğan'a bildirdi.

Harekatın başarıyla sonuçlanmasından sonra Orgeneral Kazım Orbay aracılığıyla 3. Ordu'ya takdirlerini sunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından gönderilen bir yazı ile kutlandı.

2. Harekat sonrası ailelerini yitirmiş çocuklar ve askerler. Dersim, Eylül 1938

1937 ve 1938 Tunceli Harekatları Sonunda Genel Durum

Harekata katılan Ordu Birlikleri

5.000 civarında asker ve Jandarma'nın konuşlandığı Tunceli ve civarındaki birliklerin mevcudu 1937 yılında 1. Tunceli harekatı öncesinde çevre illerden gelen takviye birlikler ile birlikte 8.623 kişi oldu. Bu 1940 yılı

öncesinde 4. Umumi Müfettişliğin sahip olduğu en yüksek mevcuttu. Ayrıca harekat öncesinde bölgedeki tayyare sayısı 12 ilave ile 15'e yükseltildi. 1938 yılında 2. Tunceli Harekatı'nın başında görev yapan 4. Umumi Müfettişliğe ait kuvvetler daha sonra görevi 3. Ordu birliklerine devrettiler.

Hava Kuvvetleri ve Askeri Birliklerin Saldırıları

1. ve 2. Tunceli harekatları sırasında görev yapan Tayyare birlikleri genel olarak istihbarat görevi yaptılar. Ayrıca asilerin mevzilendiği vadileri, dağ tepelerini ve mağaraları bombaladılar. Karakollar, kışlalar, devlet daireleri, okullar ve köprülere yönelik saldırıları önleme gayreti içinde olan ve asiler ile çete savaşı yapmak zorunda kalan askeri birlikler giriştikleri tarama harekatları sırasında bölgedeki köy ve nahiyelerde sıkı bir arama faaliyetinde bulundular.

İsyancıların Mevcudu

1. Dersim İsyanı'na destek veren aşiretlerin toplam nüfusu 20.000 kişiydi ve istihbarat raporları silaha sarılan asilerin mevcudunun 1.000 civarında olduğunu gösteriyordu. En fazla 100-150 kişilik çeteler halinde hareket eden isyancılar daha sonra katılanlar ile birlikte toplam 1.500-3.000 arasında bir mevcuda ulaştılar.

2. Harekat sonrası köylüler. Dersim, Eylül 1938

Ele Geçirilen Silahlar

Resmi kayıtlara göre, 4 Ekim 1937 tarihine kadar Tunceli'den 4.076 tüfek, Erzincan'dan 786 tüfek ve Bingöl'den 126 tüfek olmak üzere toplam 4998 tüfek toplanmıştır. TBMM'nin 7 Temmuz 1939 tarihli toplantısında Dahiliye Vekili Faik Öztrak, "Tunceli bölgesinden şimdiye kadar 14.593 adet son model silah toplanmıştır" açıklamasında bulunmuştur.

Ele Geçirilen ve Göçe Tabi Tutulan İsyancılar

Resmi kayıtlara göre, 1937 ve 1938 İsyanları sonrasında, tarama bölgelerinde 7.954 asi ölü veya diri olarak ele geçirilmiştir. Yine resmi kayıtlara göre isyana destek veren 347 aile içerisinden 3.470 kişi (her aileden 10 kişi) zorunlu olarak batı bölgelerine göçe tabi tutulmuştur. 1939 ve 1940 yıllarındaki göçler de hesaba katılırsa, Tunceli'den yaklaşık 5.000 kişinin zorunlu olarak Batı illerine gönderildiği söylenebilir.

Nüfus Sayımı

* 1935 genel nüfus sayımına göre Tunceli Vilayeti'nin nüfusu 101.099 kişidir.
* 1940 genel nüfus sayımına göre Tunceli Vilayeti'nin nüfusu 94.636 kişidir.

Kayıplar

1. Tunceli harekatı sonrasında 72 isyancı yargılanmış; bunların içinden 27 kişinin idamı istenmiş, ancak sadece 7 kişi idam edilmiştir. 1937 yılına ait İngiliz Büyükelçiliği raporuna göre 1. Tunceli harekatı sonrasında isyancılardan 265 kişi öldürülmüş, 20 kişi yaralı olarak ele geçirilmiş, 27 kişi yakalanmış, 849 kişi de teslim olmuştur. Bu sırada 1 subay ve 28 asker şehit olmuş, 3 subay ve 46 asker de yaralanmıştır. Bu rakamlar Genelkurmay Başkanlığı'nın kayıtlarına çok yakındır.

1938 yılında gerçekleştirilen 2. Tunceli harekatı ilkine göre çok daha şiddetli olmuştur. Bu harekat sırasında yer yer "aşırı güç kullanıldığı" da doğrudur. Belgeler ve nüfus istatistikleri 2. Tunceli harekatı sırasında 1.500 ile 2.500 arasında isyancının öldürüldüğünü göstermektedir.

2. Harekat sonrası marabalar. Dersim, Eylül 1938

2. Harekat sonrası yakalanan asiler. Dersim, Eylül 1938

2. Harekat sonrası erkeklerini yitirmiş aileler. Dersim, Eylül 1938

2. Harekat sonrası ailelerini yitirmiş çocuklar. Dersim, Eylül 1938

2. Harekat sonrası Dersimli aileler. Eylül 1938

Dersim'den göç eden bir aile

Gurbetteki Dersimliler

2. Harekat sonunda Dersim'den gönderilen bir aile.

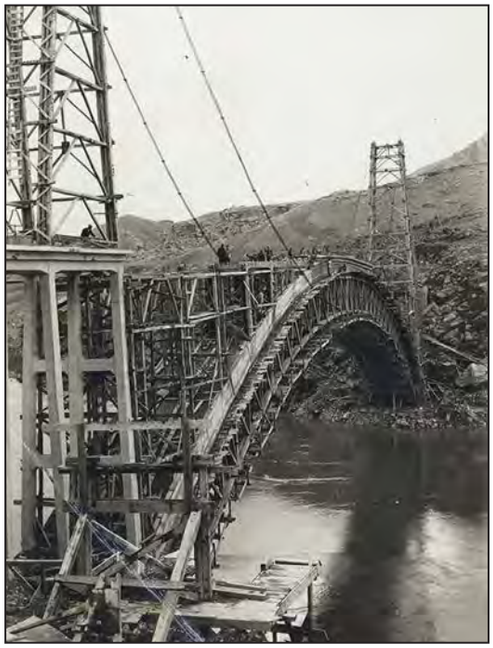

Tunceli, Singeç Köprüsü inşaatı.

Singeç Köprüsü açılışı. 17 Kasım 1937

Atatürk, Şükrü Kaya, Sabiha Gökçen ve Salih Bozok
Dersim'de incelemelerde bulunuyor.

13
Dersim, Dersim!

Dersim Büyük Bir Trajedidir

Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren Mitanniler (MÖ 1450 - MÖ 1330), Urartular (MÖ 860 - MÖ 590) ve Medler (MÖ 678 - MÖ 549) Kürtlerin soylarını bağlamaya çalıştığı devletlerdir. Ancak bu bağlantılardan hiçbiri tarihçiler tarafından kabul görmemiştir. Kürt sözcüğü Persler ve Araplar tarafından "göçebe" anlamında kullanılmış ve bu sebepten Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve İran'da yaşıyan göçebe toplulukların Kürt olup olmadıkları Araplar ve İranlılar tarafından tartışılmıştır. Tarih boyunca tamamen özerk bir Kürt Devleti'nin kurulamamış olması da bu anlamda değerlendirilmelidir. Kürtler tarafından kurulan Büveyhoğulları (934 - 1050), Hamdaniler (944 - 1039), Hasanveyh Devleti (959 - 1121) ve Mervani Devleti (981 - 1087) özerk bir yapıya sahip olmalarına rağmen Abbasiler'e bağlı olarak yaşamlarını sürdürdüler.

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Kürtler, 2. Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından Osmanlı/Türk devletine karşı kışkırtılıyordu. Van ve güneyinde neredeyse iç içe Ermeni ve Kürt Devleti kuracaklarını beyan eden İngilizler bu vaadlerini gerçekleştiremediler. Üstelik savaş sonunda hakim oldukları % 60 oranında Kürt nüfusuna sahip Musul ve Kerkük bölgesini Irak Devleti'ne teslim etmeyi tercih ettiler.

Dersim bölgesindeki Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin azınlıklara karşı uyguladığı politikalar çerçevesinde, gözden uzak ve devlet elinin değmediği bir yaşama terkedilmiş olması şüphesiz kabul edilemeyecek tarihsel bir hatadır. Bu politikanın bir sonucu olarak Dersim halkı Osmanlı Devleti'nin fertleri olmaktan ziyade, kendilerine Şeyh, Seyid, Ağa gibi ünvanlar veren derebeylerinin kölesi oldular. Anadolu'da yaşayan Kürt vatandaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki gelişmelere önyargılı olmadan insani bir yaklaşım ile bakmaları gerekir. Mustafa Kemal Atatürk gibi insanlık tarihinin en büyük önderlerinden birisine sahip olmak yıllarca bu topraklar üzerinde varlığını sürdüren bütün ırklar için tarihsel bir şans olarak değerlendirilmelidir. "Köle olmayın, kimsenin önünde eğilmeyin; güzel evleriniz, ekip biçtiğiniz topraklarınız, hastaneleriniz, köprüleriniz, yollarınız, çocuklarınızı gönderdiğiniz okullarınız olsun. Herkese eşit oranda adalet dağıtan devletin koruması altında huzur içinde ve insanca yaşayın." İşte Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu Türk Devleti'nin etnik ayrılık gözetmeksizin bu vatan topraklarında yaşayan halka vadettikleri.

1920 yılında İngilizler bir lidere sahip olmayan Kürtlerin aralarındaki çatışmalar sebebiyle bir devlet kuramıyacaklarına karar vermişlerdi. Bugün aradan yaklaşık 100 yıl geçmiş olmasına rağmen durum hiç farklı değil. Barzani ve Talabani yönetimindeki Kürtler bir devlet kurmaya yönelik çalışmalardan ziyade maddi ve dinin özünde yeri olmayan mezhep çatışmaları içindeler.

Mehmetçik, Cumhuriyet Bayramı töreninde

1 Dersim İsyanı (1937)

Dersim İli sınırları içerisinde çeşitli bölgelerde isyanı başlatan grupların toplam mevcudunun 1.000 kişi civarında olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu sırada Türk Ordusu'nun toplam mevcudu 50.000 kişiydi ve isyanı

bastırmak için yaklaşık 8.623 subay ve er görevlendirildi. İsyancıların sayısının gün geçtikçe arttığı ve dağlık bir bölgede çete savaşları yapıldığı dikkate alınmalıdır. Harekat sırasında hava kuvvetleri dağları, mağaraları ve isyancıların gizlendiği dere yataklarını bombaladılar.

İngiliz Büyükelçiliği raporunda da belirtildiği gibi 1. Dersim Harekatı sırasında isyancıların kaybı 300 kişiden azdır. Teslim olan yaklaşık 900 kişinin büyük çoğunluğu serbest bırakılmış ve sadece 72 kişi mahkemeye sevkedilmiştir. Mahkeme edilenler arasından 7 kişi idama mahkum olurken 14 kişinin de serbest bırakılması Devlet'in bu olaya bakış açısını en açık şekilde ortaya koyar.

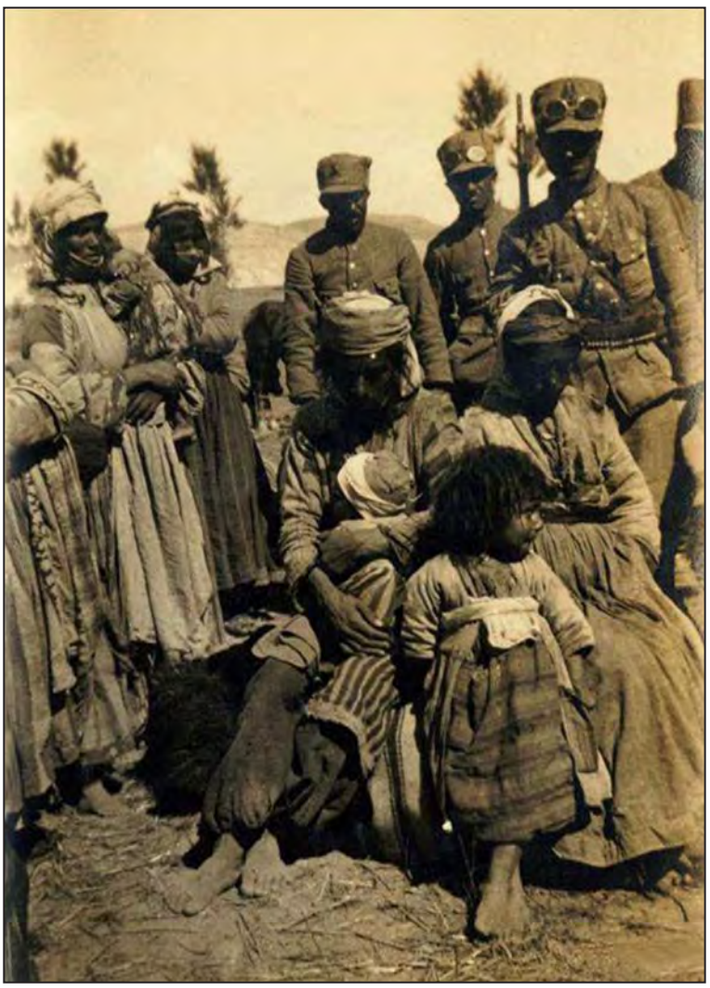

İsyanların ardından erkelerini yitiren kadınlar ve çocuklar Mehmetçiğin gözetiminde.

2. Dersim İsyanı (1938)

2. Dersim İsyanı birincisinden farklı olarak bazı aşiretlerin tüm fertleri tarafından desteklendi. İsyanın başlangıcında ıslah harekatını yürüten 4. Umumi Müfettişliğe ait kuvvetler daha sonra yerlerini 3. Ordu birliklerine bıraktılar. 3. Ordu tarafından sürdürülen ve şiddetli çarpışmaların yaşandığı tarama harekatı ile sona eren isyan sonunda ölenlerin sayısı 1.500-2.500 arasında değişmektedir. Harekatın sonlarına doğru

Genelkurmay tarafından sürdürülen ceset toplama raporları ve 1940 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçları bu bilgileri doğrular niteliktedir. Tabii isyanların bastırılmasından sonra yaklaşık 5.000 kişinin batı illerine göç etmeye zorlandığı da hesaba katılmalıdır. Dersim Harekatı sonrasında tarama bölgesinden ölü ve diri olarak 7.954 kişi çıkarıldığını bildiren 3. Ordu Müfettişliği de bu miktar içerisinden en az 5.000 kişinin Batı bölgelerine sürgün edildiğine, bir kısmının Erzincan, Elazığ ve Sivas taraflarına kaçtığına ve Dersim operasyonları sırasında ölenlerin sayısının 2.500 civarında olduğuna işaret eder.

Dersim İsyanı'nın Sebepleri

Dersim İsyanı sırasında ve sonrasında yaşananları anlatan gerçek dışı yazılar ve yayınlar içerisinde en dikkati çeken hususlardan birisi isyanın başlangıcı ile ilgili olanıdır. Halkını "karın tokluğuna" çalıştıran, her türlü hakkını elinden alıp bir köle haline getiren toprak ağalarının "Kürt İstiklali için" isyan ettiklerini söylemek ve buna inanmak kişinin sadece başkasını değil kendisini de aldatmasından başka birşey değildir. Ortaçağ derebeyleri bir araya gelip devlet olmak için hangi adımı atmışlarsa, Dersimi ellerinde tutan yüzden fazla aşiretin derebeyleri de aynı oranda gayret göstermişlerdir. Yani bir hiç oranında. Mahkeme tutanaklarında görüldüğü üzere "Tunceli Kanunu Dersim'i tehcir için yapılmıştır. Hükümet yarın sizden vergi ve asker alacak, ürünlerinize el koyacak, köylerde ekmek ve odun vesika ile dağıtılacaktır." yalanı ile halkı isyana teşvik eden ağaların amacı asla bir Kürt Devleti kurmak değildir. Yegane arzuları hükümetin inşa etmekte olduğu okulları, yolları, köprüleri yıkıp, insanca yaşamak için gerekli her şeye karşı çıkmak suretiyle bulundukları konumu muhafaza etmek ve karanlığa gömdükleri halkın köleliğini sürdürmektir. Evet Dersim büyük bir trajedidir; sadece ölenleri, öldürülenleri, gerçekleri ve yalanları ile değil 100 yıl sonra bile bu topraklarda yaşayan insanlara iyi ve kötüyü gösteren bir örnek olamadığı için.

Melih Özdil, 16 Ağustos 2014

Tunceli

Kutu deresi, Tunceli

Düzgün Baba, Tunceli

Eski Köprü, Tunceli

14
Dersim Türküleri

Bu Dünyanın Devranına

Bu dünyanın devranına
Aldanma gönül aldanma
Zilli çanlı kervanına
Aldanma gönül aldanma

Yüze güldürür devranı
Sonra okutur fermanı
Bulaman derde dermanı
Aldanma gönül aldanma

Bilir misin neden nesin
Bir gün kesilecek sesin
Çürür cisminle kafesin
Aldanma gönül aldanma

Evden barktan geçeceksin
Ecel tasın içeceksin
Ne ektinse biçeceksin
Aldanma gönül aldanma

Gelmemişken ölüm cana
Ağlayanlar yana yana
Haktan yardım olsun sana
Aldanma gönül aldanma

Cafer sözünü kısa kes
Kemalete eyle heves
Menzil almaz tamam nekes
Aldanma gönül aldanma

Dersim Dört Dağ İçinde

Dersim dört dağ içinde
Gülü var bağ içinde
Dersimi hak saklasın
Bir gülüm var içinde

N'oldu ağama n'oldu
Sarardı benzi soldu
Ağam burdan gideli
Bu yerler viran oldu

Harput'un altı kelek
Dersim'e gidek gelek
Eli elimde olsun
Kapı kapı dilenek

Dersim'in yazıları
Meliyor kuzuları
Ben buraya gelmezdim
Alnımın yazıları

Elin elimde değil
Mavzer belimde değil
Yıkarım seni Dersim
Ferman elimde değil

Munzur Suyu

Karlı dağlar eteğinden
Akar gider Munzur suyu
Ekine bereket katar
Çağlar gider Munzur suyu

Şavaklar göçer dağına
Doyulmaz peynir yağına
Munzur'un ateş bağrına
Çağlar gider Munzur suyu

Alabalık derde deva
Yaktı yürekleri sevda
Ali'ye kavuşmak var da
Çağlamaz mı Munzur suyu

Dersim Bir Dağ İçinde

Dersim bir dağ içinde
Gülü bardağı içinde
Hak Dersim'i saklasın
Bir gülüm var içinde

N'oldu ağama noldu
Sararıp rengi soldu
Ağam burdan gideli
Bu yerler viran oldu

Dersim'in yazıları
Meliyor kuzuları
Ben buraya gelmezdim
Alnımın yazıları

N'oldu ağama noldu
Sararıp rengi soldu
Ağam burdan gideli
Bu yerler viran oldu

KAYNAKÇA

Bulut, Faik	Dersim Raporları
Erdem, Özgür	Dersim Yalanları ve Gerçekler
Gezici, Aytekin	Dersim İsyanları
Dr. Günel, Necmi	Dersim İsyanı
Meydan, Sinan	Dersim Yalanları ve Gerçekleri
Prof. Polat, Çağlayan	Ağrı İsyanı
Yeşiltuna, Serap	Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi
Yıldız, Mehmet	Dersim'in Etno - Kültürel Kimligi
Dr. Yılmazçelik, İbrahim	Dersim'in Politik Yapısı
Dr. Yılmazçelik, İbrahim	Dersim Sancağı
Zelyut, Rıza	Dersim İsyanları